

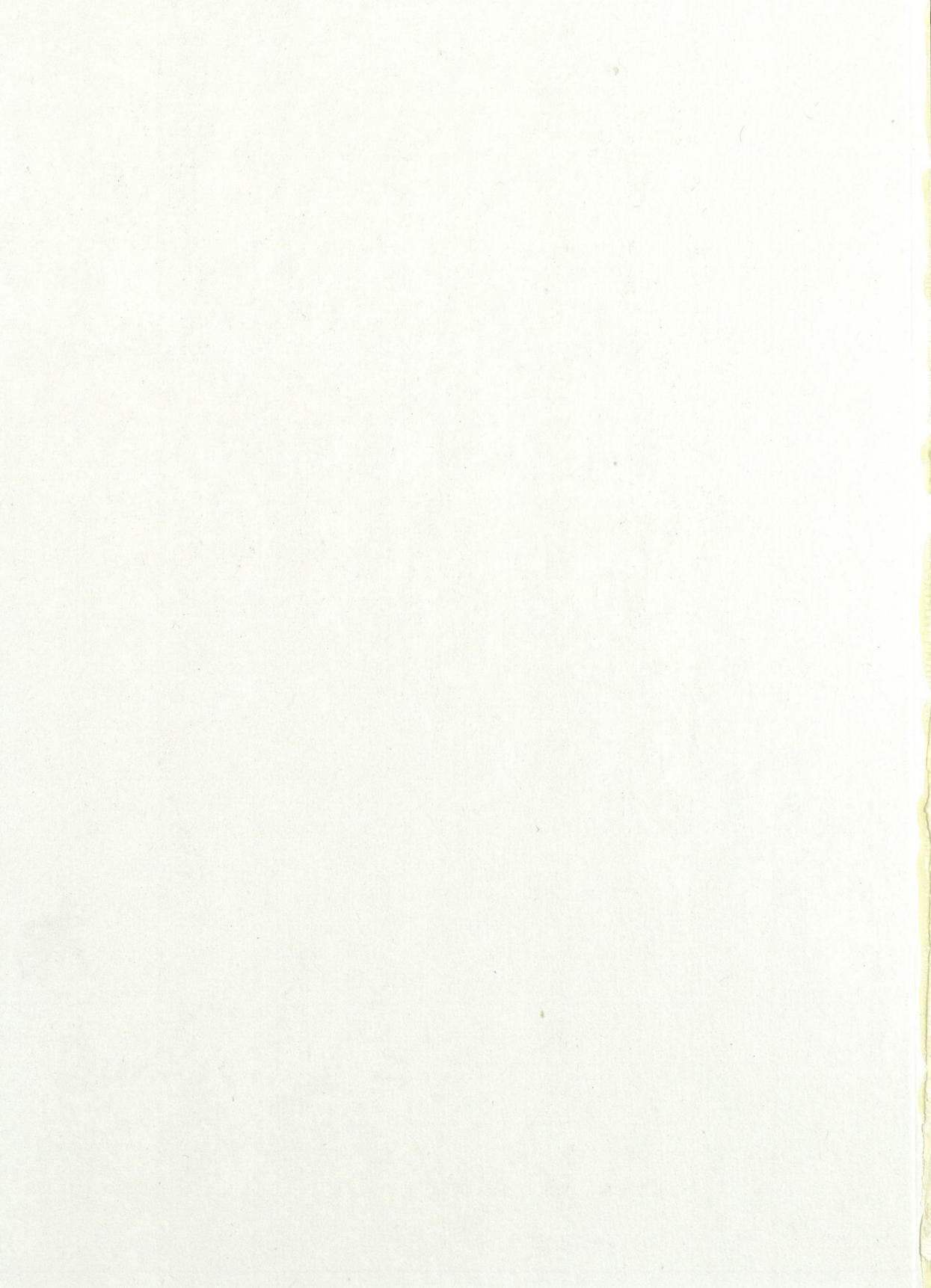
J. Canal, E. Canal, J. M. Nolla, J. Sagrera

LA GIRONA DEL S. XIII

L'embranchida de la burgesia (1190-1285)

Quaderns d'història de Girona

Quaderns d'història de Girona

J. Canal, E. Canal, J. M. Nolla, J. Sagrera

LA GIRONA DEL S. XIII

L'embranchida de la burgesia

(1190-1285)

AJUNTAMENT DE GIRONA

DIPUTACIÓ DE GIRONA

La Girona del s. XIII : l'embranchida de la burgesia (1190-1285)

ISBN: 84-8496-007-2

**I. Canal i Morell. Jordi II. Girona. Ajuntament
III. Girona. Diputació (Província) IV. Quaderns d'història de
Girona**

**1. Girona - Història - 1190/1285
946.71 G1 Girona "1190/1285"**

Quaderns d'història de Girona

Col·lecció assessorada pels departaments d'Història de la Universitat de Girona, l'Associació Arqueològica de Girona, el Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, el Centre de Recerques Paleo-Eco-Socials, el Servei d'Investigacions Arqueològiques i l'Institut d'Estudis Gironins.

Edició:

Unitat de Publicacions de la Diputació de Girona.
Pujada de Sant Martí, 5. Tel. 972 18 50 00

Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions. Ajuntament de Girona.
Placeta de l'Institut Vell, 1. Tel. 972 22 15 45

Consell de direcció:

Antoni Solà, Lluïsa Faxedas
Joan Boadas, Carles Sapena

Cap de redacció:

Xavier Alberch

Disseny de la col·lecció:

Enric Marquès

Projecte gràfic:

Pep Caballé

Assessor lingüístic:

Dani Vivern

Fotografies:

Josep M. Oliveras

Infografia i impressió:

Palahí Arts Gràfiques. Canonge Dorca, 1. Girona

Enquadernació:

Constitució. Barcelona.

Primera edició en català: Juny de 2005

ISBN: 84-8496-007-2

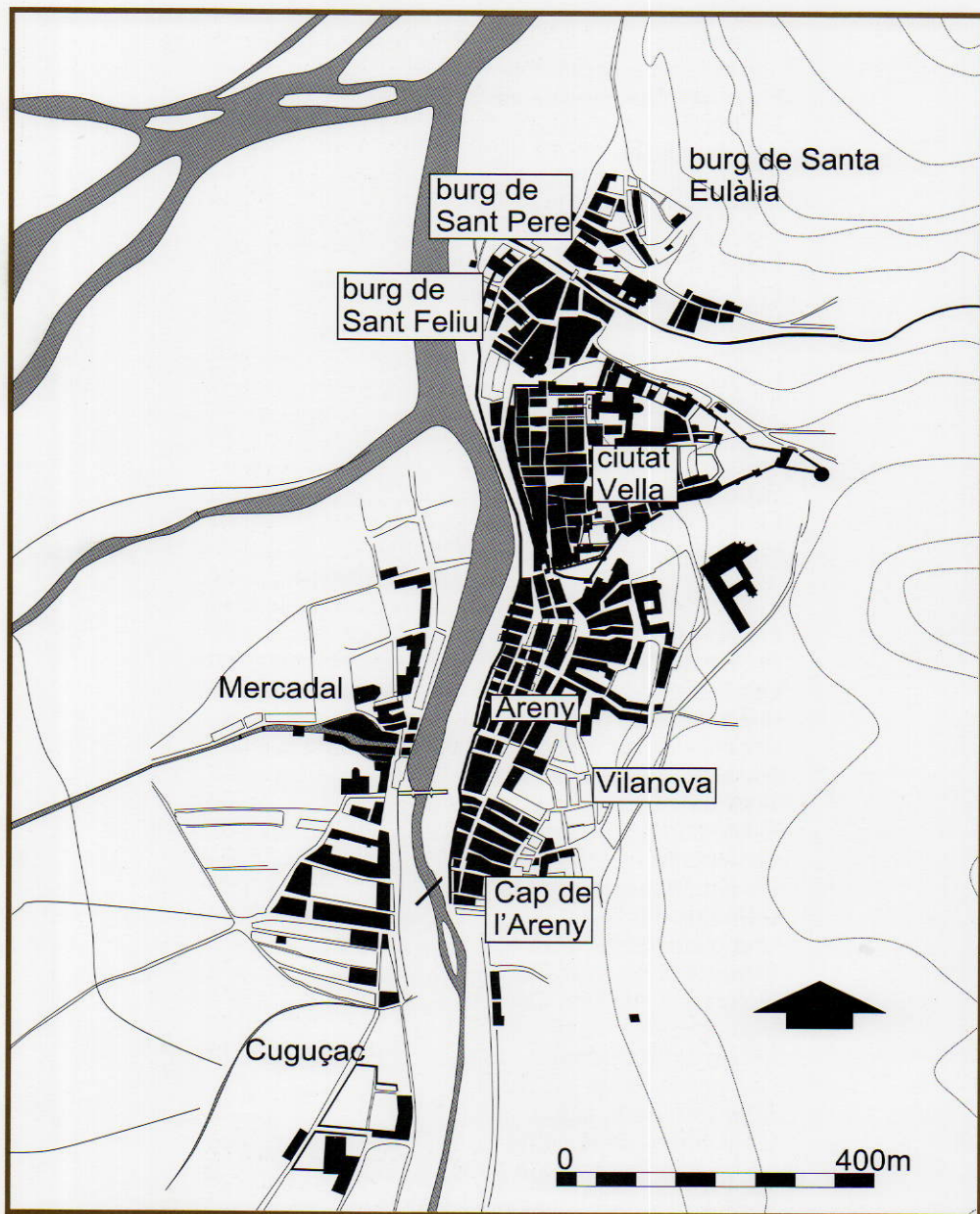
Dipòsit legal: GI-691-05

PORTADA

Girona setge de 1285. Sant Vicenç de Cardona.
Museu Nacional d'Art de Catalunya.

ÍNDIX

Introducció	5
Cronologia	6
Les activitats econòmiques	8
Els conflictes; jueus i cristians	10
Els oficis	12
Les muralles	14
Els molins	16
Les grans famílies burgeses	18
Els ponts	20
El testament d'Arnau d'Escala	22
Els hospitals i la Pia Almoïna	24
Notaris i juristes	26
La ciutat vella	28
Bonastruc de Porta	30
La Seu de Girona. La Institució	32
Els bisbes de Girona	34
La col·legiata de Sant Feliu	36
El burg de Sant Feliu	38
Els banys "àrabs"	40
El burg de Sant Pere de Galligants	42
Santa Eulàlia Sacosta i el camí de França	44
El creixement de l'Areny	46
La casa dels Sitjar	48
El mur de l'Areny	50
Les voltes de la Merceria	52
El nou mercat de l'Areny	54
El carrer de les Fàbregues-Ballesteries	56
Els noms dels carrers	58
Mansions i cases	60
El Mercadal	62
El call jueu	64
Els establiments urbans	66
L'emfiteusi urbana	68
Una casa jueva	70
El convent de Sant Francesc	72
El convent de Sant Domènec	74
Els castells	76
Els dominis alodials	78
Les cartes reials	80
El govern de la ciutat	82
Els voltants de la ciutat	84
La invasió francesa de 1285	86
El setge de 1285	88
Vocabulari	90
Bibliografia	92

INTRODUCCIÓ

La Girona del segle XIII experimentà uns canvis que, si bé eren la continuació de tendències ja advertides en la segona meitat del segle anterior, resultaven sense precedents per la seva magnitud des de la fundació de la ciutat. No es tractava només de modificacions quantitatives, relacionades amb l'extensió urbana o la grandària dels seus edificis, sinó també qualitatives, com els canvis en l'estructura social, la multiplicació de les classes productives o l'emergència de nous grups dirigents, en podem dir burgesos, que començaren a demanar la participació en els afers públics.

La ciutat escampà notablement la seva superfície urbanitzada, allunyant-se definitivament del vell perímetre emmurallat. L'edificació seguí preferentment els antics eixos viaris; podem dir que la ciutat s'allargà en direcció al nord i al sud. Cap al nord, en direcció a Sant Feliu i Sant Pere; cap al sud, ocupant l'arenys de l'Onyar i seguint els camins de Sant Feliu de Guíxols, Caldes i Barcelona, i cap al pla de Girona, seguint el rec Monar i l'antic camí de Vic. Si els burgs de Sant Feliu i de Sant Pere, o l'antiga vil·la de Mercadal conservaven encara un fort aspecte suburbà a les darreries del segle XII, la seva urbanització progressà notablement al llarg del segle següent.

Però la transformació més evident s'esdevingué en l'Arenys a la riba dreta de l'Onyar i al sud de la muralla. La seva densitat urbana resultà extraordinària, fins al punt que el mercat urbà s'hagué de desplaçar cap a la riba fluvial per deixar lloc a nous carrers i edificacions que configuraren un espai urbà ben ordenat, ple de carrers, travessies i voltes que encara avui podem reconèixer.

Les modificacions també afectaren la situació social i política. La ciutat feudal que s'havia configurat des del segle XI, on manaven el Bisbe, els canonges i els senyors dels castells, feudataris dels comtes-reis, s'afeblí en part i en la mesura que els nous sectors burgesos ascendents, beneficiats per l'expansió comercial i artesanal, però especialment pel creixement urbanístic, començaren a reclamar, i obtingueren en gran part, la progressiva reducció de les traves i imposicions senyorials, a la vegada que aconseguien posar els fonaments d'una estructura municipal autònoma a finals de segle. En aquest procés trobaren la complicitat dels monarques, que veien en l'ascens dels *ciutadans* un medi de limitat la prepotència dels estaments senyorials.

CRONOLOGIA

CATALUNYA

- 1192** Corts de Barbastre. Revisió de la Pau de Fondarella.
- 1198** Corts i Pau de Barcelona. S'aplica només als llocs reials.
- 1200** Corts i Constitucions de Barcelona.
- 1202** Corts de Cervera i "dret de maltractar" dels senyors.
- 1203** Comença la construcció de la catedral de Lleida.
- 1205** Cort fallida de Pere I a Girona.
- 1207** Naixement de Jaume I.
- 1213** Pere I mor a la batalla de Muret.
- 1214** Els magnats juren fidelitat a Jaume I.
- 1217** Corts i Constitucions de Montsó.
- 1218** Fundació de l'Ordre de la Mercè.
- 1220** El rei Jaume reforma la recaptació dels impostos.
- 1223** Revolta dels nobles aragonesos i detenció del rei Jaume.
- 1225** Corts i Constitucions de Tortosa.
- 1227** Revolta aragonesa i triomf del rei.
Privilegis comercials al port de Barcelona.
- 1228** El rei Jaume conquereix el comtat d'Urgell. Corts i Constitucions de Barcelona. Decret reial sobre els interessos dels préstecs dels jueus.
- 1229** Conquesta de Mallorca.
- 1230** Comença la redacció del *Llibre dels feyts* de Jaume I.
- c.1232** Naixement de Ramon Llull.
- 1234** Corts i Constitucions de Tarragona.
- 1235** Conquesta d'Eivissa.
Casament de Jaume I amb Violant d'Hongria.
- 1236** Corts catalano-aragoneses a Montsó.

GIRONA

- 1190** El rei Alfons allibera els gironins del mal ús de la *intestia*.
- 1194** El rei Alfons allibera els gironins del mal ús de la *eixorquia*. Primera referència als Banyes. Establiments a la Vilanova.
- 1203** Primeres voltes de la Rambla.
- 1205** Corts de Girona.
Primera referència a les lleudes del Mercat.
- 1205 i ss.** Establiments al carrer de Fàbregues -les futures Ballesteries-.
- 1206** Privilegis de Pere I sobre les escriptures i l'actuació dels veguers a Girona.
- 1207** Primera referència al cementiri jueu de Montjuïc.
- 1210** El rei Pere renuncia a exigir impostos als dominis del bisbe.
Judici i sentència contra Bernat de Bellmirall per homicidi.
- 1211** Fundació de l'Hospital Nou.
- 1214** Elecció del bisbe Guillem de Palafolls amb aclamació del poble.
- 1220** Construcció de la *Fontana d'Or*.
- 1221** Escales i mur nou de Sant Feliu.
- 1223** Primera notícia del mur de l'Areny.
- 1225** Assistència de ciutadans de Girona a la Cort de Tortosa.
- 1227** Primeres taules en el mercat fora murs.
- 1228** Arnau d'Escala funda la Pia Almoina.
- 1229** Carta del rei Jaume I sobre les usures dels jueus.
Primera referència a la plaça de les Albergaries.
- 1232** Privilegi de Jaume I sobre exempcions de lleudes als gironins.
Fundació del convent de Sant Francesc al Mercadal.
- 1233** Carta de Jaume I contra els abusos dels notaris.

- 1238** Conquesta de València.
- 1244** Definició de límits entre Catalunya i Aragó.
Tractat d'Almirra sobre fronteres amb Castella.
- 1246** Excomunió del rei Jaume per tallar la llengua al bisbe de Girona.
- 1249** *Paers de Barcelona* (1249).
- c. 1250** *Commemoracions* de Pere Albert.
- 1251** Corts i Constitucions de Barcelona.
- 1258** Tractat de Corbeil.
Universitat dels prohoms de Ribera.
- 1263** Disputa entre el rabí *Mosse ben Nahman* i Pau Cristià davant el rei Jaume.
- 1265** Consell de Cent a Barcelona.
- 1266** Conquesta de Múrcia per Jaume I.
Furs de València.
- 1269** Croada fallida de Jaume I a Terra Santa.
- 1274** El rei Jaume assisteix al Concili de Lió.
- 1275** Enfrontament del rei Jaume amb el comte d'Empúries.
- 1276** Divisió dels regnes a la mort de Jaume I.
- 1279** Pere el Gran aconsegueix el vassallatge de Jaume de Mallorca.
- 1280** El rei Pere pren els barons revoltats a Balaguer.
- 1282** Consolat del mar.
Pere el Gran conquereix Sicília.
- 1283** Pere el Gran; Corts de Barcelona i Privilegi *Recogoverunt Proceres*.
- 1284** El Papa convoca la croada contra Pere el Gran.
- 1285** Invasió i derrota francesa a Catalunya.
Mort del rei Pere el Gran.
- 1237** Primera notícia del Pont del Mercadal.
- 1245** Testament del bisbe Guillem de Cabanelles.
- 1246** Conflicte entre el rei Jaume i el bisbe Berenguer de Castellbisbal.
- 1250** Carta de Jaume I sobre conflictes amb els batlles del bisbe.
- 1252** Sentència ordenatòria de la urbanització de la plaça de Sant Pere.
Establiments dels Fàbregues a la Merceria.
- 1253** Fundació del convent de Sant Domènec.
- 1254** Taula de canvi en el Mercat
- 1256** Primera referència a la parròquia del Mercadal.
- 1257** Primeres referències de *ciutadans*.
- 1260** Primers establiments de cases al lloc de Fontanilles.
El rei Jaume I dona part de les lleudes de Girona a l'Almoïna.
- 1263** Privilegis de Jaume I a la Seu.
- 1269** Jaume I agraeix l'auxili de deu mil sous del bisbe de Girona.
- 1270** Primers establiments al carrer Canaders.
- 1271** Carta de l'infant Alfons sobre els deutors dels drapers gironins.
- 1272** Carta de Jaume I sobre prescripcions i terminis de possessió.
- 1276** Estada de l'infant Pere i conflicte amb el comte d'Empúries.
- 1278** Queixes de Pere el Gran al bisbe sobre els atacs als jueus.
- 1280** Reducció dels impostos jueus a Girona.
- 1283** Referència al *Pont Mitjà* de Pedret.
- 1284** Privilegis *d'en Prohençal* i creació dels jurats de Girona.
- 1285** Setge, presa i sortida de Girona dels francesos.

Les activitats econòmiques

La documentació de la Girona del segle XIII mostra testimonis indiscutibles de l'increment de l'activitat econòmica. Si des de les darreries del segle XI i, amb intermitències durant el segle XII, els senyals eren evidents –creixement de la superfície urbanitzada, referències als oficis, activitat constructora...-, durant el segle XIII la ciutat adopta la imatge d'un centre productiu i comercial, que complementa l'aspecte d'una ciutat centre de poder i de consum dels estaments eclesiàstics i nobiliaris, com havien estat les ciutats europees des de feia segles.

En primer lloc, cal palesar el paper de la ciutat com a centre agrícola. Als seus voltants creixia una important activitat agrícola i alimentària –horts i molins- que aprofitava el Ter i els seus afluents, així com els diversos recs, dels quals el Monar era el més important. A l'altra banda de l'Onyar, al Mercadal, s'aprofundí la complexitat del sistema hortícola; des de començament del segle es desenvoluparen noves hortes al nord del Monar; les hortes d'Estrader, la Pedrera, Daroca, Algivira Nova o la Verneda s'esmenten, per primer cop, entre 1207 i 1228. Al sud del Monar es trobaven les hortes del Mercadal i de Fontanilles, mentre al sud, a la riba del rec Cuguçacs, també creixia l'horta del mateix nom. Més enllà, en el pla de Girona, les extenses coromines de secà començaven a ser

Capitell del claustre de la catedral de Girona; fusters.

parcel·lades i conreades de forma més intensiva. Coneixem els casos de la coromina del Soler (1258), entre els camins de Salt i de Vic, o la de Vilabertran a partir de 1278, entre els camins de Caldes i el barcelonès.

A la banda dreta de l'Onyar, els recs, camps, hortes i arbredes recularen a causa del creixent ritme d'urbanització, al nord i al sud de la Força Vella. L'activitat agrícola es concentra al sud, cap al *Resclus* i el Bec Eixut (1209), avui el carrer del Carme i el barri de Vista Alegre, i al nord, més enllà del carrer de Pedret, en els horts de l'antic Pla de la Menola –avui Pont Major- conegut a final del segle XIII com el Pla de Casals. Tots aquests espais estaven acuradament parcel·lats en unitats homogènies –sovint dites morabatinades o taules- d'extensió desconeguda. El seu domini era de les principals institucions eclesiàstiques, però la propietat útil pertanyia a les famílies de la burgesia urbana; els Sunyer, Estruc, Sant Celoni, Bordils o Provençal, i també a jueus com els Asday o els Aleví.

Si les activitats agrícoles són les més documentades, de les comercials i productives també n'hi ha molts exemples.

El millor indicador el trobem en el desenvolupament del Mercat de l'Areny, esmentat quatre vegades en la segona meitat del segle XII, vuit en la primera del XIII i quinze en la segona; amb referències a espais especialitzats com la Carnisseria, la Peixateria o la Sabateria; moltes d'aquestes informacions fan referència a permisos atorgats o confirmats per a l'establiment de noves taules o parades al mercat. L'existència de taules de canvistes de moneda (1254) ens diu que el mercat era també el lloc d'intercanvi de moneda i negociis llunyans, dels quals sabem ben poca cosa. Les disputes sobre les lleudes del Mercat entre els batlles de les institucions eclesiàstiques i dels castells urbans són, probablement, un altre símptoma de creixement.

En relació a les activitats productives, una dada prou significativa és el gran nombre de vegades, més d'un centenar, que els documents gironins del segle esmenten la paraula *obrador*, sinònim de taller. La major part de les dotzenes d'es-

tabliments concedits en l'Areny esmentaven el dret a fer-hi una casa amb obrador (*operatorium*). Aquests tallers es trobaven escampats per tota la ciutat i eren, generalment de mida petita, car no ocupaven més enllà de la planta baixa d'una casa, com s'encarreguen de dir alguns contractes d'establiment. També trobaríem a Girona alguns establiments industrials més grans, com les *fabricas* o fargues i les draperies instal·lades a la riba del Monar, al barri dels molins del Mercadal, o també les blanqueries, com les que la família Llémena regentava al burg de Sant Feliu, a la riba del Galligants. No deu ser gens casual que el nombre de referències a aquestes instal·lacions augmenti progressivament al llarg del segle; la ciutat creixia, i també ho feia la seva activitat econòmica.

Capitell del claustre de la catedral de Girona; picapedrers.

Els conflictes; jueus i cristians

Els conflictes socials formaven part de la realitat d'una ciutat qualsevol com la Girona del segle XIII, com no podia ser de cap altra manera. La seva naturalesa generalment se'ns escapa, car els documents conservats, generalment de caire contractual, administratiu o religiós, difícilment s'allunyen de les fórmules jurídiques establertes. Només en alguns casos, mitjançant cartes entre autoritats públiques, s'endevinen raons que motiven la seva intervenció. En aquest sentit disposem d'un notable document, una carta enviada pel comte rei Pere II al bisbe Pere de Castellnou, on, en un llenguatge directe inusual en l'època es recordaven els incidents entre jueus i cristians que, segurament, haurien viscut algun episodi greu en algun moment poc anterior a la data de la trama, però que, per les referències exposades pel monarca, esdevenien fets antics, sovintejats i mai ben resolts. A continuació n'exposem una traducció lleugerament resumida:

3 d'abril de 1278;

Pere, rei d'Aragó, donada l'expugnació i la lapidació que hi havia hagut per part de clergues de la Seu de Girona i familiars seus, de la juderia de Girona, amb el llançament de pedres des del campanar de la Seu i des de les cases

Les teulades de l'antic call des del campanar de la Seu.

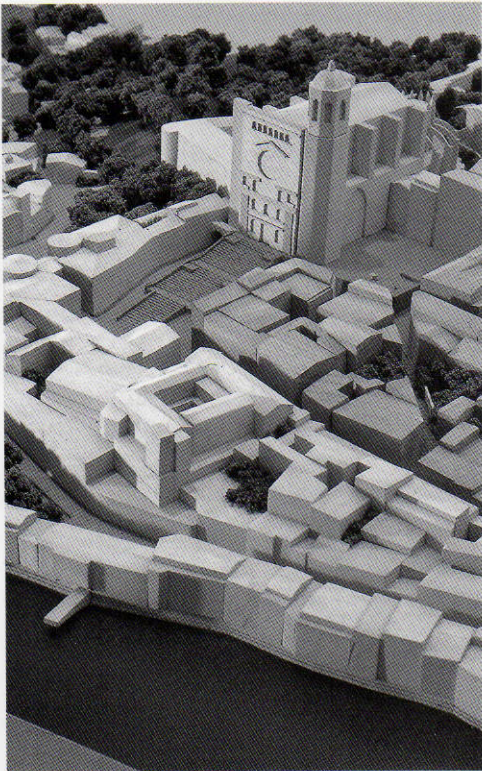
des clergues, l'arrasament d'horts i vinyes dels mateixos i la destrucció de sepultures, i atès que ja havia parlat moltes vegades amb el bisbe sobre els greuges que eren causats pels dits clergues i els seus homes contra els jueus, i li havia pregat de no sostenir dits fets i castigar-los, atès que ja en temps del seu pare havia calgut armar-se amb la seva família existent a Girona per defensa dels dits jueus, ja que els clergues, repicades les campanes, venien amb les mans armades a expugnar la juderia, i atès que el bisbe, en lloc de castigar-los, havia donat el seu consentiment, produint-se el fet que mentre el pregó reial preconitzava que no fossin fetes aquestes coses, els clergues ho impediien amb gran clamor; per això mana al bisbe que es faci justícia contra els clergues esmentats i que en cap cas es denegui la defensa dels jueus.

No es tractava de la primera ocasió en què els monarques feien referència a aquests conflictes, però per primera vegada, i en un llenguatge desacostumadament clar, el rei Pere exposava uns greus incidents que, d'altra banda, ajuden a "visualitzar" la topografia de la Força Vella. En primer lloc ens trobem amb dos espais clarament contraposats; en un pla inferior la juderia o Call –paraula no emprada en la carta- que, com ja sabem, ocupava el sector inferior de la ciutat vella. Al damunt, i en posició dominant, el barri eclesiàstic arrengrerat

des de la Seu fins als murs del castell vescomtal, i separat del barri jueu pel "carrer de la Ruca", avui el carrer de Lluís Batlle. Efectivament, sabem que, dominant aquest carrer i les cases jueves de l'altra banda, s'enfilaven els casals dels ardiaques de la Selva i de Ravós, a més de les cases del Claver o Clavari, del Cabíscol i els que ocupaven l'actual plaça del Apòstols. Des d'aquests casals hom apedregava les cases dels jueus, separades només per un "tir de pedra" (mai tan ben dit). Les cases de l'angle nord-est del Call també quedaven sota el domini del campanar de la Seu, aleshores romànic i situat en el mateix lloc on es troba l'actual. Les cases jueves quedaven molt per sota del campanar i a menys de quaranta metres; eren, per tant, un objectiu fàcil.

El document aclareix també que es tractava d'uns incidents sovintejats i amb precedents antics; car el rei Pere recordava que ja es produïen en temps del seu pare, rei Jaume I -i segurament abans d'ell, afegim nosaltres-, i que havien fet que, algun cop, el mateix monarca, en alguna de les seves visites a la ciutat, hagués sortit armat per reprimir la revolta. L'actitud del bisbe sembla que era clarament benèvola, si no còmplice, amb els atacants, la condició clerical dels quals els feia immunes a la justícia reial, car depenien del bisbe i la seva Cúria. Per això el rei demanava, de manera reiterada i, segurament, endebades, que el bisbe prengués mesures i actués contra els agressors, car, com a clergues o servidors seus, quedaven sota la jurisdicció episcopal. La seva demanda no va ser gaire respectada perquè, sis anys més tard, el mateix monarca ordenava que els jueus no sortissin del Call entre el dimecres i el diumenge de la Setmana Santa ...per protegir-los dels cristians.

Maqueta de l'antic call jueu.

Els oficis

Aiguadors del claustre
de la catedral.

En contrast amb la migradesa de la informació documental sobre l'economia del segle XIII, els mateixos textos proporcionen una gran informació indirecta, car des de final del segle XII esdevingué un costum esmentar l'ofici o activitat dels signants dels documents.

Per això sabem que a Girona el ventall d'oficis i professions era molt ampli, i que segurament s'acresqué al llarg del segle, a causa de l'evolució de la divisió del treball. A banda d'aquells que exercien dignitats laiques o eclesiàstiques, coneixem el nom de centenars de gironins citats amb el seu ofici o professió. Hem de distingir entre professions i oficis perquè la valoració era molt diferent; els primers eren assimilats a les classes dirigents, entre els segons predominaven els que es guanyaven la vida amb un treball manual, és a dir, la classe treballadora urbana, encara que aquesta també oferia molts matisos interns que moltes vegades la documentació no permet copsar.

En primer lloc esmentarem els que desenvolupaven professions no manuals o exercien la direcció de negocis que, en alguns casos, esdevenien veritables "empreses". Entre les professions més "honorables" figurava la de metge, que exercia Berenguer de Gironella en 1190; la d'escrivà públic, com el prevere Berenguer en 1197, o Bernat Bruguera en 1205; i la molt influent de notari públic, d'Esteve Gibert en 1212, Bernat de Vic en 1227 o Besalú Burgès i Bernat de Palol en 1282

i 1286. També eren professionals especialistes els jurisperits com Berenguer Renall o Guillem de Déu, citats a final de segle. Entre els "empresaris" més reconeguts figuraven els drapers com Morell en 1258, Bernat de Camps en 1258, Bernat de Vic en 1281, Joan Cristià en 1286; mentre els canviadors o banquers com Berenguer Duran, citat en 1251 i 1254, exercien el seu ofici en una taula de canvi al Mercat. Els mercaders, com el Ramon citat en 1217 o Pere de Granollers en 1291, es dedicaven al comerç a l'engròs. Probablement ells integraven la *mà mitjana* citada en el privilegi reial adreçat pel rei Pere el Gran als gironins en 1284.

Per la varietat de les referències destacaven els oficis manuals, la *mà menor* de la ciutat, que visqueren una veritable "explosió" durant el segle XIII i, en part, expliquen l'abundància d'establiments o noves parcel·lacions, on sovint s'esmentava l'autorització per aixecar casa amb obrador –taller i botiga a l'ensems–, com els que el comte Ramon Berenguer ja autoritzà davant el Mercat en 1160, que foren els primers aixecats en el futur carrer de la Ferreria. En el segle XIII trobem llicències per fer obradors al carrer de les Ballesteries des de 1205, a la Merceria des de 1206, o al carrer de la Barca abans de 1223. En molts casos coneixem l'ofici dels establerts; així no ens pot sor-

prendre que alguns dels primers establerts al futur carrer de les Ballesteries en 1205 i 1206 siguin ballesters. O que, al Carrer de la Ferreria, en Bernat de Puigventós tingués un forn de ferrer, o que el Ramon de Peretó citat en 1275 fos colteller, un ofici molt lligat a la ferreria. Sovint no podem assegurar quina era la condició social dels personatges que practicaven un ofici, però està clar que teixidors com Bernat de Llémena o Arnau Rossinyol, a banda de ser membres de famílies il·lustres, eren també propietaris pròspers que tingueren establiments al burg de Sant Feliu i a la Vilanova, respectivament. El mateix podem dir de molts dels carnisers (o macellers), peixaters o sabaters citats, que disposaven d'obradors i botigues a l'Areny, però també tenien taules al Mercat. Alguns mercers, com Pere Arnau, citat en 1244, vivien a la Merceria i es dedicaven a la venda de teixits i peces fines. Dels *fabres* com Berenguer, citat en 1268, o Pere de Montmeló en 1274, no sabem si eren ferrers o treballaven metalls fins, un ofici molt considerat. Molts altres proclamaven oficis diversos i que semblen modestos: traginers, albadivers, cuiraters, basters, corretgers, pedrers, tintorers, sastres, pellissers, aventurers, corders, cerers, blanquers, fusters, cuiraters, moners (moliners) i hortolans (n'hi havia molts al Mercadal), forners, taverners o, fins i tot, barbers. Però cal ser prudents; aquests personatges apareixen en documents comercials on, sovint, s'intercanviaven quantitats importants de diners; en alguns casos podien ser treballadors autònoms, sense empleats, però un forner o un taverner eren propietaris de negocis amb una clientela abundant i, sens dubte, amb treballadors. D'aquests, els que no tenien un ofici o un negoci, que eren la majoria dels gironins, la documentació resta gairebé muda.

***Contracte d'aprenentatge.
27 de juliol de 1272.***

"...Guillem Ros fuster, habitant de Girona, envia a Pere Corretger en Guillem Ponç, fill del difunt Joan Morell, per tal que resti amb dit Pere per dos anys, el serveixi i, a canvi, li ensenyi l'ofici de corretger. Dit Guillem es compromet a proveir totes les necessitats de l'aprenent en menjar i vestir. A canvi, dit corretger ha de donar com a salari de l'aprenent 65 sous barcelonesos. Dit Guillem Ponç promet a Guillem Ros i Pere de Torroella de romandre amb dit mestre durant dits anys i complir el que li sigui manat".

Arxliu Històric de la Ciutat de Girona.
Catàleg de Pergamins, núm. 47.

*Carrer de les Ballesteries,
en el segle XIII de Fàbregues.*

Les muralles

Es tractava, juntament amb la Seu, de l'obra més remarcable de la Girona medieval. Un recinte quasi triangular, d'un quilòmetre i quart de perímetre i que, en bona mesura, era el mateix que havia estat refet en època de Carlemany, a final del segle VIII. En gran mesura encara el podem veure, intacte en molts dels seus trams, tancant la ciutat vella entre la Torre Gironella, Sobreportes i la placeta del Correu Vell.

En el segle XIII el recinte murat s'havia quedat petit, i només encabia la ciutat antiga, anomenada *Força Vella* des del segle XIV, però els burgs i els nous eixamples s'escampaven fora murs; el burg de Sant Feliu, el més antic, ja ho feia des del segle XI, però el seu creixement es feia lluny de la muralla del nord, sense afectar-la. En canvi, a ponent i migdia l'expansió començada en la segona meitat del segle XII afectaria les muralles i en minvaria el potencial defensiu.

El primer exemple el trobem al carrer de les Ballesteries, on el mur de la ciutat s'abocava sobre l'Onyar. A començament del segle es documenten els establiments o permisos per aixecar cases entre la muralla i el riu, sense que, aparentment, quedés cap espai entre les noves construccions i el mur. Un dels establiments explicava concretament que els establerts podien edificar fins al cim de la muralla, és a dir, fins a tota la seva alçada, la qual cosa, a la pràctica, suposava anul·lar el seu camp de visió. Enca-

*Pati d'armes
del castell de Gironella.*

ra era més greu el permís donat pel batlle reial en 1210, quan autoritzà un propietari jueu que tenia cases a banda i banda del mur, entre el Call jueu i el començament de la pujada de Sant Feliu, que pogués obrir finestres en la muralla que, com podem veure, havia estat privatitzada en aquest punt; la situació no havia canviat en 1296, quan la mateixa casa tornava a ser definida a les dues bandes del mur. En canvi, a la zona del Portal Rufí travessada pel carrer dels Alemanys, les cases de l'abat de Vilabertran definides en 1217 no es recolzaven en el mur, sinó que deixaven una trilla enmig.

En el mateix sector, però per la part exterior, on avui trobem l'edifici de les Àligues, en 1224 es localitzaven horts davant la muralla, que limitaven a ponent amb les cases de la vora del camí que entrava al Portal Rufí i, més al sud, davant Sant Martí Sacosta, sabem que el tram de muralla dit de *Monteolibio* també estava ocupat per horts i lliure d'edificacions properes. Més amunt, la torre Gironella destacava per la seva alçada, però també pel seu isolament, car restava envoltada per vinyes, feixes i camins, tal com diuen documents de 1229 i 1298. En general, com encara passa avui, la muralla era lliure d'edificacions i visible en els seus trams mitjans i alts; mentre els trams inferiors, més acostats a la ciutat, estaven més amagats i ja engolits pels edificis en alguns llocs.

Sabem que el règim de defensa i manteniment de la muralla era semblant al de segles anteriors. En 1243 Bernat de Sitjar va deixar en testament les cases que tenia amb el mur i la torre de Montoliu, avui el sectors dels carrers de l'Escola Pia i Bellmirall. Era una fórmula semblant a diverses donacions de la primera meitat del segle XI, on anaven aparellades les donacions de torres, murs i cases contigües, on els propietaris, generalment nobles, rebien els censos i altres rendes a canvi de mantenir funcions militars, que segurament havien fet els Sitjar i, abans d'ells, els Bellmirall. També coneixem una mica el manteniment econòmic de la muralla, car el privilegi atorgat a Girona pel rei Pere el Gran en 1284 recordava l'antic costum que els jueus haguessin de pagar la meitat de les obres de la muralla; la qual cosa significa que el seu manteniment quedava en mans dels habitants de la ciutat, car els cristians es devien encarregar, lògicament, del pagament de l'altra meitat, sempre sota la supervisió dels

batlles reials. Que aquest costum hagi estat recordat en 1284 no ens ha de sorprendre; havia començat la guerra contra França, i l'any següent Girona hagué de patir un setge que afectà les seves muralles en un grau que desconeixem, però que degué incrementar les despeses fiscals per a la reconstrucció dels sectors malmesos. Això explicaria, entre altres raons, la decisió del rei Alfons de reduir, en 1286, els pagaments i serveis fiscals dels gironins, per compensar-los de les destruccions patides durant el setge.

*Antiga torre vescomtal
en el carrer de les Escoles Pies.*

Els molins

Al costat de l'activitat desenvolupada pels diversos oficis artesanals, l'activitat dels nombrosos molins instal·lats a la ciutat i els seus voltants és igualment remarcable, fins al punt que permet definir Girona com un nucli "industrial", si situem aquest concepte en el context d'una societat medieval.

Els molins hidràulics eren una realitat ben coneguda a Girona i documentada des del segle XI, encara que eren, sens dubte, més antics. Des de final del segle XII la informació en comença a parlar de manera més precisa. Les notícies més antigues ens parlen de les *fàbregues* o fargues, com la que Guillem Ramon de *Fabriciis* tenia al capdamunt del carrer de les Ballesteries en 1179. En 1185 el rei Alfons donà a Pere Mascaró la seva *fabrica* del Mercadal,

Venda d'una casa al Mercadal. 30 de gener de 1210.

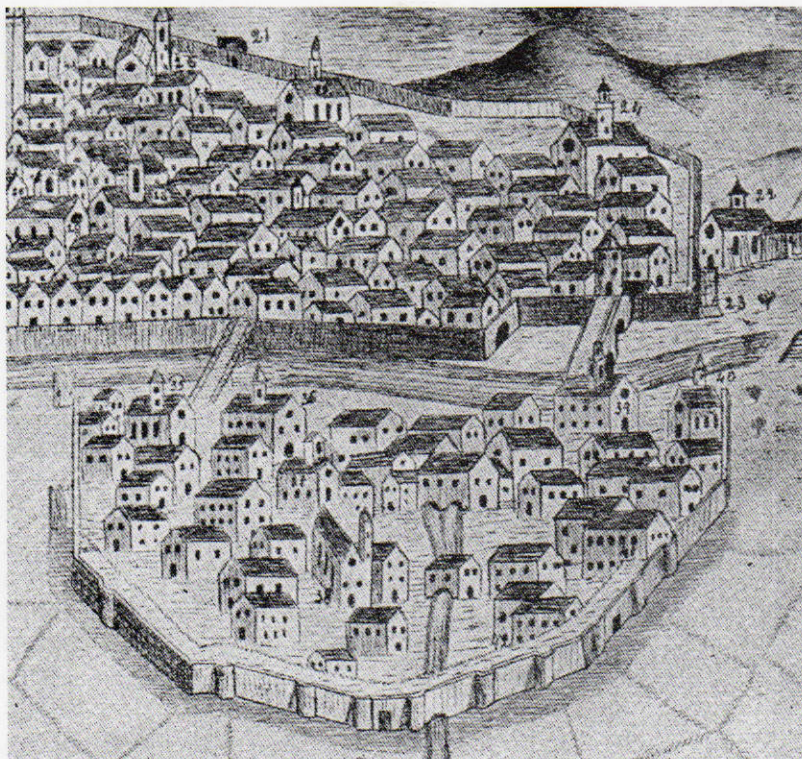
"Estefania, el fill Pere i el marit Bernat Draper, venem una casa en el Mercadal de Girona, en l'alou de Sant Feliu ...que limita ...a orient amb la riba de l'Onyar, a migdia amb la paret del molí draper i blader; a occident amb el carrer públic i a nord amb el molí dit de Gironella ...preu de 450 sous barcelonesos..."

*Arxiu Diocesà de Girona.
Pergamins de Sant Feliu de Girona.*

segurament a la sèquia Monar; el comprador hauria de pagar 20 porcs de 3 sous al rei, que en retenia el domini. Però a banda de les fargues, que, tot i mogudes per l'aigua, no eren molins, tenim exemples de molins destinats a altres usos, com els bladers i els drapers.

Una de les característiques més remarcables dels molins és que eren un monopoli públic o fiscal, i només el monarca en podia autoritzar la construcció o cessió, total o parcial; per això trobem en 1189 la donació del rei Alfons I de 8 *esquillats* de blat dels seus molins reials de Girona a la casa dels malalts de Pedret, per a l'alimentació dels pobres i malalts que hi residien. De la mateixa manera el bisbe necessità el permís reial per construir un molí draper a la riba del Ter, a Domeny, i en 1209 el rei Pere concedí a la Sagristia Segona de la Seu la *dècima* de les moltures dels molins de Girona. En tots els casos se'ns mostra la propietat reial dels molins, però també la tendència dels monarques a donar-los o cedir-ne part de les rendes, per motius tan diversos com la caritat, els suports institucionals o les necessitats financeres.

No hi ha dubte que el gran nucli moliner es localitzava al Mercadal, a la riba del rec Monar i al costat mateix d'on avui trobem l'església de Santa Susanna i la galta meridional de la plaça de la Constitució. S'hi trobaven molins com el draper que Morell va vendre en 1196, o el dit de la Figuera, que Ponç Adalbert va deixar als seus hereus en 1201. Ja era aleshores freqüent que els molins tinguessin noms propis, com el molí de Gironella, citat en 1210, o el molí del Portell, de 1228; a principi del segle XIII ja se citaven dos dels tres recs que abocaven l'aigua del Monar cap a l'Onyar; el més meridional se'l citava sovint com el rec de l'hort, però també fou conegut com el rec de *Cagafaves* a final del segle. Ja fos per cessió o compra,

Visió antiga del Monar amb els molins (R. Castells, B. Catllar, J. Riera, Girona Ciutat. Catàleg de plànols de la ciutat de Girona, des del segle XVII al XX, Ajuntament de Girona, COAC, 1992, núm. 197).

molts d'aquests molins passaren a mans d'institucions o persones privades; ciutadans com Ponç Adalbert i Bernat Renall en 1242, Pere Estruc en 1267 o Bernat Vidal en 1289, que comprà un molí al rei per 2.000 sous, amb totes les *moles, rodes, redenes i trasteladors*. També n'hi hagué alguns en mans de jueus, com els que tenien Bonastruc Escapat en 1255, Astruc Ravaia en 1267 o Jucef Cordoví en 1268.

Altres indrets de les ribes fluvials també estaven molt aprofitats. A la riba del Ter destaquem els termes de Domeny i Fontajau, on ja se citaven molins en el segle XII. Els molins de Domeny eren episcopals, però els gestionava la família Sitjar; en 1179 Pere Arnau de Sitjar els va empenyorar per 27 morabatins, i en 1230 Berenguer de Sitjar va vendre la meitat dels drets d'un dels molins, dit *Bucherium*, que segurament feia referència a la boquera o

portella que deixava entrar i sortir l'aigua de la bassa. Al veí terme de Fontajau també se citaven molins. En 1193 un es trobava al costat de l'església de Sant Ponç.

A la riba de l'Onyar, a ponent dels burgs de Sant Feliu i de Sant Pere, també es trobaven dos conjunts de molins; primerament els dits de Sant Pere, que, malgrat trobar-se al sud del Galligants i en l'alou de la Seu, eren citats des de 1189 i repetidament durant el segle XIII i se situaven propers al carrer de la Barca. Més tard, en 1285, també s'esmentaven tres molins del burg de Sant Pere, de domini de l'abat, al nord del Galligants. Més al nord, cap a Pedret i Pont Major, se citaven sovint els Molins de la Menola (*Ammenola*), que encara avui podem veure –molt transformats– a la riba del Ter i al capdamunt de Pedret; són els més antics dels coneguts, car ja se citaven en el segle X.

Les grans famílies burgeses

Un dels aspectes més remarcables de l'evolució social de Girona fou l'ascens i consolidació d'una burgesia ciutadana o patrícia integrada per unes quantes dotzenes de famílies que culminaren el seu ascens amb la concessió del règim municipal de la ciutat a partir de 1284, en el qual ocuparien els llocs dirigits —els jurats de la *mà major* de la ciutat— durant molt de temps.

No cal veure aquesta minoria com un grup molt reduït i estàtic: ben al contrari, quan podem rastrejar el seus orígens en el segle XII o abans, com poden ser els casos dels Sunyer, els Arenys, els Banyoles, els Sitjar o els Estruc, apareixen estretament vinculats als comtes-reis, als bisbes o a les grans institucions eclesiàstiques, la Seu en primer lloc. Les seves propietats i negocis foren un element important en el seu ascens, però res no hagués estat possible sense l'aportació de les grans institucions públiques i els engranatges feudals. De fet, alguns dels seus membres eren *milites*, és a dir, ocupaven un lloc dins la noblesa de segon grau.

Des de la segona meitat del segle XII la seva fortuna anava lligada també als establiments de noves cases, obradors, horts o altres tipus de tinences, que el creixement urbà necessitava. Les grans famílies com les ja citades, o els Bor-

dils, Calvet, de Déu, Escala, Fàbregues, Gornall, Osca, Sant Celoni, Tallada o Vic, ja fos per la seva condició de grans propietaris suburbans o com a beneficiàries o arrendatàries de drets públics, com va passar en el cas dels solars del mercat reial, es llançaren a parcel·lar i vendre extensos espais suburbans de l'Areny, dels burgs de Sant Feliu i Sant Pere o, ja en ple segle XIII, al Mercadal. No cal pensar que la seva fortuna només estigues lligada a operacions immobiliàries, aquesta "burgesia" també optava per la compra de drets rendístics tan diversos com els molins que tenien els Adalbert i els Bordils al Mercadal o les rendes dels castells que tenien els Escala, els Sitjar o els Sunyer.

Els negocis d'aquests burgesos tampoc es limitaven a les rendes. Encara que n'estiguem molt menys informats sabem que es dedicaven a negocis productius que moltes vegades demanaven grans inversions, com la *fàbrega* o ferreria que Pere Mascaró havia aixecat en 1185 o el permís que Ramon Renall rebé per construir, al Mercadal, dos molins, draper i blader, en 1295. També s'esmenta algunes vegades la condició empresarial d'alguns burgesos, com en el cas dels mercaders Pere Net o Pere de Granollers, dels drapers com Bernat de Camps i Bernat de Vic, o banquers com els Duran —el pare Berenguer i el fill Guillem— o Berenguer de Tallada. La influència dels mercaders i drapers gironins era prou gran per aconseguir privilegis reials en 1232 i 1271, respectivament.

La condició patrícia d'aquestes famílies anava lligada, també, a disposar de molts dels càrrecs de la Cúria reial a Girona; per això trobem prominents gironins com Ramon de Gornall, Ricard d'Osca, Bernat de Vic o Ramon Calvet, fent de jutges; Martí de Vic, Guillem Sunyer o

Senyors a taula. Capitell de la casa de la Canonja. Segle XIII.

Pere Guerau com a batlles, o Arnau Rafart com a lloctinent del Veguer. El segell diferencial envers la resta de gironins s'aniria precisant al llarg del segle XIII, fins que a partir de mitjan segle apareix el títol de "ciudadà" per a l'ús exclusiu d'aquest grup minoritari; Ponç de Montagut i Pere Roca foren els primers en 1255 i 1256. Arnau d'Escala en 1270, Bernat de Banyoles en 1271, Bernat de Gornall en 1277, Pere Net en 1280 o Ramon Renall en 1281 foren, entre altres, dels primers a rebre un títol distintiu que ratificava el seu ascens i la seva posició preeminent en la vida ciutadana.

El dinamisme social, econòmic i polític d'aquest patriciat ciutadà fou molt remarcable; els *ciudadans* gironins estaven lluny de formar un grup tancat i exclusiu; molts noms que havien destacat

en el segle XII s'extingiren —els Babau, els Albareda, els Atesèn, els Figueroles, els Mascardell, els Oller, els Pasqual...-, d'altres no començaren un ascens remarcable fins la darrerria del segle XIII —com els Bell-lloc, o els Malarç-. Però també es donava una remarcable endogàmia de classe social, que els casaments posaven de relleu; Astruga, casada amb Pere de Gornall i activa promotora al carrer de les Ballesteries, era una Estruc; Anna, esposa del fill de Ricard d'Osca, era una Albareda; i Beatriu, esposa de Ramon Calvet, era una Escala. D'aquesta manera s'enfortien les fortunes i s'afermaven les aliances entre les grans famílies gironines.

Els ponts

Un dels símptomes del creixement urbà d'una ciutat tan fluvial com Girona fou la necessitat, manifestada al llarg de tot el segle XIII, de millorar el conjunt de ponts que comunicaven els diferents espais urbans i suburbans separats pels rius Ter, Onyar i Galligants. Els coneixem bé, però només textualment, gràcies a dos tipus de documents; les vendes que els esmenten quan les cases o terres se situaven a prop i calia citar-los a les afrontacions, i els testaments que deixaven llegat per a la seva obra o el seu manteniment, sempre necessari en una ciutat on els aiguats els devien malmetre tot sovint.

El Pont Major i el Pont "estret" (*pontem fretum*) eren els més antics; el primer s'aixecava sobre el Ter, era d'origen romà i ja se citava abans de l'any 1000. Fou objecte de moltes reformes posteriors però conservà la seva fàbrica antiga fins que fou volat en 1939 i substituït per l'actual Pont de l'Aigua. Era el pas necessari per arribar a la ciutat venint des de França, i era citat a diversos testaments, com el de Bernat de Bellmirall en 1212, amb llegats per al seu manteniment. El topònim *Major* es consolidà des d'aleshores; però a final de segle també era citat com el Pont Primer, segurament perquè aleshores només era el primer dels ponts que els viatgers es trobaven quan arribaven a Girona.

El Pont Estret segurament també era molt antic, però només el trobem citat

Ubicació del pont mitjà sobre el riu Ter, entre Pedret i Fontajau.

des de 1190 quan era esmentat com a límit meridional del terme urbà en un privilegi atorgat pel rei Alfons I als gironins en 1190. Es tractava d'un pas que connectava la ciutat amb Montilivi i Palau, la qual cosa fa pensar que podia tenir, potser, un origen romà, però en el segle XIII devia ser un pas estret, només apte per a caminants o animals de bast, per això el seu nom. El *pontem fretum* era també el nom del lloc —entre la muntanya i l'Onyar— on se situaven diversos camps i feixes citades a diversos documents —en 1246, 1259 i 1290— de propietat jueva i sota el domini del castell de Gironella.

La documentació del segle XIII esmenta tres ponts que, sens dubte, podem considerar nous; el primer és el Pont del Galligants, citat en el testament de Bernat de Bellmirall. No cal pensar que es tractés del pont vell situat davant la pujada cap al Portal de Sobreportes, sinó del nou bastit més avall per comunicar l'antic camí d'entrada a la ciutat pel nord amb la nova "variant" que s'edificava tot seguint l'arenys de l'Onyar,

als peus de les antigues muralles. No en tenim cap més referència abans del segle XIV, però l'activitat urbanitzadora detectada en l'areny del burg de Sant Feliu, i molt especialment al carrer de la Barca, vol dir que el pont ja era aleshores ben actiu

El pont del Mercadal, on avui trobem el Pont de Pedra, se cita per primer cop en el testament d'Arnau d'Escala en 1237, quan aquest va fer un llegat per a l'obra del pont del Mercadal. No devia ser gaire anterior car no se citava en la donació del primer solar per a la construcció del veí convent de Sant Francesc en 1232. El tornem a trobar citat als testaments de Bernat de Sitjar en 1243 i de Ramon d'Escala en 1270, però apareix esmentat més sovint a final del segle, quan els franciscans començaren a adquirir les cases immediates, a nord i sud, i aquestes eren situades en el cap del pont del Mercadal.

El pont Mitjà fou un dels ponts més estranys i efímers de la Girona medie-

val. Es documenta al Ter, entre Pedret i Fontajau, segurament per resoldre la difícil comunicació entre les dues ribes del riu davant la ciutat. Surt citat, només a final de segle, en relació a l'Hospital de Pedret i els molins i rec de la Menola, que se situaven pròxims, al nord. Només el trobem citat entre els anys 1283 i 1299, car la seva situació a la corba del Ter, i en un lloc on la llera fluvial és ampla, no li permeté sobreviure gaire temps més, segurament, a causa de les avingudes del riu.

Finalment hem de citar el cas singular del "pont vell" de l'Areny, esmentat en 1217 en el mateix lloc on, al cap de poc, els Sitjar començaren a edificar el seu casal de la Fontana d'Or. Es tractava, segurament, d'un petit pont que passava per sobre d'un rec desconegut, però que segurament cal relacionar amb el molí de l'areny que se citava en aquell lloc en el segle XI. No en tenim cap altra notícia. La urbanització de l'Areny en aquells anys el degué fer desaparèixer.

Imatge antiga del pont de Sant Francesc i la passera sobre l'Onyar.

El testament d'Arnau d'Escala

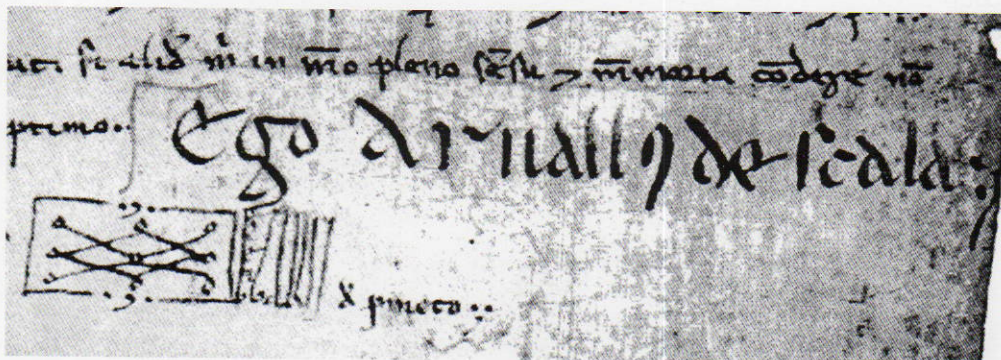
Un dels mitjans per apropar-se a la sensibilitat, les idees i els interessos dominants d'una societat medieval és l'estudi dels seus testaments que, afortunadament, els arxius gironins ofereixen en abundància. Un dels més significatius és el d'Arnau d'Escala, un gironí poderós, que visqué a cavall dels segles XII i XIII i que va deixar a la ciutat una de les seves institucions més perdurables; la Pia Almoïna.

Arnau d'Escala sembla que fou un laic, casat amb Saurina, segons diu el testament, malgrat els dubtes que planteja la referència a un clergue dit Arnau d'Escala en un document de 1210 i la seva referència testamentària com a *servent de l'Església de Girona*, que segurament cal

relacionar amb la seva condició d'administrador de l'Almoïna que ell mateix havia fundat en 1228 sota la supervisió del bisbe i els canonges. Dels seus pares no en diu res, però coneixem un Pere Arnau d'Escala que en 1160 va comprar una vinya a Arnau Sunyer, un altre dels cognoms il·lustres de Girona. És possible que el cognom familiar s'hagués originat en aquella època i, sembla indubtable, en el veïnatge de l'escala de la Seu, car en 1179 se citava una casa de Pere d'Escala al sud, en el mateix indret on, en 1275, el cavaller (*milite*) Bernat d'Escala va vendre les seves cases als clergues de la Seu. Els Escala semblen una família influent ja en la segona meitat del segle XII, i segurament estaven estretament relacionats amb la Seu, encara que sobre això no tinguem proves feaents, la qual cosa explicaria els lligams entre Arnau d'Escala i els clergues de Santa Maria, que el testament fa evidents.

Un dels principals inconvenients dels testaments laics gironins és que no deixen entreveure quines eren moltes de les activitats dels testadors, a banda dels béns immobles i drets de tota mena donats pel difunt i verificats pels marmessors. Arnau d'Escala començava el

Signatura d'Arnau d'Escala en el seu testament.

seu testament amb les donacions monetàries (sous) a les institucions religioses i d'assistència; començant per la Seu de Santa Maria, la canònica de Sant Feliu i la resta dels temples, sense oblidar-se dels tres hospitals; de Pedret, de Sant Pere i del Nou, a més de diversos cenobis i confraries. Després venia la part "laica" del testament, amb deixes a familiars o propers, com els diversos afillats, la seva esposa Saurina o el seu nebot, que es deia com ell. Les deixes eren monetàries o diversos béns immobles: camps, horts i feixes.

La part més important del testament rau en les fundacions que, com preveia el mateix document, haurien de caure sota domini dels clergues; en primer lloc un benefici assignat a un clergue que hauria de nomenar el capítol de la Seu, que hauria de dir misses en sufragi de la seva ànima, i les dels seus parents, en l'altar de Santa Anastàsia, situat a l'esquerra de l'entrada al temple episcopal. Per al manteniment de l'activitat i del clergue, Arnau ho dotava amb diversos masos, coromines, camps, feixes i vinyes a diversos llocs que, sens dubte, havien de fer del citat benefici un dels més sucosos dels assignats als clergues de la Seu.

La part més important del testament, redactat en 1232, però verificat en 1237, poc després de la seva mort, estava en la confirmació de l'Almoïna dels pobres que havia fundat en 1228 i la precisió d'alguns aspectes del seu govern. El testament deixava clar que l'Almoïna quedaria en mans de la Seu, perquè Arnau deixà escrit que l'administraria un clergue que duria el títol de *Paborde de l'Almoïna* i que, després del que ell mateix ja havia triat per al lloc, el successor seria elegit pel Sagristà Major. Per al manteniment de les activitats de l'Almoïna confirmà diverses donacions; entre les quals

Murs medievals descoberts en una excavació arqueològica en el pati posterior de l'antiga Pia Almoïna.

les cases on ell mateix vivia, amb tots els béns mobles i els delmes de diverses parròquies. A partir d'aleshores, moltes altres donacions, testamentàries o no, anirien engruixint el cabal de les possessions de l'Almoïna, que esdevindria una de les institucions més ben dotades de la Girona medieval i moderna.

Malgrat la imatge d'un testament que bàsicament beneficiava el clergat gironí, no cal pensar que per aquesta via les famílies notables es descapitalitzaven en profit de l'Església. Els Escala continuaren gaudint de moltes riqueses i gran influència social i política, tal com es pot veure per nombrosos documents dels segles XIII i XIV. De fet, les donacions pietoses no eren un obstacle al creixement i prosperitat d'aquesta mena de famílies, sinó més aviat una condició necessària.

Els hospitals i la Pia Almoina

D'acord amb els costums i tradicions cristianes nascudes abans de l'any 1000 i renovades més endavant, les ciutats europees desenvoluparen una xarxa d'institucions assistencials i caritatives que legitimaven, en certa mesura, el poder dels grups socials dirigents, encarregats del seu manteniment. La Girona del segle XIII heretà dues institucions ja existents —els hospitals de Sant Pere i de Pedret— i n'incorpora dues més: l'Hospital Nou i la Pia Almoina, testimonis de la iniciativa i l'ascens dels nous grups socials, car la pietat pública de molts ciutadans i els problemes de pobresa derivats del creixement urbà es manifestaven en molts testaments mitjançant generoses donacions per al manteniment de les seves activitats.

L'Hospital de Sant Pere era l'hereu de la més antiga institució assistencial gironina; el *xenodochium* citat ja des de mitjan segle X i que a final del segle s'havia instal·lat al costat de l'actual plaça dels Lledoners, fins que es traslladà al burg de Sant Pere de Galligants, al costat de Sant Nicolau i davant mateix del petit pont que travessa la riera, segurament a causa de les obres d'ampliació del palau episcopal. També era conegut com l'hospital “dels capellans” perquè era administrat per clergues de la Seu. La seva funció original d'acollida de malalts lleus i peregrins o viatgers era manifesta encara a mitjan

*Antic hospital de Pedret
amb la capella de Sant Jaume.*

segle XIII, quan un document de 1252 recordava que el pregoner havia de fer sonar el corn cap al sud, cap a l'Onyar, per no molestar els malalts, i que la jurisdicció sobre els estrangers que s'hi estatjaven era competència de l'abat de Sant Pere.

L'Hospital de Pedret era una fundació, probablement, de mitjan segle XII, car comença a citar-se aleshores i no apareix a cap testament de la primera meitat. Era també conegut com “dels malalts” o “dels lleprosos”, car acollia els casos contagiosos més severs. Ja disposava aleshores d'una església annexa, coneguda en el segle XIV sota l'advocació de Sant Jaume. Se situava —i encara ho fa— a l'extrem nord del carrer de Pedret, allunyada del nucli urbà i dels seus burgs septentrionals a causa de la por als contagis. Les descripcions dels documents del segle XIII el situen allunyat d'altres edificacions, només en la proximitats dels molins del capdamunt de

Pedret –dits de la Menola- i envoltat d'horts i terres. La manca de referències precises no permet determinar el seu règim administratiu, però en el segle XIII l'hospital de Pedret no semblava que fos una institució regentada per religiosos.

L'Hospital Nou fou fundat en 1211 per una confraria laica en l'espai situat avui entre els carrers Migdia, de la Rutlla i d'Ultònia, davant la plaça del Mercat. Aleshores era un indret suburbà amb terres de conreu i proper al rec de Cuguçacs. En 1225 hi fou aixecada una església annexa dedicada a Sant Caterina que, amb el temps, acabaria donant el nom a l'Hospital. Gran part dels documents relacionats en el segle XIII fan referències a donacions en espais veïns que dibuixen un escenari suburbà d'horts que l'envoltaven, però en la seva proximitat es trobaven el camí barcelonès, a ponent, i el camí de Caldes o de Palau - avui la Rutlla-, a llevant, on ja des de mitjan segle es trobaven algunes cases. Algunes donacions testamentàries donen fe de les preocupacions dels rectors de l'Hospital; per exemple, el testament de Pere Estruc en 1255 deixava 30 mitgeres

anuals de blat per als *pobres de l'hospital nou*, la qual cosa prova la naturalesa, més assistencial que sanitària, de l'hospital.

La Pia Almoïna fou la fundació privada d'un poderós personatge gironí, Arnau d'Escala, en 1228, amb la finalitat de proveir l'alimentació dels pobres. En el seu testament de 1237 Arnau dotà la seva fundació amb moltes propietats i rendes, que convertiren l'Almoïna en una institució molt poderosa, fins al punt que molt aviat esdevingué l'Almoïna de la Seu, regentada per canonges-paborde després de la mort del seu fundador. El seu prestigi explica que fos objecte de donacions testamentàries importants al llarg del segle. Desconeixem si ja aleshores disposava d'una residència on desenvolupava les seves operacions, un testament de 1294 esmenta que en aquells anys s'estava obrant una casa de l'Almoïna; un fet evident en el segle XIV quan s'esmenta en el carrer de la Ruca, a tocar del mur del Call jueu. En tot cas un edifici molt més modest que la gran obra aixecada a començament del segle XV i que encara podem veure davant les escales de la Catedral.

Imatge interior de l'antic hospital dels capellans o de Sant Pere.

Notaris i juristes

El^s especialistes en dret tingueren una notable influència en el desenvolupament social del segle XIII, d'una banda assessorant el Rei en els afers del Principat, especialment a les Corts, i d'altra banda, aplegant el dret feudal, els costums de l'època, amb els afegits que eren propis del feudalisme. Molts d'ells es formaren a les universitats de Bolonya i Montpeller i tingueren un gran paper a Girona.

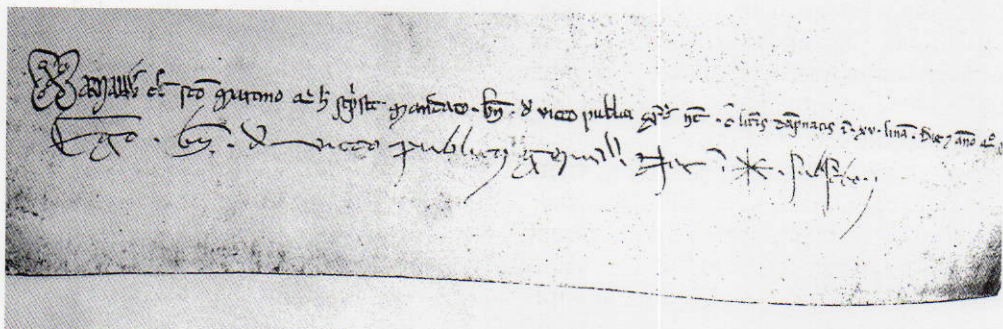
Al començament del segle XIII, els documents apareixien subscriptos per *scriptores*, tal com era costum en els segles anteriors. *Amalric scriptor* (1201), *Ermengaud prevere* i *scriptor* públic de Girona (1203) o Bernat Esteva (1206), consten com a escriptors públics de la ciutat. Més endavant, en la dècada de 1220, s'esmenta Bernat de Vic com a notari públic de Girona; els Vic conser-

varien aquesta condició exclusiva fins que foren substituïts pels *Taialà*, car en 1272 s'esmenta per primer cop a Ramon de *Taialà*. Aquests notaris exercien una funció pública que no sabem exactament en quin moment havia estat creada, però es tractava, sens dubte, d'una concessió reial, tal vegada immediata al privilegi atorgat pel rei Pere el Catòlic sobre les escriptures públiques en 1206. Finalment, en 1298 el comte-rei Jaume II instituïa la notaria i escrivania de Girona com a institució estable, concedint l'establiment emfitèutic de les mateixes a *Raimundo de Toyolano*.

Per la seva banda, fent ús de la seva jurisdicció especial, el Bisbe de Girona també tenia els seus notaris; Oller de Sant Celoni (1226), Joan de Bianya (1256), Mateu Alda (1281)...; en totes les ocasions el bisbe atorgava els documents transcrits pels seus escriptors i subscriptos pels seus notaris, que integraven una part cabdal de la Cúria episcopal.

Pel que fa als juristes, també apareixen formant dues agrupacions, una d'ordre civil i l'altra eclesiàstica, que tenen una certa regularitat des de mitjan segle XIII; necessària per una creixent complexitat

Signatura de Bernat de Vic.

m. Salmi Berundy Canonic & public notary. et
 eodem tenetur. die & anno dno su
 public not. Subdo
 « c ad reb & jurib q ead tenet.

Signatura del notari Bernat Esteve.

jurídica que fa necessaris els seus serveis, tant per als comtes-reis i la seva cort de Girona, com per a les autoritats eclesiàstiques i els senyors tinents dels castells. Arnau de Soler, canonge de la seu de Girona, era especialista en dret civil i canònic (1281). Jaume de Bianya, també canonge, ho era en dret feudal. En l'ordre civil esmentarem Guillem de Déu (1246), Berenguer de Terrades (1284), Ramon Calvet (1292) i Jaume Sunyer (1292), entre altres. Hem de senyalar que cognoms com Sant Celoni, Bianya, de Déu, Calvet o Sunyer són els d'algunes de les principals famílies ciutadanes, la qual cosa mostra com les funcions notariales o jurídiques estaven estretament lligades a l'exercici del poder i la influència política per part del nucli dirigent de l'oligarquia burgesa urbana, que progressava en el seu ascens sota l'aixopluc del poder reial i episcopal.

Hem de remarcar que Girona, durant gran part del segle XIII, no tingué encara una administració pròpia, un municipi. Els comtes-reis, els feudals que coman-

daven els castells urbans i el bisbe, a banda d'altres senyories menors, administraven llurs respectives jurisdiccions. Però és indubtable que els monarques s'interessaven cada vegada més en el govern de la ciutat i per això els interessava controlar el nomenament dels principals càrrecs administratius, entre els quals es trobaven els jutges. En 1203 Bernat de Prat ja actuava com a jutge ordinari de Girona en nom del rei Pere el Catòlic, però ja en 1255, els Vic, ja citats, actuaven com a jutges a Girona, a més de notaris, una posició que mantingueren fins la darrereria del segle; però no es tractava d'un càrrec exclusiu, car altres personatges com Berenguer de Monells o Ramon de Gornall actuaven com a jutges reials a Girona al llarg del segle.

La ciutat vella

Davant l'empenta urbanística de la ciutat *foramurs*, l'interior de la ciutat emmurallada sembla tancar-se en ella mateixa, accentuant algunes de les seves funcions i especialitzacions que ja es donaven en els segles anteriors.

La Seu de Santa Maria presentava l'aspecte acabat d'un temple romànic que fou començat en el segle XI i no modificà la seva fesomia en cap aspecte fonamental, pel que sembla, al llarg del segle XIII. Una galilea o pòrtic d'entrada, amb una capella dedicada al Sant Sepulcre al pis superior de la façana, donava accés a una nau única i allargada que culminava en un creuer amb dues absidioles a cada banda i un absis central profund on s'encabia l'altar major, dedicat a la Mare de Déu. A les absidioles laterals de la capçalera i al llarg de la nau central es distribuïen diversos altars, com els dedicats a Sant Miquel, Sant Jaume o Santa Anastàsia. Es tractava d'un temple que, a mesura que avançava el segle, cada cop era menys vàlid per a una ciutat en creixement com era Girona. L'accés a la façana principal del temple es feia mitjançant una llarga escala que pujava des de la plaça de Mercadell, flanquejada per dues fileres de cases i sostinguda per una gran volta que feia de pas públic i que en 1238 fou clausurada, sembla que a causa dels fets delictius i escandalosos que es produïen aprofitant la seva foscor.

El complex canonical, la teòrica residència dels canonges de la catedral, se situava, i encara ho fa avui, entre el

temple i la muralla septentrional de la ciutat. Al voltant del seu claustre, que encara podem admirar, es repartien les seves dependències; a ponent el dormitori dels canonges, encara inacabat segons alguns testaments de l'època, que encara li'n feien donacions; a llevant el refector, sostingut per la gran volta inferior aixecada en el segle XI; a migdia l'aula capítular, entre el claustre i la paret del temple, i a nord, probablement, l'escriptori i les escoles, entre el claustre i la muralla.

Del palau episcopal, no en tenim notícies gaire concloents en aquell segle. Podem esmentar el llegat testamentari

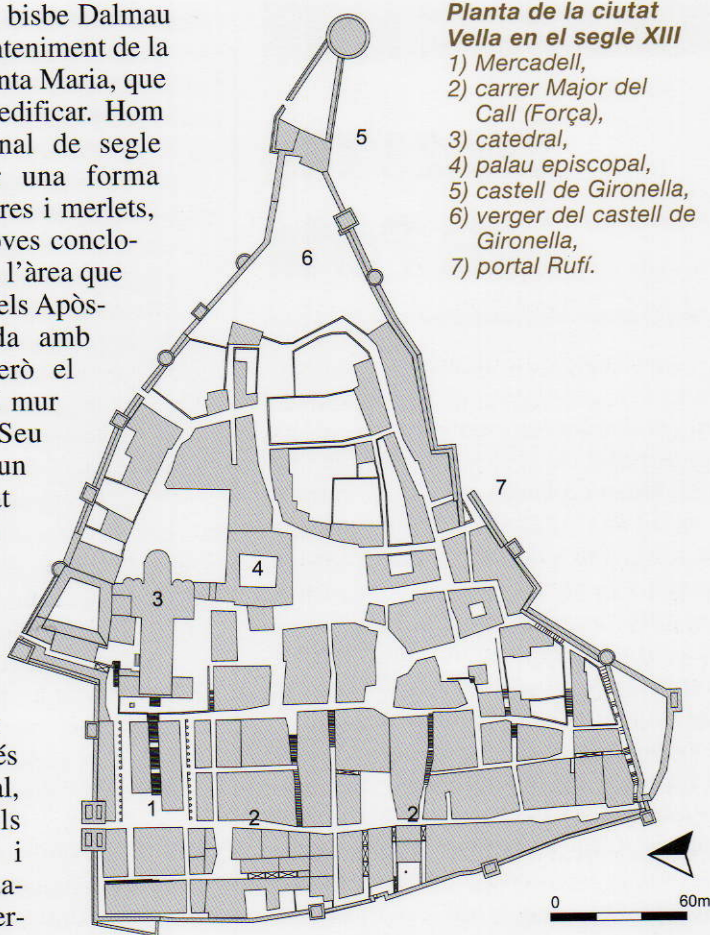
"Nos Guillem, per la gràcia de Déu bisbe de Girona, amb tot el Capítol de l'Església de Girona, atenent els fets indecents i deshonestos que tenen lloc al costat del lloc sagrat, donem llicència a tu Cervià, prevere i canonge, i als tinents del lloc i les cases del Sant Sepulcre, per tancar el lloc dit vulgarment Volta i el carrer que hi passa, que és un lloc fosc sota l'escala de l'església de Santa Maria al costat de les cases que tens del Sant Sepulcre, i tens permís nostre per fer a cada costat, a orient i a nord, portals i portes..."

*Cartoral dit de Carlemany.
doc. 462, pàg. 643.*

que en 1245 va fer el bisbe Dalmau de Creixell per al manteniment de la capella dedicada a Santa Maria, que ell mateix havia fet edificar. Hom ha cregut que a final de segle comença a adoptar una forma encastellada, amb torres i merlets, però no en tenim proves conclouents. Davant el palau, l'àrea que avui ocupa la plaça dels Apòstols estava edificada amb cases canòniques, però el sector més proper al mur meridional de la Seu estava ocupat per un cementiri destinat preferentment als canonges, raó per la qual fou conegut com el cementiri dels "negres".

La resta de la ciutat *intramurs* accentuà cada cop més el seu aspecte clerical, especialment els nivells intermedi i superior, que se situaven a ponent del Mercadell i el Call jueu; les compres fetes pels clergues de la Seu, o la presència d'altres institucions religioses, en foren molt responsables. Destaquen les importants donacions fetes per Ramon Tició als clergues de la Seu en 1188; conjunts de cases situades al lloc i carrer de Bellmirall, que juntament amb la zona de Mora i de Montoliu, configuraven gran part de l'espai entre el Call, la pujada de la Seu, la plaça dels Lledoners i la Porta Rufina on s'identifiquen moltes altres compres o donacions a clergues durant el segle XIII. La resta des espais dins murs ja havien estat adquirits o donats a la Seu

des d'abans, o bé integraven conjunts de cases cedides a monestirs i abadies com Vilabertran, Sant Cugat, Lladó, Breda o Sant Daniel. La proximitat de les cases dels clergues i del Call jueu era, per tant, molt gran, i explica les diverses queixes i intervencions reials contra els atacs dels clergues i el seu personal contra els jueus. En conjunt, la meitat oriental de la ciutat vella havia adquirit una gran homogeneïtat eclesiàstica a final del segle XIII; al mateix temps que s'enfortia la identitat jueva del sector occidental, la juderia o Call.

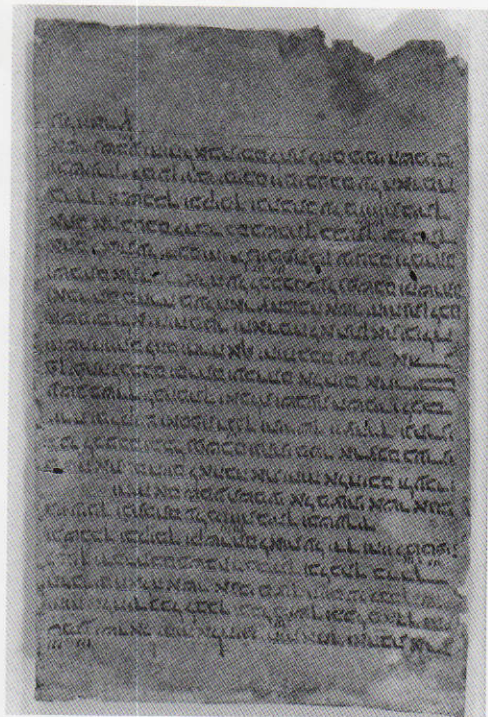
Planta de la ciutat Vella en el segle XIII

- 1) Mercadell,
- 2) carrer Major del Call (Força),
- 3) catedral,
- 4) palau episcopal,
- 5) castell de Gironella,
- 6) verger del castell de Gironella,
- 7) portal Rufí.

Bonastruc de Porta

Aquest rabí de l'aljama de Girona i metge prestigiós, *Mossé ben Nahman* (*Nahmànides*) hauria nascut en aquesta ciutat en 1194 i hauria mort versemblantment a Haifa o Akko, a Palestina, en 1270. Simbolitza la importància del Call gironí i de la comunitat que hi habitava i l'enorme prestigi i significació assolits durant el segle XIII. Cal considerar-lo com la més alta autoritat talmúdica a la península ibèrica de la seva generació. El seu nom cristianitzat, Bonastruc de Porta, segurament feia referència al fet que casa seva es trobava justament a tocar el portal nord o sobirà del Call, al capdamunt del carrer de la Força i en el costat que avui ocupa la Pia Almoina, en el mateix indret on trobem, a principi del segle XIV, cases de *Bonastruc des Mestre*, segurament un parent o descendent (potser un fill?). Dels seus anys gironins només en tenim una referència quan ja era mort, car en 1313 la jueva *Priçosa* va vendre el seu seient de la Sinagoga de Girona que tocava, a l'esquerra, amb el seient que fou del *Rabí Mossé barbi Nahman*, la qual cosa demostra que el seu record era encara ben viu. De les seves activitats com a membre dirigent de l'*Aljama* gironina no en sabem res.

Filòsof, talmudista i cabalista d'enorme prestigi, *Mossé* participà, no podia ser de cap altra manera, en la famosa

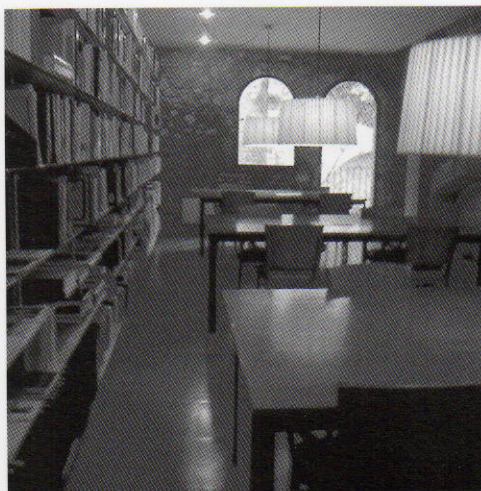

Pergamí jueu de l'època.

controvèrsia pública celebrada a Barcelona en 1263 al palau reial, davant del rei Jaume I i Raimon de Penyafort, on polemitzà, durant cinc sessions, amb Pau Cristià, el famós convers dominicà i bon coneixedor de la *Torà*; un debat que s'ha conservat en versió llatina i en hebreu i on es possible copsar l'erudició i saviesa de *Nahmànides*. Era una nova manera, a través del debat públic dels textos religiosos hebraics propiciada pels ordes mendicants, d'intentar la conversió dels jueus. Un i altre es consideraren vencedors de la justa i, tanmateix, només en sortí perjudicat *Nahman*, que va patir pressions i acusacions, en part de la seva mateixa comunitat que, versemblantment, l'ajudaren a prendre la decisió d'abandonar Girona.

Visità les comunitats hebrees de Castella i de la Provença i en 1267 partí cap a Palestina, cap a la llar primigènia, la terra dels avantpassats on, poc després, morí i fou sebollit. Sobre aquesta marxa hauria deixat escrit ...*Vaig abandonar la casa, vaig deixar l'heretatge, vaig fer com el corb amb els meus fills, vaig ser cruel amb les meves filles perquè volia anar al si de la mare.*

En el vessant filosòfic, tot i ser un admirador de Maimònides, intentà conciliar la seva doctrina, fortament criticada en els medis intel·lectuals hebreus de

Interior de l'Institut Nahmanides.

Pati del bell mig del call de Girona.

fora la península, amb els corrents conservadors.

Derivà cap a la *Càbala*, un corrent filosòfic jueu d'un gnosticisme fortament influït pel neoplatonisme, que degué conèixer de l'escola de Narbona que dirigí Isaac el Cec, mort en 1235.

Va compondre textos per a ser recitats a primer d'any, que són la mostra més antiga de cabalística peninsular. Escrigué, altrament, comentaris bíblics com els *Comentaris del Pentateuc*, el *Comentari al llibre de Job* i el *Comentari del Talmud*, obres didàctiques com *El Tresor de la Vida*, *Epístola de la Santedat*, *El llibre de la Redempció* o *Llei de l'Home*, a més de poesia sagrada d'alt valor i qualitat.

En un sepulcre que fou vist a Akko per un viatger anònim, a final del segle XIII, hom podia llegir la inscripció *Mossé ben Nahman Girondí*. Un jueu que no renuncià a les seves arrels gironines fins i tot en la mort.

La seu de Girona.

La institució

La Seu de Girona era la institució pública més propera als gironins i la que, en molts aspectes, afectava més les seves vides. Era integrada, en primer lloc, pel conjunt de canonges, amb el bisbe al capdavant, que ostentaven funcions definides com les dels sagristans primer i segon –Guillem de Montroig i Berenguer de Llagostera, a mitjan segle-, els cabíscols o caps de les escoles, com Guillem de Corçà, els clavers, el tresorers com Guillem Gaufred, els hospitalers com Guillem de Pontellà, o els pabordes de l'Almoina, com Pere de Pedrinyà; tots els quals procedien de les famílies més reputades del bisbat, eren els canonges principals i disposaven de les dignitats més prestigioses i substancials; el sagristà segon era el principal recaptador de rendes a Girona. Encara en el segle XIII aquesta comunitat de canonges estava integrada per dotze clergues, com recordava el testament de Berenguer de Sitjar en 1243. Per sota hi havia un nombre imprecís, però creixent, de clergues assignats a tasques concretes, com els beneficiats dels cada cop més abundants llegats i fundacions pietoses procedents dels testaments. Tots ells realitzen moltes compres de cases durant el segle XIII i contribueixen a consolidar la imatge d'un barri clerical a la part mitjana i alta de la ciutat vella. Es consolidà la dispersió dels habi-

tatges dels canonges i altres clergues per aquesta part de la ciutat; els ardiaques, els sagristans o el claver disposaven de residències pròpies. Per tant, no podem parlar d'una vida en comú en el recinte canonical.

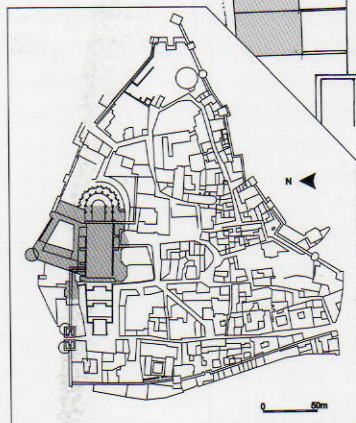
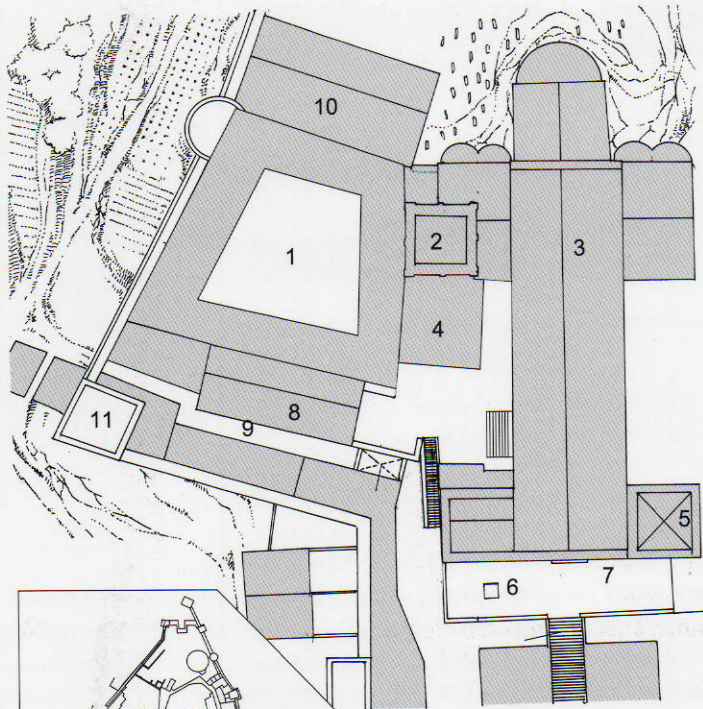
A final del segle XII havia tingut lloc una important reorganització financera de la Seu amb la creació de dotze paborries, cadascuna de les quals era encomanada a cadascun dels dotze clergues principals de la comunitat de la Catedral, incloent-hi el bisbe, amb la missió d'encarregar-se durant un mes del manteniment de les despeses comunitàries. Els pabordes afegiren aquesta nova funció a la que ja desenvolupaven; el seu paper fou important a les zones de nova expansió urbana –com el Mercadal- on el Paborde de Desembre, que de vegades fou el bisbe, o el paborde de Maig, tingueren un paper dirigent, autoritzant els nous establiments i cobrant les rendes corresponents.

Cal fer una consideració important: la Seu de Girona era una institució immune, és a dir, autogovernada, al marge de l'autoritat reial, només vinculada al rei pel jurament de fidelitat del bisbe. Els clergues, amb tot el personal de servei adscrit a Girona, restaven sota el govern i la justícia del bisbe i dels seus oficials o delegats; per tant, una part important de la ciutat i dels seus habitants restava al marge de l'autoritat reial i, més endavant, de la municipal; com va passar en 1252, quan un plet entre el monestir de Sant Pere de Galligants i l'Hospital de la Seu fou arbitrat per jutges nomenats pel bisbe. Jutges i notaris –generalment clergues-, batlles i juristes –generalment laics- i altre personal inferior, com els saigs, integraven una Cort o Cúria episcopal en expansió en el segle XIII. Dins aquesta Cúria, que no sabem si tenia edifici propi en el segle XIII, alguns canonges principals exercien les

funcions d'ardiaques — n'hi havia quatre, els de Girona o de Ravós, el de la Selva, el de Besalú i el d'Empúries, que tenien cura dels quatre districtes episcopals i llurs parròquies; tots tenien residència a Girona, dins murs i a prop de la Seu.

No ens pot sorprendre que les topades entre les jurisdiccions reial i episcopal fossin freqüents a Girona, com ja ho havien estat en el segle anterior. Per exemple en 1210, quan Pere el Catòlic reconeixia no poder cobrar *quèsties* ni altres exaccions en els dominis de l'Església de Girona, que Jaume I confirmà en 1263. O bé en 1250, quan una Carta del rei Jaume I feia referència als batlles i

altres oficials de l'església de Girona, que no podien intervenir en les *quèsties* cobrades pels oficials del Rei a la ciutat. O en 1278, quan el rei manifestava la seva impotència per aturar els atacs contra els jueus del Call de Girona, car els atacants eren clergues situats sota la jurisdicció episcopal. Malgrat tot, no sempre les relacions eren conflictives; en diverses ocasions els monarques donaren parts dels seus drets, per exemple les *lleudes* o taxes que cobraven als

Planta del sector de la seu i la canònica al segle XIII

- 1) claustre,
- 2) cloquer nou (torre Carlemany),
- 3) església,
- 4) sala capitular,
- 5) cloquer vell,
- 6) padró,
- 7) entrada a la galilea,
- 8) refetor,
- 9) carrer actualment desaparegut,
- 10) dormitori de la canònica,
- 11) antiga torre Cornèlia.

banyos o al mercat, per al manteniment dels serveis de la Seu. Ho va fer el rei Alfons en 1193, i el rei Jaume I en 1238 i 1260.

Els bisbes de Girona

Per als gironins del segle XIII la figura del bisbe era, indiscutiblement, la del seu senyor espiritual, que des de feia segles vetllava per la seva protecció; però també tenia una projecció més temporal, car les funcions episcopals estaven molt vinculades als afers mundans; per a alguns gironins, aquells que eren clergues i també el personal dependent, el bisbe era el seu "senyor natural", que els governava i jutjava. Una part significativa dels gironins en depenien de la seva autoritat; alguns n'eren "homes propis" o remences i n'estaven subjectes per la servitud personal. Les funcions de cogovernants que els bisbes, al costat dels comtes-reis, realitzaven des de feia segles explica els abundants exemples de la seva activitat política; el bisbe Arnau de Creixell intervingué en la batalla de les Navas de Tolosa (1212) al costat del seu "senyor" el rei Pere el Catòlic i, gairebé tots, participaren a les reunions de Corts que convocaven els monarques. Molts també tingueren enfrontaments amb els comtes d'Empúries que, especialment durant el segle XIII, no renunciaven als intents de bastir un bisbat independent a Castelló d'Empúries; aquests episodis foren especialment greus en temps d'Alemanys d'Aiguaviva i Bernat de Vilert, a principi i final de segle.

Tots els bisbes del segle XIII, excepte Berenguer de Castellbisbal, foren abans

*Porta de Bellull
al claustre de la catedral.*

canonges (Arnau de Creixell o Pere de Castellnou), ardiaques (Ramon de Palafoles, Guillem de Cabanelles i Bernat de Vilert) o sagristans de la Seu (Alemanys d'Aiguaviva). El seu nomenament es produïa mitjançant "l'aclamació" dels clergues i poble de Girona i previ consentiment dels magnats, com va passar amb l'elecció de Bernat de Palafoles en 1214; formalment de manera no gaire diferent al que passava segles abans. Un procés que, segurament, amagava un complicat procés de negociacions i pactes, car els canonges eren, la majoria d'ells, membres de les famílies nobles més importants del bisbat; l'elecció de Ramon de Creixell en 1199 no sembla aliena al fet que el seu germà Dalmau era un dels barons de confiança del rei Pere el Catòlic. L'excepció fou, pel que sembla, Berenguer de Castellbisbal, frare dominic de Barcelona i estretament lligat al rei Jaume I, el qual pot haver influït o determinat el seu nomenament; el monarca i el bisbe protagonitzaren un fosc episodi que culminà amb el desterrament del bisbe pels volts de 1246, un fet que fou explicat en algun

document amb més dramatisme; el bisbe hauria violat el secret d'alguna confessió del monarca i aquest hauria fet arrencar la llengua del bisbe i el desterrà; episodi sobre el qual disputaren alguns historiadors, però que sembla indiscutible.

A finals del segle començaren a concretar-se les tendències cap a un major control dels nomenaments episcopals des de Roma, car Bernat de Vilert (1279) ho fou per nomenament apostòlic de la Santa Seu. De tota manera, la condició d'ocupar un lloc en la comunitat canonical i un càrrec important (ardiaca o sagristà), sembla *sine qua non* per accedir a la funció episcopal a Girona en el segle XIII; el papa es limitava a sancionar una decisió presa prèviament a Girona.

Les tensions entre els bisbes gironins i els monarques semblen el principal conflicte polític a la Girona del segle XIII. Al cap i a la fi es tractava de dos àmbits de poder forts, autònoms i amb tendència a

Carta del rei Jaume al papa Innocenci IV. València, 5 d'agost de 1246.

“Nos Jaume, per la gràcia de Déu rei d'Aragó, amb consell i voluntat de fra Desideri, penitenciari del Papa, reconeixem que la mutilació de la llengua del bisbe de Girona fou un excés greu, i que vaig ofendre greument la mare universal (l'Església) amb aquest acte, pel nostre ànim irat i pertorbat per gran indignació; però ara, dolgut, penedit i humiliat en terra, demanem perdó davant Deu i el summe pontifex, el seu vicari...”

Villanueva. Viaje literario a las iglesias de España. Vol. XIII, doc. XXXIV.

Episcopologi gironí del segle XIII,

Arnau de Creixell. 1199-1214.

Abans canonge de la Seu.

Ramon de Palafoxs. 1214-1218.

Abans Ardiaca Major.

Alemany d'Aiguaviva. 1219-1227.

Abans Sagristà Major.

Guillem de Cabanelles. 1227-1245.

Abans Ardiaca de la Selva.

Berenguer de Castellbisbal. 1245-

1254. Abans frare dominic a

Barcelona.

Pere de Castellnou. 1254-1279.

Abans canonge.

Bernat de Vilert. 1279-1291. Abans

Ardiaca de la Selva.

la intromissió d'un sobre l'altre. Els bisbes eren, sens dubte, els principals senyors de tot el bisbat, i per això cercaren de protegir gelosament totes les seves jurisdiccions i immunitats davant les intromissions reials. Destaquem Arnau de Creixell, que en 1207 i 1210 s'enfrontà amb el rei Pere el Catòlic a causa dels intents dels funcionaris reials de recaptar impostos en els dominis episcopals, la qual cosa no es podia fer d'acord amb els privilegis d'immunitat. Els conflictes s'arranjaven mitjançant acords com el Privilegi atorgat pel rei Jaume I al bisbe Pere de Castellnou en 1263, amb què el monarca es comprometia a no exigir serveis ni impostos en els dominis episcopals, a més de confirmar-li tots els drets i immunitats. En general, els reis aconseguien de l'Església gironina ajuts i serveis extraordinaris, que aquesta mateixa s'encarregava de recaptar en els seus dominis, a canvi de reconèixer que no podien ser ordinaris o habituals.

La col·legiata de Sant Feliu

Aquest edifici religiós, seu aleshores d'una abadia-col·legiata o comunitat de canonges, era, després de la catedral de Santa Maria, l'església principal de la ciutat, on es conservaven els cossos dels màrtirs Fèlix i, presumtament, Narcís. D'origen molt antic, era, amb tota seguretat, el primer temple cristià de la ciutat i Seu episcopal única fins a principi del segle IX, cocatedral amb Santa Maria fins al X, fins esdevenir, des de començament del segle XI, una abadia segregada de la Seu. A més del seu prestigi antic, la canònica gaudia d'un patrimoni extens i ric, la qual cosa afavoria que les seves dignitats principals –abat, sagristà primer i segon, cabíscol o xantre, claver, o les diverses pabordies– fossin cobejades per les grans famílies, i que la dignitat abadal estigués sempre en possessió de famílies nobles principals; Ramon de Bas o Dalmau de Peratallada en són els millors exemples. El primer fou abat entre 1220 i 1260 i es mostrà molt actiu en la promoció de l'urbanisme del burg i l'edificació del nou temple romànic. La història de Sant Feliu és, des del principi, una història de llums i ombres barrejada amb llegendes; com l'episodi de les mosques de Sant Narcís que empestaren els croats que assetjaven la ciutat en 1285, una llegenda bastida temps després dels fets pretèsament esdevinguts.

Interior del temple de Sant Feliu de Girona.

De l'edifici anterior al segle XIII en tenim ben poques dades arqueològiques i arquitectòniques. En canvi, sobre l'edifici actual, amb elements romànics i gòtics, sabem que va ser obrat en diversos moments entre els segles XIII i XVII. En coneixem molt bé, gràcies als *llibres d'obra*, la seva construcció d'ençà de mitjan segle XIV, però molt menys de l'obra en el segle anterior. Segons alguns autors l'edifici que s'estaria edificant al llarg del segle XIII hauria rebut considerablement com a conseqüència del setge croat de 1285. La proximitat a la porta nord de la muralla i el fet que fos una obra fora murs hauria propiciat la seva ocupació pels atacants, que n'haurien fet

plataforma de combat contra els defensors de Sobreportes. Altres autors, a partir de l'anàlisi de la fàbrica de l'edifici, pensen que una part significativa de l'edifici actual hauria estat obrada i culminada al llarg del segle XIII en un romànic senzill però avançat, que encara avui podem observar. Només les parts més enlairades, la volta de la nau, la capçalera i algunes capelles adossades correspondrien als treballs gòtics realitzats durant el segle XIV.

Interior del temple de Sant Feliu de Girona vist des del presbiteri.

Si fem un repàs de les poques dades recollides abans del segle XIV, caldria recordar que entre la darrerria del segle XI i principi del XII coneixem un seguit de deixes testamentàries a obres menors del temple o al seu claustre, que fan pensar que l'església antiga no va ser objecte, en aquells segles, de modificacions ni reformes substancials. No és fins a començament del XIII quan trobem alguna notícia interessant que ens fa pensar en l'inici d'una obra important que hauria conduït a l'edifici actual. Diversos documents relacionats amb el claustrecementiri, que es localitzava al nord de l'església, esmenten el *muro novo*, en 1221 per primera vegada. Cal deduir que correspondria al mur perimetral del nou temple que s'estaria bastint al mateix temps que les escales occidentals –davant la façana– citades també aleshores per primer cop, que servien per comunicar amb el sector baix del burg, que començava a ser un espai densament ocupat. Algunes deixes testamentàries significatives per a l'obra de Sant Feliu, en aquells anys, certificarien una activitat edilícia intensa. Molt més difícil és saber què és d'aquell segle i què és posterior, fins on s'havia arribat i què va ser destruït durant el setge de 1285.

Podem plantejar que aleshores seria un edifici de planta basilical i tres naus, que es conserva encara fins l'alçada del trifori –galeria amb finestrals interiors sobre les parets laterals–, amb un transsepte o nau transversal poc desenvolupada per la manca d'espai. Les obres posteriors, ja en el segle XIV, el canvi d'estil i l'ampliació cap a ponent, amb l'afegit d'un tram nou cap a les escales, emmascaren els elements propis del romànic avançat del segle XIII, que hi són, però, ben presents i que observant amb cura se'ns fan evidents.

El burg de Sant Feliu

Aquest barri de la ciutat, a redós del vell temple martirial, va ser el sector fora murs que es va urbanitzar més aviat, car consta la seva existència ja a les darres del segle X i, sens dubte, era més antic. De fet, l'antiga església catedral, un centre de pelegrinació de molta importància, va generar un seguit de construccions, ja des de l'antiguitat tardana, que ens són quasi del tot desconegudes. A l'entorn d'aquest nucli preferentment clerical i del gran eix viari que era el camí de França, l'antiga Via Augusta i avui Pujada del Rei Martí, es va iniciar des de mitjan segle XI un procés d'urbanització intensiu, més enllà del sector eclesial i fins la riba esquerra del Galligants, propiciat pels bisbes, senyors del burg, i a través de la infeudació de les cases i establiments com el forn de pa a clergues de la Seu o famílies relacionades. Tanmateix, les peculiaritats topogràfiques del lloc limitaven la seva urbanització, continuada en el segle XII, a les zones més enlairades i allunyades de l'areny del riu Onyar, que definia per ponent el límit del burg.

L'embranchida del segle XIII no va fer sinó continuar l'empenta del creixement urbà del segle anterior, i va fer necessària la cerca de nous espais habitables a tot el voltant de la ciutat vella; el burg, ben situat i amb una antiga i prestigiosa tradició, no va ser cap excepció. Des de final

del segle XII es va iniciar la urbanització de l'Areny, cap a l'Onyar; des del lloc de "les fàbregues", al capdamunt del carrer de les Ballesteries, i pels actuals carrers dels Calderers, plaça de Sant Feliu i carrer de la Barca fins al Galligants; on es mostraren com actius establidors, membres de nissagues burgeses com els de Déu, els Llémna o els Banyoles; però el domini restava en mans de clergues com el canonge Pere de Pau, que actuaven com a feudataris del bisbe. L'ocupació d'aquest espai que calia conquerir al riu obria zones més amples, com les situades al peu de l'església de Sant Feliu que eren de domini del seus abats; espais com la "placeta" o solar d'en Balaguer, on es començaven a fer establiments a final del segle XII. La nova urbanització facilitava les comunicacions dels nous barris bastits al llarg de l'Areny i un creixement urbà coherent. Calia, tanmateix, bastir un mur de contenció que protegís les noves zones ocupades de les escomeses de l'Onyar; aquest mur s'esmenta per primer cop en 1223 en paral·lel al carrer de la Barca.

Aquesta obra, notabilíssima i pagada, probablement, pels mateixos establidors i/o establerts, va consolidar l'ocupació de tota la zona més occidental del burg i la creació d'un nou camí cap a França, una primera variant gironina que, a peu pla, permetia anar des de l'actual plaça de l'Oli, aleshores dels Cavallers, a la de Sant Pere, sense passar per l'interior de l'antiga ciutat emmurallada. Tenim constància de la construcció d'un pont nou sobre el Galligants, que ja s'estava bastint en 1210 i va cloure eficaçment tot el procés. També ha de ser d'aquells anys primers del segle XIII, o una mica abans, la construcció d'una escalinata monumental que permetia accedir directament a la façana principal del temple de Sant Feliu, aleshores com ara encarada a

ponent; el camí més directe per a tots aquells que vivien en aquesta zona guanyada al riu. L'escala s'esmenta per primer cop en 1221 i el barri començà a adquirir la fesomia que encara avui li és pròpia. En aquells anys també començà a edificar-se, al nord de l'església, el sector de l'antic claustre i els seus edificis annexos, per obra de laics com Guillem Barral o de clergues com els Sant Jaume, que durant tres generacions mantingueren el càrrec de cabiscols de

Restitució volumètrica del burg de Sant Feliu a mitjan segle XIII.

Sant Feliu. Des de mitjan segle XIII les antigues galeries del claustre havien esdevingut petits carrerons interiors. Les dependències canòniques desaparegueren en profit del creixement dels habitatges.

Del dinamisme d'aquells anys en dona mostra la construcció d'un segon mur de contenció que va permetre guanyar, novament, uns quants metres en direcció al riu, especialment en el sector més ample, a ponent del carrer de la Barca. El nou mur ja existia cap a 1270.

Però l'activitat no s'aturava als murs. Més enllà del carrer de la Barca, en l'arenys fluvial, coneixem l'existència des de mitjan segle XIII dels anomenats molins de Sant Pere, que deixen constància de l'activitat "industrial" d'un barri on sovintejaven els blanquers i altres artesans i menestrals que necessitaven per al seu treball aigua abundosa i viva.

Els banys “àrabs”

En 1194, el monarca Alfons el Cast va emanar que es paguessin, en servei d'una candela instituïda per Arnau de Llers a la Seu de Girona, les rendes dels banys públics -*balnea*- que el mateix monarca havia fet aixecar feia poc a Girona, no gaire lluny de Sobreportes, en terrenys reials situats al costat de l'alou de Santa Maria del burg de Sant Feliu, la qual cosa ens fa pensar que la gestió dels banys devia ser un monopoli reial, segurament arrendat, encara que sobre aquesta qüestió no sabem res, si més no al llarg del segle XIII.

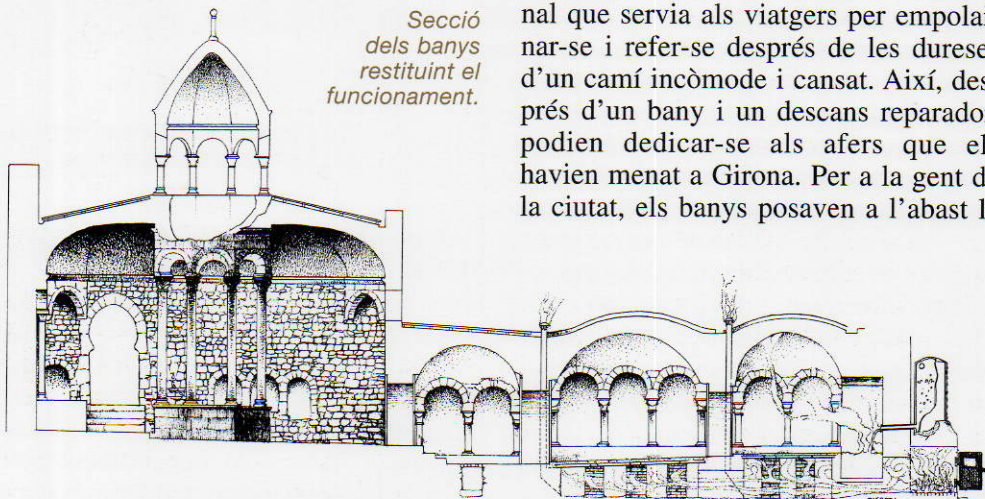
Per poder aixecar el nou edifici, va ser necessari adquirir i enderrocar les cases i

trilles ja existents en aquell lloc a final del segle XII –ja documentades a final del segle XI-, tot modificant substancialment l'aspecte d'un sector força urbanitzat ja aleshores, fins al punt que la construcció d'aquell equipament va representar la desaparició d'un carrer que anava en direcció nord-sud, paral·lel i a llevant de l'actual carrer del Llop o del rei Martí, el vell camí de França.

La construcció d'un edifici d'aquelles característiques, altament especialitzat, s'ha d'interpretar com un reflex de la conquesta per part dels catalans de les ciutats andalusines de Tortosa (1148) i *Larida* –Lleida- (1149), on els vencedors van tenir l'ocasió d'observar l'existència de llocs d'esbarjo com aquell. Intuïren, de seguida, la seva utilitat i les possibilitats econòmiques si se'n copiava el model i se'n bastien a les ciutats de la Catalunya Vella; el rei Alfons I, n'impulsà la construcció. En aquest punt Girona seguí l'exemple de Barcelona, on ja s'havien aixecat uns banys semblants en 1173.

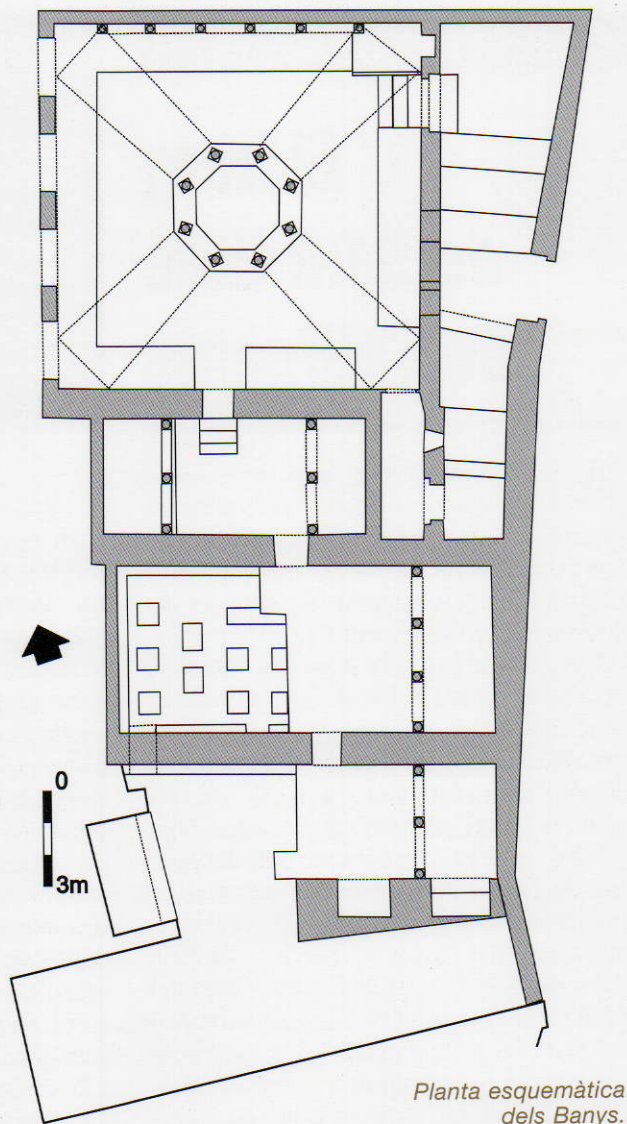
L'edifici gironí es va alçar al costat mateix del camí principal, molt a la vora del nucli murat, un lloc adient i funcional que servia als viatgers per empolainar-se i refer-se després de les dureses d'un camí incòmode i cansat. Així, després d'un bany i un descans reparador, podien dedicar-se als afers que els havien menat a Girona. Per a la gent de la ciutat, els banys posaven a l'abast la

Secció
dels banys
restituïnt el
funcionament.

possibilitat de gaudir d'un luxe que feia segles que havia desaparegut. Recordem, també, que l'*aljama* jueva el llogava en dies determinats per fer-lo servir de *mikwé*, el bany ritual necessari en determinades ocasions. No va ser fins ben entrat el segle XIV que la comunitat jueva es dotà d'uns banys propis, en l'actual carrer de Ballesteries, al qual s'accedia, tanmateix, des de la sinagoga situada més enllà de la muralla, entre aquesta i l'actual carrer de la Força.

El monument actual, molt ben conservat i restaurat, manté les dependències pròpies d'un edifici d'aquestes característiques: vestidor, frigidari o zona del bany fred, sala intermèdia o tepidari i sala calenta o caldari, amb les zones de servei on hi havia el pou i el forn que escalfava l'aigua i l'ambient general del sector calent, disposat de tal manera que assegurava la mínima pèrdua d'escalfor. S'ha de considerar com el resultat de la reconstrucció necessària després dels efectes negatius de les destruccions provocades per les accions bèl·liques del setge de 1285. Segurament fou en part enderrocat pels mateixos defensors, que potser temien el risc que representava un edifici massa proper a les muralles del sector de la Catedral. Pocs anys després Ramon de Taialà, amb llicència reial, va propiciar les obres de restauració, ja en curs en

1294. Els banys van continuar en ús, amb força èxit, fins les darreries del segle XV, quan es van tancar al públic. Un seguit de casualitats va fer possible que es preservessin intactes fins que, recuperats, es van tornar a obrir al públic, ara però, com un dels monuments més emblemàtics de la Girona medieval.

El burg de Sant Pere de Galligants

Sant Pere
i Sant Nicolau.

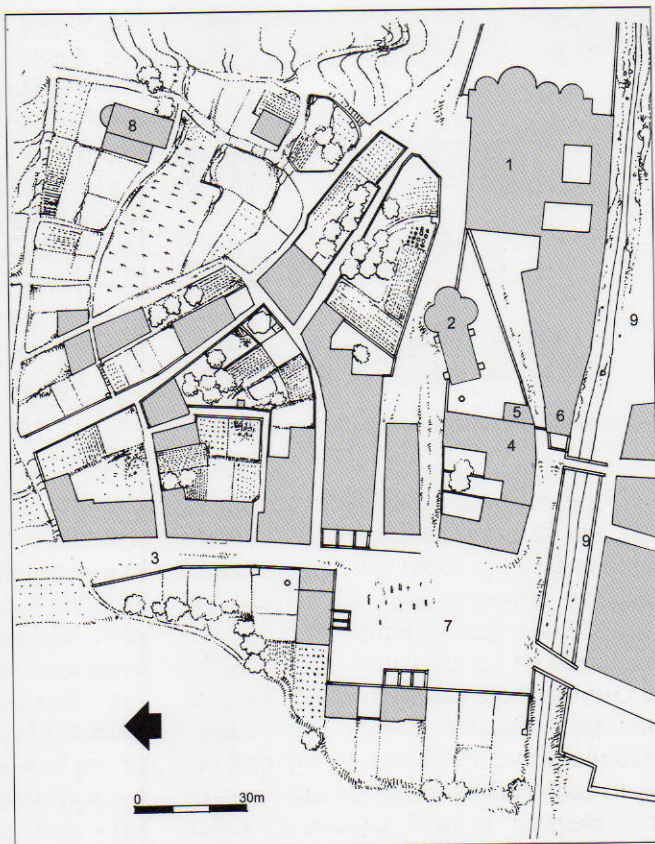
Aquest barri o burg suburbà s'havia desenvolupat a l'entorn del monestir benedictí de Sant Pere i, d'ençà els darrers anys del segle X es trobava sota el domini directe dels seus abats per donació del comte Borrell II, tal com recordava el privilegi atorgat pel rei Alfons als habitants de Girona a final del segle XII (1194), del qual els habitants del burg quedaren exclosos. En aquell domini es va edificar, en els darrers anys del segle XII, l'hospici o hospital eclesial anomenat sovint "dels capellans", que era resultat del trasllat de l'antic *xenodochium* –hospital de pobres i alberg de pelegrins– lligat al conjunt episcopal i aixecat, molt a la darrera del segle X, a la vora de l'actual plaça del Lledoners i al costat meridional del palau del bisbe. Aquest nou edifici, senzill però d'una gran utilitat en una ciutat de pelegrinació i, també, com a mesura de caritat envers pobres i malalts, es va aixecar, justament, davant de l'antic pont del Galligants, a redós de la via de França, en un lloc privilegiat i d'accés còmode. Ben aviat, però, aquesta presència va significar problemes i picabaralles amb els veïns immediats, els monjos de Sant Pere.

La concòrdia que a mitjan segle pacificà els litigis entre les dues institucions, és un document notabilíssim, que ens

informa sobre la distribució general d'una part significativa del burg, però, a més, ens dóna detalls sobre les característiques constructives de l'època, car parla de parets, canonades, clavegueres, latrines –i les seves fortors–, teulades, terrats i voltes; però també ens informa d'alguns drets feudals de l'abat, com la jurisdicció sobre els viatgers que feien estada a l'hospital o els drets sobre les vendes de vi a tot el burg. El litigi, que fou arbitrat per dos clergues de la Seu, també serví per fixar els criteris i normes urbanístiques per a les futures construccions en la zona, com a mostra que l'urbanisme medieval no va ser un procés caòtic i sense regulació, com sovint s'ha dit, sinó que, fins i tot, hom planificava els creixements futurs. Tot plegat, amb l'afegit d'alguns documents complementaris, ens permet observar les característiques físiques i humanes del burg que, ordenat i definit en les seves línies mestres, es consolidà a través d'una colla d'establiments de cases i solars que n'acabaren de definir el seu entramat urbà a ponent de l'actual plaça de Sant Pere. A aquest fet caldria afegir, altrament, la

construcció del pont nou del Galligants, el darrer pas cap a la creació d'un vial nord-sud, a peu pla, que passava a prop de l'Onyar deixant, a llevant, la ciutat emmurallada. El planiol o pla de Sant Pere, l'embrió de l'actual plaça, esdevindria aviat l'espai central i ordenador del barri i actiu punt d'arribada i sortida de mercaderies i viatgers cap al nord. Més a llevant, a migdia del camí de Sant Daniel, se situava l'església, les dependències cenobíiques i el cementiri de Sant Nicolau i de l'Hospital; més cap a l'oest i fins als límits del *planiol*, la futura plaça, i del camí que menava a Pedret i el Pont Major, s'aixecaren moltes cases durant l'etapa central del segle, algunes porticades com a signe de l'alta densitat assolida. D'aquesta manera, entre el camí i la plaça a ponent, el Galligants al sud i el burg de Santa Eulàlia al nord, un conjunt de carrers, encara sense nom, definien la trama urbana d'un burg no gaire gran i que no podia créixer gaire més, tal com posa de manifest que només trobem un establiment o urbanització durant la centúria següent, la dita *Pobla d'en Vivers* a ponent de la plaça i a ran de l'aiguabarreig del Ter i l'Onyar. Tot aquest sector situat a ponent del monestir rebia el nom de *burg inferior* ja des de mitjan segle XIII.

Tot seguint el camí en direcció a Sant Daniel, cap a llevant i més enllà de la capçalera de l'església i del verger del cenobi –situat al darrera de la capçalera

Planta del burg a mitjan segle XIII

- 1) monestir de Sant Pere,
- 2) Sant Nicolau,
- 3) camí de Pedret,
- 4) hospital,
- 5) forn del monestir,
- 6) sagristia del monestir,
- 7) planiol de Sant Pere,
- 8) Santa Eulàlia Sacosta,
- 9) riu Galligants.

de l'església-, es localitzava l'anomenat *burg superior de Sant Pere*, entre el pendent de Monjuïc i la riba del Galligants; de fet, dues fileres de cases, amb les seves dependències, a les dues bandes del camí, un nou barri nascut aquell mateix segle. Les cases de la banda meridional, les més acostades al Galligants, també disposaven d'horts.

Santa Eulàlia Sacosta i el camí de França

Topogràficament, aquest petit burg no era res més que la prolongació, muntanya amunt, tot seguint el camí que conduïa a Campdorà, del burg veí de Sant Pere. Era, tanmateix, un barri ben definit, peculiar, que hauria nascut en el segle XI a redós de l'església parroquial dedicada a Eulàlia, fundació episcopal que donava servei als poc nombrosos habitants del barri, però també a aquelles famílies que habitaven en les masies disperses per la muntanya i als estadants de Campdorà, a una distància considerable.

És ben poca cosa el que sabem del petit burg i la seva església. Però gràcies a un *capbreu* força complet de final de segle sabem que l'integraven un seguit de cases, amb vinyes i horts, disposades al llarg de camí que pujava cap a l'església, a les dues bandes; no n'hi devia haver més d'una desena. El bisbe, senyor del burg, havia afectat les seves rendes a la *mensa* episcopal, és a dir, al proveïment alimentari de la seva cort. A tall anecdòtic hem d'esmentar la carta que el rei Pere el Cerimoniós adreçà al bisbe Arnau de Montrodon en 1336 demanant que acceptés el manteniment dels llocs de prostitució que hi havia en el burg i que els jurats de la ciutat havien esta-

blert amb anterioritat, potser ja a final del segle XIII.

Més cap a ponent, a la vora del camí de França i del Ter i sota els contraforts muntanyosos de Montjuïc, es trobava el camí de Pedret, un topònim molt anterior a aquestes dates, amb localitzacions molt precises i encara existents, com la font de Pedret, citada des del segle XII, i els molins i rec de la Menola, de domini dels sagristans de la Seu des del segle XI. Destacava per la seva singularitat l'hospital de malalts o leprosos, sovint citat com l'hospital de Pedret a moltes donacions testamentàries, amb una església annexa, dita de Sant Jaume en el segle XIV, però que ja s'esmentava, sense cap advocació, des del segle XII. Una mica més al nord i ocupant una considerable extensió, es trobava el cementiri de la comunitat jueva, conegut més endavant com el Bou d'Or, que s'esmentava per primer cop en 1207 i on, al costat de tombes notables cobertes de lloses monolítiques de pedra amb inscripcions, sovintejaven també les sepultures més senzilles, senyals evidents de les diferències dins la comunitat jueva. El cementiri no ha de ser gaire anterior a la seva primera referència documentada, i de seguida donà nom a la muntanya sota la qual s'aixoplugava; *Montejudaico* o Montjuïc, que substituïu noms antics com muntanya de Barrufa o de Miralles.

Sobre el carrer de Pedret, aleshores camí, podem dir que no mostra signes d'urbanització abans del segle XIV; al llarg del segle XIII només trobem citats camps i hortes entre la muntanya i el riu. Però cap a final del XIII va tenir lloc la construcció del *Pont mitjà*, situat, lògicament entre el Major, el més antic, d'origen romà, i el de framenors o de Sant Francesc, on avui trobem el Pont de

Pedra, que, passant sobre l'Onyar, posava en contacte el Mercadal amb l'Areny. D'aquest *pontem medianum*, en sabem menys del que voldríem. Es localitzaria al Ter entre Fontajau i l'hospital de Pedret, però res no sabem de com era obrat, quants ulls tenia i si realment posava en relació directa una i altra riba del Ter. Hauria durat poc, tal com posa de manifest la desaparició de referències a la seva existència ja en el segle XIV; segurament els aiguats el malmeteren. La construcció d'aquest pont mostra la

necessitat de resoldre el problema de la comunicació entre les dues ribes del Ter a prop de Girona. L'amplíssima llera fluvial hauria obligat a una obra costosa i de difícil manteniment, però la seva vida efímera ens diu que el lloc no estava ben triat. Altres intents, com el dirigit per Pere Sacoma entre Fontajau i l'actual Devesa en el segle XIV, van acabar en fracàs, i s'imposà la solució més efectiva i menys costosa de les barques, que van substituir les necessitats d'un pont fins al segle XX.

*Vista del barri
de Sant Pere de Galligants
amb Santa Eulàlia
(Santa Llúcia) al fons.*

El creixement de l'Areny

Tot l'espai situat al sud de la ciutat vella i a la riba dreta de l'Onyar rebia el nom de l'Areny, documentat des de començament del segle XII, quan encara era un espai suburbà. L'espai es dividia en dos sectors perfectament diferenciats; al sud el Cap de l'Areny, citat des de final del segle XII a les dues bandes del carrer Albereda, mentre al nord, la plaça de les Albergaries, avui plaça del Vi, donava accés a l'Areny pròpiament dit, fins al mur meridional de la ciutat vella. Era un sector que en el segle XII havia protagonitzat un llarg litigi sobre el seu domini entre els bisbes i els comtes reis, que es resolgué mitjançant una concòrdia en 1172, que repartí el domini entre els litigants; d'aquesta manera la seva urbanització pogué continuar sense entrebancs. El sector central, que el comte Ramon Berenguer IV havia destinat a plaça del Mercat en 1160, es comença a edificar des de final de segle.

A començament del segle XIII, alguns edificis ja s'alineaven al llarg de les actuals voltes de la Rambla; les cases dites d'en Crecendéu i del Trompeter ja s'esmentaven el 1203, i per això fou necessari aixecar un mur de contenció al davant d'aquesta renglera, per evitar els aiguats. El mur s'esmentà per primer cop en 1227, però, sens dubte, era una mica més antic.

Tot l'espai situat entre els actuals carrers de la Rambla i de Ciutadans ja

Volta del carrer Minali, aixecada a mitjan segle XIII.

estava densament edificat a mitjan segle XIII. Propietaris i promotors com els Sitjar, Calvet, Estruc o Figueroles realitzaren nombrosos establiments de noves cases, sovint mitjançant l'edificació de solars ja urbanitzats i a més aixecaren les seves residències principals; encara ho podem veure al casal de la Fontana d'Or, aixecat pels Sitjar a partir de 1220. Els drets de domini els cobraven el rei i els senyors eclesiàstics; els sagristans de la Seu i, en menor grau, l'abat de Sant Feliu i el prior de Sant Martí Sacosta. El sector es constituí en el cor de la nova ciutat en expansió. A més de cases s'autoritzaven els obradors i taules d'artesans i botiguers, que segurament donaven al nou barri un aspecte atrafegat i bulliciós. Fou

aleshores quan els seus carrers començaren a prendre nom; la Carniceria (*sic*) (1223), les Albergaries (1229), la Ferreria (1246), la Draperia (1247), la Merceria (1252), l'Albereda (1252), la Sabateria (1255) o la Peixateria (1263), són els millors exemples de la complexa activitat econòmica que s'hi desenvolupava.

La densitat urbana era tan alta que ja des del començament del segle era necessari aixecar voltes que permetessin cobrir els carrers i construir-hi a sobre. En 1203 el batlle reial ja hi autoritzà les primeres a prop de la Merceria, i en 1220 sabem que a la Ferreria, el darrere de la Fontana d'Or, el carrer estava cobert. En 1247 s'aprovà la volta que Bernat de Vic havia fet aixecar entre les seves cases a les dues bandes del carrer; potser sigui aquest l'origen de la volta del carrer Minali. En el mateix document, el batlle reial recordava que no es podien cobrir altres trams propers, segurament perquè això hagués fet un carrer massa fosc i insalubre. Per tant, l'aixecament de les Voltes de la Merceria –les Voltes de la Rambla– que podem considerar culminat cap a 1260, no va ser res més que un altre moment en el procés de densificació del barri.

Més cap al sud, entre la plaça de les Albergaries i l'Onyar, sabem que en 1240 ja existien les cases de l'abat de Poblet, resultat de la donació inicial del rei Alfons I en 1188. Més enllà, fins al capdavant de l'Areny, on avui trobem la pujada de les Pedreres, es localitzaven els diversos alous de la Sagristia Segona de la Seu el Cap de l'Areny, un espai encara poc dens a començament de segle, on al principi dominaven casals residencials amb horts i jardins de famílies potents com els Albereda, Osca, Provençal o Banyoles. Aquests propietaris començaren a parcelar les seves finques i establir-hi tinents des de mitjan

Retrospectiva de l'Areny de l'Onyar a començament del segle XX.

segle; els Provençal començaren en 1240 i els Albereda poc després; els Llémna ja havien començat a parcel·lar el sector situat entre el carrer Albereda i l'Onyar mig segle abans. De tota manera, el cap de l'Areny presentava una aspecte menys dens, amb hortes, trilles i basses encara a final de segle XIII; moltes de les urbanitzacions hagueren d'esperar a la primera meitat del XIV, com va passar amb l'alou dels Banyoles, on encara es conserva el seu nom.

1247. 7 de desembre.

“Pere de Castellterçol, batlle reial del senyor Rei, concedeix a Bernat de Vic la volta que construí sobre el carrer que passa entre la sala de les seves cases i la cuina d'aquelles, amb la qual volta quedà cobert dit carrer. I que ningú més no pugui cobrir el carrer des de les dites cases fins a la casa de Pere de Sant Celoni i el carrer de la Draperia”.

*Arxiu Diocesà de Girona. Hospici.
Llibre d'Arxivacions núm. 46.*

La casa del Sitjar

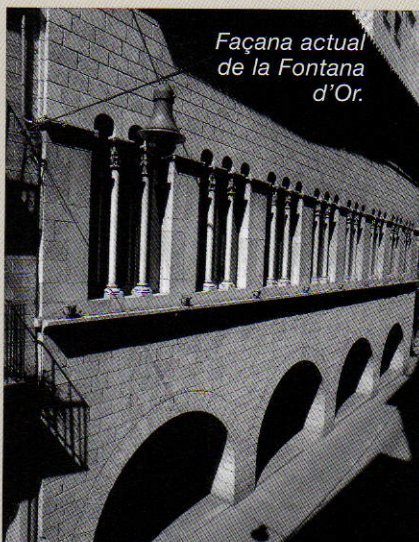
En el començament del carrer Ciutadans i a tocar de la plaça de l'Oli, s'aixeca un dels edificis més bells del centre històric de la ciutat: la Fontana d'Or. És una casa gran d'origen medieval distribuïda en tres plantes al voltant d'un pati central. Presenta façana pel carrer Ciutadans i per les Ferreries Velles. Avui és propietat d'una coneguda entitat financera que, després d'una profunda restauració realitzada en el segle XX, l'ha destinat a centre cultural, social i d'exposicions.

L'origen es remunta a principi del segle XIII, concretament 1221, quan Bernat de Sitjar comprava una sèrie d'obradors vora el mercat general i els afegia a d'altres que ja posseïa per compra feta pel seu pare amb la finalitat de bastir-hi la seva casa principal.

Bernat Sitjar pertanyia a una nissaga de poderosos burgesos que tenia en el pla de Girona i a la mateixa ciutat el principal centre d'activitat. A mitjan segle XII van rebre de la seu una important coromina en el terme de Salt, on van construir el mas fortificat que encara duu el seu nom. També posseïen molins i monars en el pla de Salt, aious a la Vall de Sant Daniel i, fins i tot, la senyoria del castell de Pelegret (Celrà).

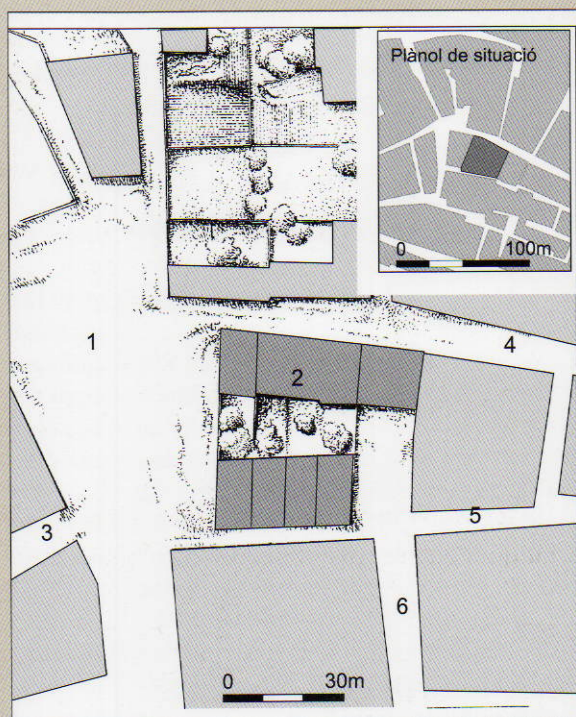
Dins l'àmbit de la ciutat, els textos de l'època fan referència als Sitjar en relació especialment al burg de Sant Feliu, on tenien interessos i on, a més, disposaven d'una notable residència vora l'església a l'indret dit precisament Sitjar. Un sepulcre esplèndid que es conserva al costat de llevant de la porta de migdia de l'actual església de Sant Feliu ens recorda que Guillem Arnau de Sitjar va morir el 1190 i que la seva filla Arnaleta, casada amb Arnau Estruc, ho féu el 7 de les calendes de setembre de 1204. Sembla que la política matrimonial de la família era encertada, car els Estruc, per exemple, van gaudir d'un pes específic notabilíssim a l'Areny durant el segle XIII, zona que va esdevenir l'eixample medieval més dinàmic.

Les activitats dels Sitjar van girar en aquesta direcció. De fet Berenguer de Sitjar ja figurava com un dels signataris en la donació que va fer el comte de Barcelona a Pere de Balma el 1160 a fi d'ordenar i urbanitzar el mercat general. A

començament del segle XIII els Sitjar adquirien uns obradors i unes cases al nord del mercat que estaven sota el domini directe de Sant Martí Sacosta. Després, el 1221, Bernat de Sitjar completava la compra i en rebia la lloació. L'urbanisme del sector coincidia amb les maneres pròpies del moment, és a dir, a partir d'illes urbanes voltades de carrers sobre les quals es desplegaven finques de façanes estretes i fondes per tal de rendibilitzar l'espai disponible. Una casa de prestigi demanava una façana ampla i monumental que forçosament requeria ajuntar diferents solars o cases. El document de 1221 certifica aquest procediment: és l'origen de la Fontana d'Or. La família Sitjar en va posseir la propietat moltes generacions. L'estima de 1535, un document fiscal extraordinari per a la història urbana de Girona, revela que Miquel Sitjar n'era el propietari. En aquest temps les reformes i refaccions es van anar acumulant, especialment a l'interior i el pati. Tanmateix, l'estructura general i les façanes exteriors dibuixen plenament les formes de la gran casa del segle XIII.

A la planta baixa es van construir arcades perquè eren apropiades i aptes per a l'establiment d'obradors i parades per al mercat, tan proper. A l'interior el pati marcava la distribució interna amb cellers i magatzems a la planta baixa, i una escala que s'enfilava a la planta noble. Per sobre, una sèrie de badius coronaven l'imponent edifici.

Planta del sector on s'ubica la Fontana d'Or en el segle XIII

- 1) plaça dels Cavallers (actual plaça de l'oli),
- 2) cases i obradors que va adquirir Bernat Sitjar el 1221,
- 3) carrer del forn (desaparegut),
- 4) Draperia (Ciudadans),
- 5) carrer de les Ferreries Velles,
- 6) carreró desaparegut.

El mur de l'Areny

Una de les obres més significatives a la Girona del segle XIII fou la construcció d'un mur de contenció fluvial que s'allargava al llarg de la riba de l'Onyar, des del Galligants al capdamunt fins l'inici de l'actual carrer del Carme al sud, al llarg de més d'un quilòmetre. Una obra remarcable, no tant per les seves característiques constructives, que devien ser modestes, sinó per la importància urbanística, car fou un factor decisiu en l'avanç de la urbanització cap a l'areny de l'Onyar.

Les primeres notícies de la seva existència són de 1223 i corresponen al capdamunt del burg de Sant Feliu, entre l'actual carrer de la Barca i l'areny fluvial, on s'esmentaven unes cases que limitaven a ponent amb el *murum de novo constructum* i més enllà amb l'areny de l'Onyar. Evidentment, es tractava d'un mur amb no gaires anys d'existència, la qual cosa ens fa pensar que es degué bastir a principi del segle XIII. Més avall, a l'alçada de la plaça de Sant Feliu, s'esmentava en 1264 un solar que se situava entre un carrer (el de la Barca) i el mur i areny de l'Onyar; el comprador podia edificar a les dues bandes del mur.

Les notícies més abundants d'aquest mur procedeixen del seu tram central, on avui es troben la Rambla i aleshores es trobava el mercat. Des de 1227 trobem referències sobre els establiments de tau-

les de mercat que, amb el consentiment del batlle reial, es realitzaven entre el mur, que quedava a ponent, i l'areny de l'Onyar a occident. Altres vegades el mur era citat a llevant, per exemple en 1244, quan s'autoritzava la construcció d'una casa sobre un solar que tenia el mur a ponent, on es podia recolzar la paret de la nova casa. En 1252 els germans Fàbregues, actius promotors, establiren diversos obradors i taules entre les façanes del carrer de la Merceria i el mur fluvial. Els tinents podien ampliar les façanes fins a línia del mur, on es podien recolzar, amb la condició que aixequessin voltes a sota per deixar lliure el pas del carrer.

En aquest tram central el mur separava la ciutat del mercat exterior i, per tant era necessari obrir-hi portals que facilitessin la comunicació. Sabem que en 1244 ja existia un carrer que duia al *Portal del Mur*, segurament a la sortida de l'actual carreró de les Olles. En 1255 el batlle reial autoritzà a Bernat de Vic la construcció d'un portal en el mur de l'areny, amb la condi-

1223. 17 d'octubre.

“...Jo Alamany, bisbe de Girona et dono a tu, Pere de Pau, canonge de Sant Feliu, totes les cases on vivia el teu oncle Arnau de Far i que et va deixar en el seu testament, que limiten amb les cases de l'abat i amb el carrer que passa davant les cases del clergue Rossell, de Berenguer d'Hort, de Pere de Déu i de Ramon Berenguer ...i fins al mur nou acabat de bastir i més enllà del mur fins l'areny de l'Onyar...”

Cartoral dit de Carlemany.
doc. 412, pàg. 607.

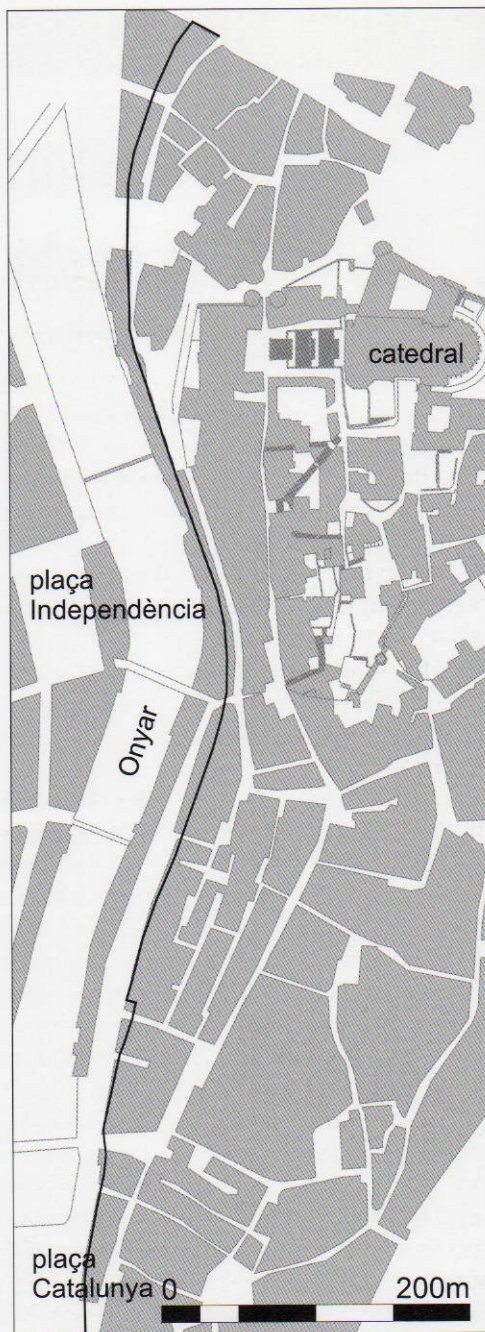
ció que pogués tancar-se amb porta i cadenes a la nit. Les afrontacions no deixen lloc a dubtes: el portal se situava en la sortida del carrer Minali a la Rambla, davant l'actual pont de les Peixateries Velles.

Més avall, en el Cap de l'Areny, davant l'actual plaça de Catalunya, també s'esmenta el mur en 1253 quan s'aprovà el llegat testamentari d'un solar situat entre un carrer (probablement el d'Albereda) i el mur i l'arenys de l'Onyar.

La documentació sembla assegurar que el mur s'estenia d'una punta a l'altra de l'areny, però tenim un sector sense notícies; l'aleshores anomenat lloc o carrer de Fàbregues, avui les Ballesteries, que en aquell segle estava format per una sola filera de cases entre l'Onyar i la muralla, però sense cap referència a un mur de contenció. Malgrat la falta de notícies, no creiem que hagi estat possible bastir-hi les cases sense un mur de protecció en un sector de l'areny on les construccions eren tan pròximes a la vora del riu.

Des de final del segle XIII, les notícies sobre el mur comencen a escassejar; sovint fou incorporat a les noves edificacions, com passà a la Rambla, on serví de fonament als pilars que aixecaven les voltes; o bé quedà engolit per les noves construccions que s'aixecaren a les dues bandes, com passà al burg de Sant Feliu. Pel que sembla, a mitjan segle XIV ja no era més que un record.

El mur de l'areny va ser obrat tot al mateix temps en tots els seus trams? Sembla possible, però no segur, si pensem que les primeres notícies les trobem en 1223 a Sant Feliu, o en 1227 a la Rambla, llocs ben distants. No coneixem el seu aspecte ni la seva obra. Les seves restes no han arribat fins avui o bé no han estat identificades, però potser encara es troben a llocs com la Rambla, per exemple, ben enfonsades sota els pilars de les seves voltes.

Recorregut del mur de l'Areny sobre la planta actual de la ciutat.

Les voltes de la Merceria

Les actuals voltes de la Rambla de Girona són probablement el resultat final del procés d'instal·lació de botigues i obradors que es van aixecar en la zona de l'Areny de l'Onyar, després que el comte Ramon Berenguer IV ordenés el mercat general de la ciutat l'any 1160, un espai que se situava entre les citades voltes i l'actual carrer de les Ferreries, i un cop establerts els convenis de pacificació executats entre el rei Alfons I i el bisbe de Girona.

La urbanització de l'Areny comportà la construcció d'un mur de contenció de les periòdiques inundacions del riu Onyar, obra que tingué lloc, probablement, entre els anys 1203 i 1223.

La darrera obra important del gran mercat abans del seu desplaçament cap a la Rambla fou la instal·lació dels obradors en el lloc que esdevindria el carrer de la Merceria, sota les Voltes, quasi tocant el mur de contenció que passava on avui trobem els pilars. Aquests edificis, que actualment podem veure paral·lels a la Rambla, es van aixecar gràcies a les concessions obtingudes pels burgesos de Girona en l'alou reial, on s'establiren artesans i botiguers; els documents que ens en parlen són fonamentals per conèixer la construcció dels arcs i les voltes sobre el carrer. Els primers es començaren a aixecar a partir de 1200 en

el sector nord, i recolzaven els pilars sobre l'esmentat mur; en 1203 ja es documenten pilars i portals de les cases aixecades per Home dit Trompeter, que afrontaven cap a ponent amb l'Onyar, ben properes a l'actual carrer Minali.

A mitjan segle, concretament en 1252, Guillem Ramon de Fàbregues i el seu germà Bernat començaren els establiments al sector sud, que també era de l'alou reial. El corretger Pere Palau fou el primer a rebre l'autorització per eixamplar el seu obrador sobre el carrer; la nova edificació limitava a nord i sud amb altres obradors establerts pels germans Fàbregues, i a ponent, cap a l'Onyar, amb el mur. L'autorització permetia a Pere Palau aixecar arcs sobre el carrer, des dels obradors fins al mur, fent-hi sostres sobre el cobriment, amb l'obligació de tenir-los sempre nets per tal que ni la pols ni l'aigua poguessin caure sobre les taules que hi quedaven a sota. Un cop fet això calia fer altres arcs transversals sobre el mur, que també podem veure, a fi que el carrer pogués rebre llum i es poguessin fer, sobre aquest arc del mur, parets i finestres i qualsevol cosa que hi volgués fer el tinent. En el peu dels arcs del mur calia fer-hi aigüeres amb canonades que portessin les aigües cap a l'areny i el riu. Com podem veure, el permís, que només fou un dels diversos que els Fàbregues atorgaren aquells anys, comportava moltes especificacions, car es tractava d'una obra que afectava un espai públic, el carrer que quedava a sota, que calia preservar.

L'ampliació d'aquest i altres obradors es va fer salvant el domini directe o eminent del senyor Rei. Els Fàbregues prometeren pagar-li anualment els censos acostumats, mentre els Palau, marit i muller, es comprometien a pagar per la festa de Sant Miquel un cens de dos

morabatins alfoncins *bons, flamants, de bon or i pes*, amb el compromís que els drets derivats del nou establiment, els lluïsmes i els foriscapis que es pagaven en el moment de l'entrada, es dividirien entre el rei –de fet, el seu batlle- i els citats Fàbregues. Com a preu d'entrada en l'establiment es pagaren 400 sous i el document fou subscrit pel notari públic Bernat de Vic. Per les mateixes dates els Fàbregues atorgaren set documents més; en conjunt, quatre autoritzaven ampliacions cap a la Merceria que, amb els veïns confrontats, representaven uns 30 metres de façana, i quatre més cap a

la part posterior, cap al carrer de la Carnisseria, avui desaparegut.

A grans trets podem considerar que les Voltes de la Merceria o de la Rambla són una obra inicial de la primera meitat del segle XIII que aconseguiren conciliar l'interès públic en el manteniment d'un carrer, que avui encara fem servir els viants, amb l'interès particular de tots aquells que volien ampliar els seus establiments eixamplant les edificacions fins poder recolzar-se sobre el mur de contenció que s'havia aixecat a començament del segle XIII. Una conciliació, en general, prou aconseguida.

Voltes de la Rambla; antiga Merceria.

El nou mercat de l'Areny

A principi del segle XIII el Mercat gironí, que tingué un complicat procés de regulacions i disputes en el tercer quart del segle XII, hagué de canviar, de forma progressiva, la seva localització, com a conseqüència del procés d'edificació de tot l'Areny que afectà, molt especialment, la seva extensa plaça. Com a resultat, les parades o taules que havien ocupat la plaça reial entre l'actual carrer de la Ferreria i les Voltes de la Rambla, s'hagueren de retirar progressivament i ocupar l'espai més proper al riu que avui ocupa la Rambla de la Llibertat.

Sabem que les primeres cases aixecades dins l'antic mercat ja existien a principi del segle XIII, quan el batlle reial aprovà obres fetes i per fer a les cases ja existents de personatges amb noms pintorescos com Crecendéu (1201), Trompeter (1203) o Portalafior (1208), que limitaven a llevant amb el mercat –en 1206 s'esmenta la Carnisseria– i a ponent amb l'arenys del riu, on encara no hi havia el mur de contenció dels aiguats, que es degué fer poc després. A partir de 1220, quan la construcció dins l'antiga plaça reial avançava a bon ritme i l'espai del mercat s'empetitia, es començà a autoritzar, amb consentiment dels batlles reials, la construcció de taules o parades a ponent, cap al riu i més enllà del mur de l'Areny acabat del fer. En 1227 saben que Guillem Ramon de Fàbregues, que treba-

Fotografia antiga del Mercat al capdamunt de la Rambla.

llava amb llicència del rei i el batlle de Girona, autoritzaren els primers establiments coneguts de taules o parades en l'arenys fora murs. Els Fàbregues es mostraren molt actius en el sector més meridional del nou mercat, entre les alçades dels actuals carrers de les Olles i d'Abeuradors, però també sabem que altres ciutadans com els Bordils establiren taules, o jueus com els Cordoví que en 1250 tenien taules establertes al nord de les dels Fàbregues, sobre les quals cobraven censos. Els establiments de les taules es feien de forma ordenada; en 1244 s'esmentaven els carrers o espais lliures que havien de quedar entre les noves taules en construcció i en 1250 ja era clar que les taules s'arreglaven en dues files, que esdevingueren tres en el segle XIV. Cal entendre que aquestes taules no eren provisionals, de posar i treure, sinó obres fixes amb forcats i sostres, tal com explica un establiment de 1269.

L'ordenació del nou mercat, feta pels establidors o promotors amb la supervisió dels batlles reials, no es limitava als aspectes urbanístics: també afectà l'agrupació de les taules en grups especialitzats. Sobre aquesta qüestió estem molt més informats en el segle XIV, però ja en el XIII coneixem taules agrupades de sabaters o peixaters. Els nom de Sabateria exterior ja definia un sector del Mercat en 1269 o també la Peixateria exterior, encara que no la trobem abans del segle XIV, responia a una realitat ja existent d'abans. També existia en 1255 la plaça de la Palla, avui el sector meridional de l'Argenteria, que cal relacionar amb el mercat de cereals. L'especialitza-

Fotografia actual del mateix lloc.

ció també inclouia les activitats financeres, en 1254 s'esmenta una operació de canvi de moneda a la taula del canviador Berenguer Duran. No coneixem gaire res de les ordenacions de les activitats mercantils que s'hi desenvolupaven, però, sens dubte, n'existien.

Les activitats dels mercats generaven impostos coneguts com les *lleudes* des del segle XII. A Girona s'ha conservat una còpia de les *lleudes d'en Mediona*, de 1229, on s'especificaven les taxes dels productes que entraven a Barcelona, ens fa pensar que pot haver-se aplicat a Girona. En principi, les *lleudes* eren un impost reial, però a Girona estaven repartides –donades pels reis– entre les diverses institucions que compartien funcions de govern; el Bisbe, la Seu –en 1238 s'esmentaven les *lleudes* que rebia el Sagristà Segon– i els senyors dels tres castells urbans, a més del rei, naturalment, que en 1260 concedí 300 sous de les seves *lleudes* de Girona a favor de l'Almoina del pa dels pobres, que feia poc havia creat Arnau d'Escala en el seu testament. Aquesta recaptació no va quedar al marge dels estralls patits al Mercat, com a tota la ciutat, pel setge de 1285; per això en 1286 el jueu Perfecte Ravaia obtingué una reducció del cens que pagava per una taula de l'Areny.

El desenvolupament del nou mercat no significà immediatament la mort de l'anterior. En la segona meitat del segle XIII encara s'esmentaven els carrers de la Peixateria i la Carnisseria, amb obradors i taules; com les que tenia el jueu Bernat Salomó a la *plaça de Girona davant la Pescateria*, poc més o menys on avui hi trobem la plaça de les Castanyes, aleshores més grossa; però la urbanització de l'Areny avançà amb bon ritme i en el segle XIV el mercat antic només seria un record.

El carrer de les Fàbregues-Ballesteries

Ens trobem davant d'un dels carrers medievals de la ciutat del qual podem seguir millor el rastre de la seva formació i evolució. Els seus orígens cal cercar-los a la segona meitat del segle XII, concretament en 1169, quan el rei va atorgar a Ramon de Montcada el domini de l'estret i allargassat terreny situat entre el mur de la ciutat i l'Onyar, que limitava al nord amb una propietat de Guillem de Fàbregues, on es devien situar unes fargues que donarien el nom inicial al lloc. Onze anys després, en 1179, Ramon de Montcada vengué el lloc als germans Estruc pel preu de 800 sous. El document de venda citava els edificis i fonaments ja aixecats, la qual cosa vol dir que Ramon de Montcada en aquells anys va promoure la construcció d'alguns edificis a tocar de la muralla i, de seguida, vendre tot l'espai amb un guany considerable. Encara que no s'esmentí cap carrer, és indubtable que per davant d'aquestes primeres cases passava un camí vora l'Onyar, segurament més antic, que connectava el burg de Sant Feliu amb el nou eixample de l'Areny, al sud de la Força Vella.

A començament del segle XIII trobem que Astruga, filla d'un dels germans Estruc citats, i el seu marit Pere de Gor-

nall van realitzar una nova tongada d'establiments en 1205 i 1206; es tractava de diverses parcel·les o solars a tocar la muralla de la ciutat, però deixant sempre un galià o passadís entremig. L'establiment atorgava als propietaris útils, entre els qual podem citar Ramon Ballester, l'aixecament d'obradors o tallers.

En aquells anys, la construcció també afectava la connexió entre el nou carrer i el Call jueu, situat a l'altra banda del mur. En 1210 el batlle reial Martí de Vic autoritzà a Provincial, fill de Bonijude, que ja era propietari d'un gran casal en el lloc que després fou l'Institut Vell, la construcció de cases a l'altra banda del

mur, entre el carrer i el començament de la pujada de Sant Feliu. L'autorització comprenia el dret de foradar la muralla per fer-hi finestres.

En 1217 Astruga ja devia ser morta, car el seu marit Pere i els seus fills Bernat i Pere autoritzaren una nova tongada d'establiments o compres d'obradors ja construïts en el lloc *apud fabriciis*, és a dir, cap a les fàbregues. Notem que a banda dels establiments de parcel·les fets en 1205 i 1206, els Gornall-Estruc havien promogut també llurs propis establiments d'obradors, que ara vengueren amb la consegüent plusvàlua.

No tornem a trobar notícies del nou carrer fins la segona meitat del segle. En 1273 molts dels drets dels Gornall havia passat a domini dels framenors o frares del nou convent gironí de Sant Francesc pel donació testamentària de Pere Gornall, fill, en una data anterior. Ara fou el procurador dels framenors qui va vendre al tresorer de la Seu i a l'abat de Sant Feliu els drets sobre un bon grapat de cases, car són citats deu propietaris, sense comptar els afrontats, entre els quals se citaven tres amb el cognom de Ballester, la qual cosa ajuda a explicar l'evolució futura del nom del carrer, que encara, però, portava el nom de Fàbregues. A diferència dels establiments citats a principi del segle XIII, on s'esmentaven sovint solars no edificats, els documents de 1273 sempre limiten les cases venudes amb altres cases, la qual cosa indica que l'edificació formava una línia contínua, si més no en gran part del recorregut. Les cases no devien ser de façana gaire ampla ni tampoc gaire llargues, si tenim en compte la proximitat de la muralla i del galià de separació; per això havien de ser, necessàriament de més d'un pis, encara que aquesta informació no la dona cap dels documents d'aquell segle.

Sembla evident, per tant, que a final del segle XIII el carrer de les Fàbregues (*Fabriciis*), que a començament del segle XIV esdevindria de les Ballesteries, estava format per una estreta renglera de cases que s'allargaven entre el mur de la ciutat i el carrer. A l'altra banda no hi havia, encara, les cases immediates a l'Onyar, que no es començarien a aixecar fins a principi del XIV i acabarien donant-li una fesomia no gaire diferent de l'actual.

Dos aspectes del carrer Ballesteries.

Els noms dels carrers

Els noms propis dels carrers urbans són una altra de les novetats del segle XIII. Abans s'utilitzaven descripcions genèriques del tipus “*carrer o camí que va a...*”, encara que en el segle XI també hi havia noms de carrers com *Abella* o *Monte Olibio* que desaparegueren. En el segle XIII es donà nom als carrers nous, edificats als eixamples com l'Areny o al sud del Mercadal i sovint relacionats amb els oficis o activitats dominants (*Carnisseria, Draperia, Ferreria, Fàbregues, Merceria, Sabateria, Peixateria, Corral, Palla*), encara que alguns també reberen el nom dels propietaris-promotors que començaren la seva urbanització (*Albereda, Banyoles, Canaders, Tallada*).

A final del segle XIII hi havia més de trenta carrers gironins amb nom propi. Eren aquests, amb la seva cita més antiga:

1. *Albereda*. 1252. Travessa desapareguda del carrer del mateix nom.
2. *Albergaries*. 1229. L'actual plaça de l'Ajuntament o del Vi.
3. *Banyoles*. 1220. Encara porta el mateix nom. El lloc ja es deia així a mitjan segle XII, quan encara no hi havia carrers, pel nom dels propietaris.
4. *Costa de Santa Eulàlia*, citada des de 1078 i avui desapareguda; pujava des de Sant Pere de Galligants cap a Montjuïc.
5. *Canaders*. 1294. Al llarg de la façana de l'Hospital de Santa Caterina i de la galta meridional del carrer Pompeu Fabra.
6. *Carnisseria*. 1223. Avui desaparegut. Paral·lel entre els actuals carrers de la Rambla i de Mercaders, continuació de les Peixeteries Velles.
7. *Carnisseria de la Boqueria*. 1252. Part de l'anterior.
8. *Cal Ample*. 1296. L'actual placeta de l'Institut Vell.
9. *Cavallers (plaça de)*. 1284. L'actual plaça de l'Oli.
10. *Corral*. 1300. Desaparegut. Paral·lel i al sud de l'actual carrer de Pompeu Fabra.
11. *Draperia*. 1247. Tram nord de l'actual carrer de Ciutadans.
12. *Escales de la Seu*. 1035. Amb cases a les dues bandes.
13. *Escales de Sant Feliu*. Entre 1220 i 1230. Més llargues que les actuals i amb cases a les dues bandes.
14. *Ferreria Vella*. 1246. Tram nord de l'actual carrer.
15. *Ferreria Nova*. 1282. Tram sud de la Draperia.
16. *Fontanilles*. 1252. Un tram existent porta encara el mateix nom.
17. *Fàbregues*. 1244. L'actual carrer de Ballesteries.
18. *...a Gironella*. 994. Nom descriptiu de l'actual pujada de la Catedral.
19. *Merceria*. 1252. Les actual Voltes de la Rambla.
20. *Mercadell*. 1035. Antic fòrum romà i actual plaça de la Catedral.
21. *Mercat*. 1227. Actual Rambla.
22. *Mora*. 1237. Lloc o illa de cases de la Força Vella, entre els carrers de la Claveria i de Bellmirall.
23. *Camí del Monar*. 1297. Paral·lel a l'antic rec. Avui la galta meridional de la Plaça de la Constitució.

24. *Palla (plaça de la)*. 1255. Després plaça dels Raïms i avui l'Argenteria.

25. *Camí de Pedret*. 1190. Encara porta el mateix nom.

26. *Peixateria*. 1263. Les actual Peixateries Velles.

27. *Polleria de Sant Martí*. 1211. Avui la Travessa del Portal Nou.

28. *Carrer del Puig*. 1209. Tram sud de l'actual carrer del Portal Nou.

29. *Pujada de Sant Feliu*. 1210. Encara porta el mateix nom.

30. *Rossinyol*. 1237. Avui la plaça i el carrer de Sant Josep.

31. *la Ruca*. 1279. Avui el carrer de Lluís Batlle i Prats. Probablement feia referència als animals de bast que hi pujaven les càrregues.

32. *Sabateria*. 1255. Avui el carrer de Bonaventura Carreras Peralta, entre la Placeta del Correu Vell i la Plaça de l'Oli.

33. *Savaneres*. 1252. Antic camí d'entrada a Girona del del Pla. L'actual gal-

*Planta de la ciutat de Girona al segle XIII.
Els núms. corresponen al text.*

ta de la Casa de Cultura dels carrers-plaques de l'Hospital i Pompeu Fabra.

34. *Tallada*. 1288. Les actuals Escales de la Llebre.

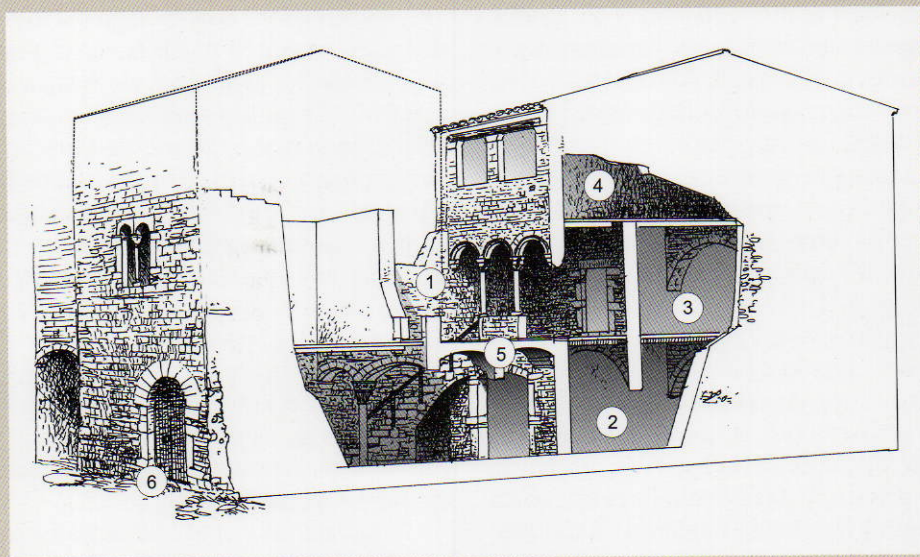
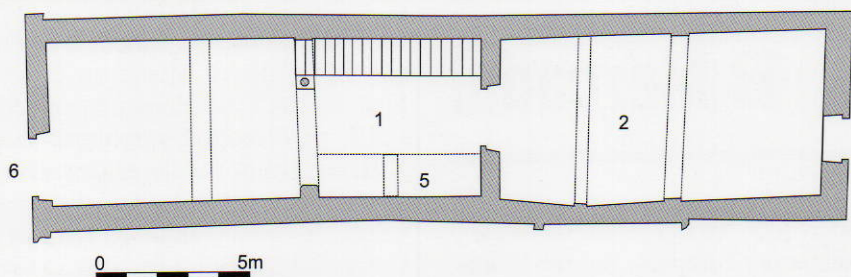
35. *Vallnegra*. 1287. L'actual pujada de Caputxins, cap a les Pedreres.

Mansions i cases

La casa medieval no respon a un únic model, car hi intervenen molts factors: el carrer, la topografia del lloc, l'ús que en fan els estadants i la seva posició social. Tampoc el concepte medieval de la casa coincideix sempre amb el nostre. No existien els blocs de pisos ni la percepció de la propietat horitzontal. Una habitació ja podia tenir una entitat semblant a la d'una casa amb termes com "casal", "hospici"... Tot es podia alienar i vendre. Així una casa es podia ampliar adquirint estances concretes o patis dels immobles veïns o drets de càrrega, de llum...

En general el segle XIII és un període de fort creixement urbà i demogràfic per a la ciutat, que esperonà l'expansió de nous barris que fins aleshores eren suburbans o embrionaris, com ara l'Areny i el Mercadal, procés que va anar acompanyat d'un cert grau de densificació. La configuració de les noves illes estava pensada per encabir el màxim nombre de parcel·les amb cases fondes i de façana estreta. S'impulsava l'ús de la paret mitgera, un clar precedent de les cases aparellades i, per les mateixes raons i ja des de les darreries del segle XII, s'adoptava el sistema d'aixecar voltes i porticats sobre els carrers i places. Es guanyava espai edificable ocupant la via pública però al mateix temps es garantia la lliure circulació per sota, que continuava tenint la consideració d'espai públic. Un bon exemple ens el dona la urbanització de la Merceria (un tram de l'actual Rambla). El que avui anomenariem el promotor immobiliari hi establí el 1252 uns nous propietaris en uns solars que amb prou feines arribaven als 12 m². La possibilitat de bastir arcs sobre el carrer suposava doblar la superfície construïda. Un altre fenomen constatable va ser el creixement vertical. Ara les cases podien arribar fàcilment a tenir quatre nivells; sovint una estança per planta. En algun document es fa servir la fórmula *usque ad summum* o *usque ad cellum* per indicar que es permet alçar pisos superiors.

Tanmateix la ciutat era més esponjada del que sembla, perquè a l'interior es conreaven nombrosos horts, patis, trilles, tenedors i feixes. Qui més qui menys en tenia un tros prop de casa. Els notables gaudien fins i tot de vergers i jardins. Normalment les cases de les famílies patrícies abastaven varies finques i disposaven de diferents estances, amb patis interiors i eixides. Les façanes es feien amples, amb una clara tendència a la monumentalitat. Per bé que no sempre, se les reconeix en els documents pel mot *domus* -casa en llatí- o amb el terme "sala" o "aula", en una clara al·lusió a la cambra principal de la residència que recorda el temps, aleshores no gaire llunyà, quan les cases, fins i tot les notables, es reduïen a una única estança. En el prototip de casa medieval, el pati (1) és l'element central que fa de

Planta i restitució ideal d'una casa de la segona meitat del segle XIII a partir de les restes conservades entre les dependències de l'ajuntament de Girona i la botiga de Can Moriscot al carrer Ciutadans. Des de finals del segle XIII i durant bona part del XIV va estar lligada a la família dels Jordà. 1) pati, 2) celler, 3) sala, 4) badiu, 5) galeria volada que connecta els dos àmbits de la planta noble, 6) carrer i porta d'accés.

distribuïdor –no busquem mai passadissos en la distribució-, dona llum interior i recull l'aigua de pluja en una cisterna o un pou. La planta baixa (2) es destina a celler, obrador, magatzem, quadres. La cuina habitualment queda ubicada en aquest àmbit, ben allunyada de la residència pròpiament dita. La planta noble se situa en el primer pis, i ve dominada per la sala o aula on el propietari fixa la residència (3). El badiu és una mena de golfes o terrat cobert, molt habitual en els segles XIII i XIV (4).

El Mercadal

El Mercadal estava indiscutiblement dominat per l'impacte del rec Monar, que determinava les dues activitats principals del seu territori; els horts i els molins. Pel que fa a les hortes, que ja trobem documentades des del segle XI, el domini aloer restava en mans de la Seu, Sant Feliu o Sant Martí Sacosta, però la propietat estava en mans de personatges que mostraren un remarcable dinamisme. Al nord del Monar ja eren conegudes grans hortes, com la d'Algevira, des de començament del segle XII, que se situava al sud del rec de Figueroles; era propietat de les grans famílies ciutadanes dels Sunyer i els Sant Celoni i des de començament del segle XIII es perllongà al nord de Figueroles i cap al Ter, amb el nom d'Algevira Nova. Més a ponent, cap a Santa Eugènia, on en el segle XII hi havia l'indret de *Kallerons*, es desenvolupa un creixent nombre de parcel·lacions i d'espais regats cap al Ter. Entre els anys 1207 i 1227 apareixen els noms d'hortes com Estrader, la Pedrera, Daroca o Verneda, que sovint prenen el nom dels primers propietaris-establidors, com Joan Estrader, Pere Daroca o Joan Pedrer. És notable el cas de l'horta de la Verneda, que inicialment corresponia a una zona d'arbres de ribera situada al llarg del Ter, on avui trobem la Devesa, però que a mitjan segle XIII havia estat ocupada parcialment per hortes.

Més al sud, seguint el Monar cap a l'Onyar, es trobava el nucli de la vila, el barri dels molins i l'església de Santa

Susanna, segregada de Sant Feliu i parroquial ja a mitjan segle XIII. A tocar del mur meridional del temple s'escampava el barri dels molins, al llarg dels tres recs en què es dividia el Monar en el seu tram final; un nucli embrionari en els segles XI i XII, però molt desenvolupat durant el XIII, on molins i cases es barrejaven amb horts, amb tendència a la desaparició d'aquests. El domini aloer del territori era de l'abat de Sant Feliu, però els molins eren reials i alguns eren donats, totalment o parcial, a institucions com la Sagristia Segona de la Seu, el castell de Gironella o propietaris cristians o jueus com els Ravaia i els Cordoví. Els molins tenien noms comuns, com el molí nou o el molí de l'hort, però també propis, com el de Figuera, el de Portell o el de Cagafaves, i altres vegades només eren citats segons la seva activitat; fàbrega (ferreria), molí draper o blader. En alguns casos s'autoritzava la construcció de molins nous; per tant es tractava d'un nucli en creixement. La barreja de molins i cases devia fer força sorollós i incòmode el barri, on no es trobava la residència de cap ciutadà important, ja que bàsicament era poblat de moliners i hortolans.

Al sud del Monar el Mercadal limitava amb Fontanilles, més o menys a l'alçada del Carrer Nou, però l'evolució normal d'aquest sector es trencà amb la instal·lació del convent de Sant Francesc en 1232, que s'escampà en totes direccions i gairebé estrangulà la continuïtat nord-sud, que des de mitjan segle només assegurava el carrer riberenc que després fou de Santa Clara. El sector dels horts de Fontanilles, que hagué de recular fins la llavors plaça i avui avinguda de Sant Francesc, es configurava encara a mitjan segle com un espai bàsicament d'hortes fins l'actual avinguda de Pompeu Fabra i la Casa de Cultura, però des de 1260 ja s'esmentaven les tinençes establertes per Pere de Déu a di-

versos teixidors, que donarien nom a l'actual carrer d'en Ginesta. Molts d'aquests horts eren de propietaris cristians com els de Déu i els Oller, d'altres de jueus com els Asday, Salomó, Bonafé o Caravita. El sector s'urbanitzà ràpidament; en els anys setanta s'establiren diverses fàbriques a la vora de l'Onyar; a final de segle tot restava molt urbanitzat entre la plaça dels frares menors i el carrer de Savaneres.

Més al sud, en el lloc o espai dit de Cuguçacs des de molt antic, es configurava un espai dominat per vies com la de Palau i Caldes (la Rutlla), la de Barcelona (Carrer Migdia i travessa de Canaders) i la de Santa Coloma i Vic (la façana de la Casa de Cultura), totes les quals conflüïen a la riba de l'Onyar, on es trobava una passera (1210) que donà al lloc el nom de *Passaturis* durant molt de temps. Tots aquests carrers començaren a edificar-se en la segona meitat del segle; el primer fou el de Savaneres, ja citat en 1252 i avui la galta nord dels carrers-plaques de l'Hospital i de Pompeu Fabra. La seva galta sud esdevingué el carrer de Canaders, on ja s'edificava des d'abans de 1270 i que prengué el nom familiar dels primers establidors. Una mica més avall, es trobava la zona del Corral, on a final del segle encara hi havia un gran tancat per al bestiar que a principi del segle següent havia desaparegut engolit per l'expansió urbana. Finalment, a l'alçada de la plaça del Mercat i cap al sud, es trobava l'horta i rec de Cuguçacs, citades des del segle XI; el sector quedà marcat

per l'aixecament de l'Hospital Nou en 1211. Encara presentava un aspecte suburbà a final de segle, però al llarg dels camins meridionals cap a Caldes i Barcelona, a banda i banda de l'Hospital, ja es començaven a densificar fileres de cases.

Plànol del Mercadal a la segona meitat del segle XIII:

- 1) rec Monar,
- 2) Santa Susanna,
- 3) molins del Monar,
- 4) convent de Sant Francesc,
- 5) riu Onyar,
- 6) pont de Framenors (actualment correspon al pont de Pedra),
- 7) passera,
- 8) Fontanilles,
- 9) carrer de Tixadors,
- 10) carrer Canaders,
- 11) Corral,
- 12) rec de Cuguçacs,
- 13) camí de Vic,
- 14) carrer de Savaneres.

El call jueu

El concepte call prové del mot llatí medieval *calle* (carrer), que designa el barri o l'àmbit urbà on es concentra la població hebrea. A Girona no se'n registra l'ús fins a 1160. D'aleshores ençà comencen a sovintejar les notícies documentals referides expressament al call jueu de Girona, i sempre en relació als entorns del carrer de la Força. Cal entendre, però, que la cristal·lització en Call, de la zona baixa de la ciutat antiga s'ha d'interpretar com la culminació d'un procés lent - que no vol dir exclusiu ni forçat- de concentració de residents jueus en aquell espai concret de la ciutat. Això no va ser impediment perquè els jueus tinguessin propietats fora del call dins la ciutat: cases, obradors i eixides a l'Areny i a les fàbriques (nom que rebia aleshores el carrer de les Ballesteries), taules i parades al mercat, horts, aous i molins al Mercadal...

Els límits naturals del call venien donats per la muralla de sobre el carrer de les Ballesteries a ponent, el portal de l'Areny a migdia (Placeta del Correu Vell), el Mercadell i el castell de Sobreportes (plaça de la catedral i casa Pastors) al nord i el carrer de la Ruca (pujada de la Catedral i Claveria) per llevant. La principal artèria era el carrer de la Força, que la documentació medieval esmenta com el carrer Major del Call. Travessava el barri de sud a nord des del portal de l'Areny fins el Mercadell. Multitud de carrerons hi confluien en sentit est-oest i nor-sud, en una xarxa urbana densa i sensiblement diferent a l'actual, de la qual s'han preservat diversos testimonis i vestigis tant en els textos escrits com en les façanes i elements interiors dels immobles de la zona.

La informació documental no dona mai els requisits ni els mecanismes perquè una illa de cases o un carrer determinats poguessin esdevenir del call. En el segle XIII, sembla que no era tant el barri sinó la condició de les famílies que l'habitaven l'element definitori. Un reflex d'això el trobem en els límits físics del call, que no varen ser quasi mai fixos. El call es va anar expandint en els segles XII i XIII perquè els jueus compraven i s'establien en cases cada vegada més allunyades del teòric centre en una dinàmica que no es va aturar fins al segle XIV, moment que hauria assolit la seva màxima expansió. A tramuntana, els límits eren menys precisos i, de fet, van avançar o retrocedir varies vegades. Així s'ha pogut comprovar en una illa urbana que estava sota el domini directe de la Milícia d'Aiguaviva (els templers). Les cases i carrers interiors foren enderrocats en el segle XV i ocupaven la meitat de llevant de l'espai on avui s'ubica la seu de la demarcació gironina del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya. En aquest indret veïnaven jueus i cristians en un espai que restava fora del call a principi de segle XIII. En canvi, a les darreries de la centúria, ja hi eren incorporades, amb l'excepció d'una casa que tenia l'almoïna de la seu.

En el segle XIV es documenten portals que tancaven els carrers com el portal sobirà del call, ubicat al capdamunt del carrer de la Força. Se sap de l'existència d'altres portals de carrer al voltant del barri jueu. La disposició de portes

destinades a tancar els carrers cal considerar-la una pràctica preventiva i habitual en segons quins àmbits de la ciutat, especialment els més sensibles com el call però no específics de jueus.

La sinagoga

Abandonades les instal·lacions que tenien vora la seu en el que avui és la plaça dels Apòstols, els jueus gironins varen fundar una nova sinagoga localitzada a mig recorregut del carrer de la Força i molt a prop de la placeta que mena a les escales de la Pera. No se sap ben bé quan es va construir, però en el segle XIII ja feia temps que funcionava. D'aquella obra no se'n conserva res perquè a final del segle XV es van enderrocar els darrers vestigis, aleshores en ruïnes. La sinagoga es trobava encaixonada entre la muralla de sobre el carrer de les Ballesteries a ponent i unes cases que donaven al carrer del call (carrer de la Força), a llevant. Pel nord i migdia afrontava amb uns carrerons parcialment coberts que connectaven el pas de ronda de la muralla amb el carrer de la Força. El conjunt formava un espai rectangular de poc més de 10 m d'amplada per menys de 20 de llargada, on es distingien dos sectors principals. A ponent el pati, essencial per a moltes cerimònies, i des d'on s'accedia al recinte. A llevant es dreçava la sala d'oració, un edifici rectangular comunicat només amb el pati, on es distingien dos àmbits: la sinagoga major, que era reservada als homes, i la menor o de les dones, que era una mena de balconada interior enlairada reservada a les femines.

Segons es desprèn de la consulta que es va fer al rabí de Barcelona Salomó ben Adret sobre la correcta utilització litúrgica de l'aigua dels banys de la ciutat, en el segle XIII, els jueus de Girona no disposaven de miqvé o banys rituals propis sinó que utilitzaven els banys públics (els nostres banys àrabs) mitjançant el lloguer. De fet l'Aljama de Girona no en va construir de propis fins ben entrat el segle XIV.

Planta de la Ciutat Vella, on s'ha destacat el call jueu

- 1) sinagoga,
- 2) carrer Major del Call,
- 3) Mercadell,
- 4) portal de Sobreportes,
- 5) portal de l'Areny,
- 6) carrer de la Ruca,
- 7) muralla del carrer de les Fàbregues (actual Ballesteries)

Els establiments urbans

Citem i situem els principals establiments-urbanitzacions fets entre 1190 i 1285, només al sud del mur vell de la ciutat, a l'Areny, el Cap de l'Areny i la Vilanova. Els seus autors eren també els grans propietaris urbans que s'engrescaren a urbanitzar quan la demanda i els preus significaven un bon negoci. No disposem de gairebé cap dels documents referents als aous de Sant Martí Sacosta en el segle XIII, i per això els espais propers al mur meridional són els menys coneguts. La llista que citem a continuació no és pas exhaustiva, però sí molt significativa.

1. Establiments de Jaume d'Arenys a la Vallnegra i Vilanova (c.1190).
2. Establiments de Bonanat de Llogaia i Pere Engilbert a la Vilanova (c.1190).
3. Establiments de Bot i Pere Bernat en l'Areny reial, entre el mercat i l'Onyar (1193).
4. Establiments de Pere Serra cap a Sant Martí, a la Vilanova (1194).
5. Establiments de Ramon Puig i altres en el Mas del Puig, a la Vilanova (1194).
6. Establiments d'en Babau al Cap de l'Areny (1195).
7. Lloació reial dels establiments d'Home dit Trompeter, a l'Areny reial (1203).
8. Establiments d'Astruga i Pere Gornall cap a les Fàbregues (1205).
9. Establiment reial a Timbor entre l'Areny i la Carnisseria de la Boqueria (1206).
10. Establiments de Joan de Figueroles a l'Areny (1210).
11. Establiments de Bonanat de Costoja, cap a la Vallnegra (1214).
12. Establiments de Ponç Adalbert al carrer de Rossinyol (1214).
13. Establiments de Bernat de Sitjar a l'Areny (1217).
14. Establiments de Ramon Bru a l'Areny (1218).
15. Establiments de Joan de Figueroles a l'Areny (1220).
16. Establiments de Ramon Gallart a fora del Portal Ruff (1224).
17. Establiments de Joan Astorga a l'Areny reial (1224).
18. Establiments d'Hostoles al carrer de l'Albareda (1227).
19. Establiments dels Fàbregues; taules al Mercat, fora murs (1227-1229).
20. Lloació de les cases que Ramon de Cornellà aixecà a l'Areny (1228).
21. Establiments de Ramon Daniel al carrer de Rossinyol (1233).
22. Establiments de Pere Micer; taules al Mercat (1234).
23. Establiments de Ramon Martí, a la Vilanova (1237).
24. Referència als establiments de Bernat de la Tallada, a la Vilanova (1241).
25. Referència als establiments d'Arnau de Sant Ponç, cap a les Albergaries (1242).
26. Establiments de Pere Taverner al Cap de l'Areny (1243).
27. Establiments de Martí Ermengol a l'Areny, prop del Portal del Mur (1244).
28. Establiments dels Fàbregues, taules al Mercat (1244-1250).
29. Referència als establiments que Esteve Moix va fer a la Vilanova (1245).

30. Establiments de Vicenç Al-bareda, al Cap de l'Areny (1245).

31. Establiments d'Arnau Ermengol. Cap a les Albergaries (1247).

32. Referència als establiments que Bellhome Provincial va fer al Cap de l'Areny (1249).

33. Establiments de Ponç Adalbert, a les Ferreries (1251).

34. Establiments de Bernat de Banyoles al Cap de l'Areny (1252).

35. Establiments dels Fàbregues a les Voltes de la Merceria (1252).

36. Establiments d'Astruc Caravita a la Vilanova (1253).

37. Establiments d'Adelaida d'Osca en el Cap de l'Areny, a tocar del mur (1253).

38. Establiments de Ramon de Motmeló davant la plaça de les Albergaries (1254).

39. Referència als establiments de Pere Estruc, davant la plaça de la Palla (1255).

40. Establiments de Bernat i Arnau d'Arenys en l'Areny (1260-1264).

Planta de l'Areny i Vilanova en el segle XIII. Els números corresponen al text.

41. Establiments de Pere Martí a la Vilanova (1264).

42. Llocació dels establiments de Ricard d'Osca, a la Vilanova (1266).

43. Establiments dels Fàbregues; taules al mercat (1269).

44. Establiments de Pere Estruc a les Ferreries (1271).

45. Establiments dels Olivella al carrer del Rossinyol (1273).

L'emfiteusi urbana

Era l'any 1249 quan Berenguer de Llagostera, Sagristà Segon de la Seu de Girona, estava en possessió d'un alou concedit pel bisbe al lloc conegut com el cap de l'Areny, en la proximitat de l'actual carrer d'Albereda. Era una gran superfície on hi havia diversos grans tenidors o propietaris útils de la burgesia ciutadana, que havien obtingut permís per fer-hi establiments i urbanitzar la zona, com ara les famílies Banyoles, Llémena i Provincial, entre altres. Feia poc temps, menys de mig segle, que s'havia començat a edificar en aquest sector.

El dia 15 de les calendes de març d'aquell any, el citat sagristà lloà i concedí a Bellhome Provincial tots els establiments per ell fets i per fer, de totes les cases i basses que tenia per la Sagristia Segona de la Seu en el Cap de l'Areny, prop de les cases que foren d'Arnau de Llémena i del carrer dit d'Albereda, amb la condició que els drets de domini fossin sempre dels sagristans i que tots els establiments ja fets o per fer, es fessin sempre amb consentiment del sagristà. En cas de venda o traspàs dels habitatges edificats, els drets de terços, lluïsmes i foriscapis pagats pels compradors es dividirien sempre en tres parts, de les quals dues serien per al Sagristà i una per a Bellhome Provincial. Aquest, per la seva part, es comprometé, per ells i els seus, a atendre

*Torre Boschmonart
al carrer Ballesteries.*

i complir fidelment l'acord establert; l'acte fou rebut per Arnau de Sant Martí, substituït del notari Bernat de Vic. Com podem apreciar, el document establia una distinció precisa entre el propietari i promotor, el citat Bellhome, i la senyoria eminent o directa del Sagristà.

Dos anys després, en 1251, Bellhome establí en una de les seves cases a Pere Mercer, el nou tinent, el qual li pagà per l'entrada en dit establiment –preu de compra– 55 sous de Barcelona i es comprometé a pagar un cens anual d'un morabatí d'or. Sobre aquest cens, la Sagristia Segona es reservava el domini directe i el dret a percebre en metàl·lic. Aquest acte d'establiment no fou més que un dels centenars que s'establiren a Girona durant el segle XIII, car aquesta

era la manera com s'aixecaven les noves cases, o se'n venien moltes ja construïdes a nous estadants. Els permisos acordats pels senyors eclesiàstics van quedar dipositats als arxius, i així han pogut arribar fins a nosaltres.

L'origen d'aquest alou del Sagristà Segon cal cercar-lo, segurament, en la distribució o consolidació del patrimoni de la Seu fet en la segona meitat del segle XII entre les diverses funcions de servei atribuïdes als canonges de la Seu, algunes de més antigues com les Sagristies, el *Cabíscol* o Cap d'Escoles, el Paborde Primer o el Claver, altres més noves com les Paboradies que des de final del segle XII es repartien el manteniment de les activitats del temple-catedral i la seva canònica durant els dotze mesos de l'any. La multiplicació dels càrrecs i funcions canòniques havia d'anar acompanyada, necessàriament, d'un increment de les rendes.

Els contractes emfitèutics, documentats des de la segona meitat del segle XI, foren la clau en l'expansió del creixe-

ment urbà entre els segles XII i XIV, car facilitaven la necessària expansió del sector immobiliari en una etapa de gran creixement urbà i asseguraven els guanys que el senyor directe i el propietari útil obtindrien en les operacions.

Les famílies burgeses de Girona controlaren gran part d'aquest procés d'expansió urbana i rendística. Els Banyoles, Estruc, Llémena, Figueroles, Fàbregues, Cornellà, Ermengol o Tallada foren, entre altres, actius protagonistes, de vegades com a propietaris útils dels terrenys afectats, d'altres com a simples intermediaris o promotors. Cal remarcar que es tracta de l'aparició d'un tipus relativament nou de ciutadà burgès, que ja s'havia manifestat des del temps de Ramon Berenguer IV i Alfons I, en la segona meitat del segle XII i que no trigaria gaire a demanar una participació activa en els afers ciutadans.

Vista del carrer Ballesteries que neix el segle XIII.

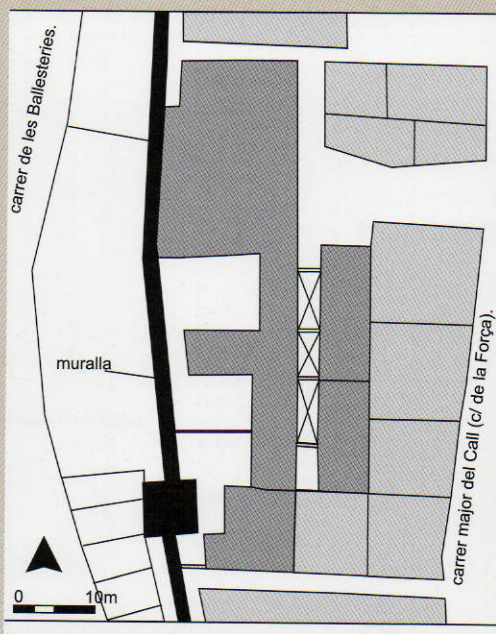

Una casa jueva

A l'extrem nord del Call, en el mateix indret on avui hi ha emplaçada la seu del Museu d'Història de la Ciutat, va existir una casa benestant que ens és coneguda a partir de tres documents de venda de final del segle XIII. La rellevància del cas no ens ve de la condició jueva dels propietaris, que té poca o nul·la incidència per a l'arquitectura del moment, sinó per la descripció que se'n fa, especialment pels detalls que il·lustren una vida casolana que avui poden sorprendre.

Aleshores, la configuració urbana del sector era molt diferent de l'actual. Des del carrer de la Força, s'hi perfilaven dues illes de cases interconnectades per mitjà d'arcades i voltes que cobrien un carrer que discorria en direcció nord-sud i abocava vers tramuntana a la placeta que avui dóna accés al citat museu. A ponent, el límit el marcava la muralla occidental de la ciutat. Es tracta de la fortificació romana refeta en el segle IX, que avui resta amagada darrera i sobre les cases de la galta oriental del carrer Ballesteries. El llenç de muralla es fonamenta sobre la roca del subsòl, tancant i protegint una plataforma elevada sobre el riu Onyar que és el recinte de la Força Vella. Des de la fundació va donar protecció i defensa, car el desnivell envers el carrer Ballesteries manté una mitjana superior als cinc metres però, en aquest punt, arriba als dotze metres. L'espai existent entre la muralla i el riu es va urbanitzar a principi del segle XIII bastint cases gairebé recolzades a la base de la muralla i arrencades amb el carrer Ballesteries, aleshores anomenat de Fàbregues.

El 1284 els esposos Josuè Haleví i Goig es venien una casa amb torre de la muralla. Paral·lelament també es registrava la venda d'un terreny adjacent, propietat dels mateixos jueus, que es trobava sota la mateixa muralla. Pocs anys després -el 1296- es traspassava la mateixa finca però augmentada amb noves adquisicions que la feien encara més grossa. En aquest

Plànol de situació (a sota) i reconstrucció en planta (a la plana anterior) del sector urbà on estava ubicada la casa.

cas era Adela, vídua d'en Salomó fill d'en Maïr de Cabanes, la que venia a Issac Cordoví un hospici, torre, casals i patis. La gran finca constava de més de 750 m² de superfície, i dins del seu domini es reconeixia una torre de la muralla. L'emplaçament coincidia amb el cloquer del convent que els caputxins hi van fundar en el segle XVIII i que es troba avui integrat en les dependències del Museu d'Història de la Ciutat. La venda comprenia "el sòl, la terra, les fustes les pedres, les bigues, els sostres, els cairats, les voltes, els vestíbuls, les escales, les grades, les parets, les portes, els llums, les finetres, els teulats, els dipòsits, les canals, les clavegueres i

el balcó que surt fora del mur (la muralla), amb el sostre que té al damunt i el teulat que cau davant del mur, junt les biguetes clavades en el mateix mur, damunt de les quals estan assentats el balcó i el teulat; també l'excusat construït en el mur (muralla), que desguassa en el femer que hi ha en el terreny d'extramurs" (...).

Els textos documenten l'agressió que patia la muralla per part dels privats que hi practicaven obertures, en aquest cas un balcó. Era una pràctica habitual que obligà els jurats de la ciutat a prendre severes mesures correctores en el segle XIV. Més interessant encara resulta observar que la latrina del balcó abocava directament al femer que hi havia foramurs vora el carrer Ballesteries. Moltes cases disposaven de latrines, però possiblement poques podien gaudir d'instal·lacions fixes d'obra. Un dels impediments era la necessitat d'espai per al pou mort, o la manca de sortida viable per al clavegueram, del qual, en arribar a la via pública, ningú podia garantir el respecte perquè el clavegueram a la ciutat era privat. La casa del call ho resolva amb un sistema pràctic per al propietari. Segurament no ho era tant per al veïnat de sota la muralla.

El convent de Sant Francesc

El gran conjunt conventual de Sant Francesc va marcar amb força extraordinària, a partir del segle XIII, tot el barri del Mercadal. Aquest cenobi va desaparèixer com a conseqüència de la Desamortització de 1835, sobretot, pel fet de trobar-se en la part baixa i plana de la ciutat. Calgué enderrocar-lo per aixecar-hi moltes edificacions dels eixos principals de l'eixample urbà del segle XIX, concretament el carrer del Progrés (actual carrer Nou), esquifit i vilatà, però de nom pompós de clara ressonància.

L'arribada dels franciscans o frares menors, vers 1231, s'ha d'entendre dins d'una estreta relació entre la figura de Francesc, el fundador de l'ordre i Girona. Efectivament, és ben provat el pas del sant per la ciutat, en una data desconeguda, i que va ser estatjat per la família burgesa dels Guerau, que des d'aleshores mantingueren una estreta relació amb l'orde.

Ja des del primer moment, el nucli originari del convent s'establí al Mercadal, al sud dels recs i molins del Monar. En 1232 el canonge Bernat Esteve donà un mas amb hort i cases per aixecar el nou convent. Aquesta donació inicial comprenia una part de l'actual plaça de Josep Pla, al sud del rec Monar; es completà a partir de mitjan segle amb moltes altres donacions i compres fins completar un extens alou que a final de segle s'estenia des del rec Monar al nord i el

carrer (avui de Santa Clara) a llevant, fins el carrer de Sant Francesc al sud. Les obres del nou convent ja eren actives en 1243, car s'esmenten aleshores en el testament de Berenguer de Sitjar. En 1249 el ciutadà Bernat de Déu vengué als fra menors un gran hort a Fontanilles, avui al sud del Carrer Nou, amb la condició que una part es convertís en carrer i plaça. Aquest fou l'origen de l'actual avinguda que porta el nom del sant.

Abans de 1280 el convent devia presentar una imatge encara modesta, una petita església, de la qual no en sabem gaire res i diverses dependències, amb patis i horts, aquests darrers citats sovint a la documentació, tot plegat tancat per una paret de la qual es parla en 1252 amb el nom de *murs nous*. Les compres o

Donació fundacional al Convent de Framenors.

“Jo, Bernat Esteve, canonge i notari públic, dono a Déu, a la Verge Maria i a Sant Francesc ...en mà del germà Joan, ministre d'Espanya ...tot el meu mas, cases i hort, íntegrament, que tinc al Mercadal, per l'Església de Girona ...de manera que hi facin església i monestir en honor de Déu i de la Verge Maria, i sigui anomenat de Sant Francesc. I en l'església hi hagi un altar dedicat a Santa Maria en la qual cremi nit i dia una espelma... I nos Guillem, per la gràcia de Déu bisbe de Girona i tot el Capítol de Girona ...donem i lloem i perpètuament concedim tot això als frares menors en franc alou”

J. R. Webster. Annals de l'Institut d'Estudis Gironins XXVIII. p. 184-185.

Antiga arcada de la primera església de Sant Francesc de Girona, en un racó de la plaça Josep Pla.

donacions fins 1270 parlen generalment d'horts al Mercadal (nord) i a Fontanilles (sud), i ens parlen d'un paisatge veí suburbà molt aprofitat, però poc edificat.

Entre 1270 i 1300 el convent presenta una activitat renovada. Quasi una vintena de documents parlen de moltes donacions, compres i permutes que acreixeren notablement el recinte del convent; en molts casos es tractava de cases que indiquen un creixement urbà notable, però efímer, al voltant del convent. Els framenors adquiriren moltes cases situades fins l'actual galta de ponent del carrer de Santa Clara, a banda i banda del cap del pont del Mercadal, avui el Pont de Pedra, que des del segle XIV esdevingué el pont de Sant Francesc. En aquest espai guanyat cap a l'Onyar començaren a aixecar una nova església, de la qual es parla en un testament de 1282 com *l'obra de l'església nova del convent de Sant Francesc*, una obra de considerables dimensions, amb una llargària de prop de seixanta metres, i que enca-

ra s'estava obrant a final del segle XIII, car s'esmenta a diversos testaments dels anys noranta; de fet no es va consagrar fins 1368. També es degué començar aleshores el primer dels claustres a la banda de ponent de la nova església, que esdevingué lloc de reunió del Consell de la ciutat en el segle XIV i que presenta algunes restes encara visibles dins alguns locals comercials del Carrer Nou.

Si coneixem relativament bé el procés de creixement urbà del convent i el seu notable impacte sobre el conjunt del burg, menys coses podem dir de la seva evolució interna. Coneixem els noms de molts dels seus priors o guardians –Ramon de Castelló, Arnau de Cadireta, Bernat de Coromines– que no semblen relacionar-se amb les grans famílies gironines; i gràcies a un document de 1272 sabem que al convent hi professaven catorze frares.

El convent de Sant Domènec

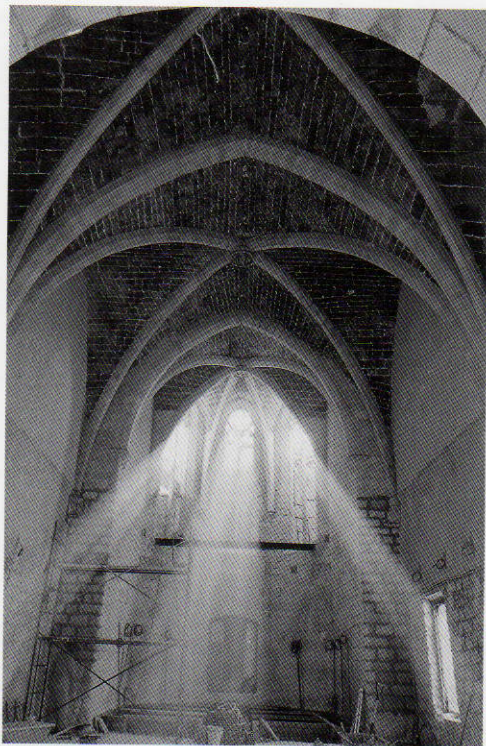
Es tracta d'uns dels recintes religiosos medievals de Girona que han pogut arribar fins a nosaltres en millors condicions arquitectòniques, tal com mostra la seva gran església de nau única o els claustres i algunes de les seves dependències. Paradoxalment no en disposem de gaire informació escrita, car els seus arxius es van dispersar després de la Desamortització del segle XIX. Malgrat tot, disposem d'indicis suficients per esbossar la seva fundació i recorregut inicial durant la segona meitat del segle XIII.

La fundació del convent tingué lloc en 1252. Així ho diu una inscripció que sembla fundacional i es conserva en el mur interior de l'església que, concretament, esmenta la data del 30 de desembre. L'impuls inicial cal atribuir-lo al bisbe Berenguer de Castellbisbal, que abans havia estat frare dominic i professà en el convent de l'orde a Barcelona. El bisbe acordà amb el Provincial de l'orde, Arnau de Segarra, la fundació del nou convent que havia de completar la xarxa de convents urbans que els dominics ja tenien a Catalunya; entre 1219 i 1250 ja s'havien fundat els de Barcelona, Lleida, Perpinyà i Tarragona. Girona i Tortosa havien de completar la xarxa conventual principal, que mostra la indiscutible vocació de predicació urbana

d'aquest i altres ordes mendicants desenvolupats en el segle XIII; raó per la qual els dominics també serien coneguts com els frares predicadors.

Com a resultat de les gestions del bisbe gironí, aquest acordà la compra de les terres on s'aixecaria el nou convent, una operació que tingué lloc, segurament, a principi de 1253. Desconeixem el nom dels venedors, però sabem que les terres se situaven en l'alou de Sant Martí Sacosta, un espai que havia estat adquirit dels senyors de la Gironella a principi del segle XII. Per tant, l'operació degué tenir el consentiment de la comunitat d'agustins de Sant Martí, encara que de seguida sorgiren disputes entre les dues comunitats a causa de la seva proximitat.

Interior de la capella capitular de Sant Domènec de Girona (segle XIII).

Porta d'accés a la sala capitular de Sant Domènec.

Sabem que en 1255 les obres del convent ja estaven en marxa, car aleshores Ramon d'Olzeda, prior dels dominicans gironins, i Bernat, prior de Sant Martí, acordaren fer una paret de terra que separés la trilla dels dos convents. Cal pensar que aquesta paret se situaria en la proximitat de l'actual carrer del Portal Nou, que aleshores com ara separava els dos conjunts. Tal vegada es tractava d'un mur de contenció semblant als que encara observem en aquest lloc. Dos anys després, el nou prior Bernat Bou prometé al ja citat Bernat de Sant Martí que una paret, no sabem si la mateixa o una altra, no tindria finestres per la banda de ponent ni tampoc per la façana nord fins allà on començava el refector, per tal que el predicadors no tinguessin vista sobre Sant Martí. A banda de mostrar la relativa rapidesa amb què s'aixecava el nou convent, el text no deixa dubtes que la relativa proximitat dels dos cenobis,

l'absència d'edificacions intermèdies i la posició dominant dels predicadors, plantejava problemes. Malgrat tot, també hi havia èpoques d'entesa com, per exemple, en 1273, quan el prior Pere de Sant Pons aconseguí que Sant Martí acceptés una permuta per aconseguir un hort contigu al convent que permetés ampliar-lo. Aquestes notícies inicials ens permeten assegurar que des del començament els predicadors formaven una comunitat amb un prior al capdavant; en canvi no podem assegurar que l'escola de Teologia i Lògica, que amb caràcter públic funcionava al convent en segles posteriors, ja existís en aquells primers anys.

Les grans dimensions de l'antic convent que han arribat fins a nosaltres no han de fer creure que aquesta fos la seva imatge en el segle XIII. Es devia tractar d'un complex força més modest el qual, a més, no sembla haver gaudit de les preferències inicials dels gironins, tal com mostra l'escàs nombre de donacions testamentàries abans de 1300, en contrast amb la major popularitat de què sembla gaudir el convent de Sant Francesc en aquells anys.

Galeria de llevant del claustre del convent de Sant Domènec.

Els castells

La situació feudal dels tres castells del Recinte fortificat de la Força Vella continuava, com en el segle XI, sota el domini comtal directe, en el cas del castell de la Gironella, i dels casals de Montcada i Cabrera en els casos de Sobreportes i Cabrera; encara que la situació política del país havia canviat de manera substancial, si més no a Girona, per la creixent influència dels comtes-reis i llurs funcionaris en els afers ciutadans, i també per les regulacions i privilegis concedits als ciutadans. Malgrat tot mantingueren un considerable pes sobre la vida urbana, com ho demostra el cobrament d'una part considerable de les lleudes que pagaven els mercaders per les transaccions que tenien lloc en el mercat de la ciutat. En 1285, durant el setge francès, recobraren puntualment la seva importància.

L'antic i prestigiós castell carolingi de la Gironella potser va romandre sota el domini eminent de la casa de Cardona; això no és segur per a tot el segle, però la seva castlania restava en mans de la nissaga dels Gironella, gent fidel als comtes reis, com ho demostra que fins ben avançat el segle diversos personatges com Ramon i Simó de Gironella signessin com a veguers reials. D'altra banda, no podem menystenir el poder que encara li restava al castell sobre la ciutat; en tenim un exemple el 5 d'abril de 1266

Imatge actual de Sobreportes.

quan el vescomte Ramon Folc de Cardona, senyor del castell, prometé al rei Jaume I que del castell o dels seus homes no sortiria cap dany ni cap contribució per als habitants de la ciutat. Si féssim el seguiment del *miles* o cavaller Ramon de Gironella, el tercer que portava aquest nom des del segle XIII i unia els títols de castlà i veguer, veuríem que afegia al seu important patrimoni familiar un bon grapat de feus comtals i episcopals que tenia dins i fora de la ciutat.

Però l'episodi que més afectà el castell, i la ciutat, durant el segle XIII es pro-

duí l'any 1285 durant la croada francesa dirigida pel rei Felip l'Ardit. Els ravals i burgs gironins foren presos, però la Força Vella deturà l'invasor durant els mesos d'estiu. Ramon Folc de Cardona, en la seva condició de castellà del castell comtal, dirigí la defensa de la ciutat des de la Gironella. L'enemic finalment prengué la ciutat, però les pèrdues i les malalties l'obligaren a retirar-se poc després.

Restes de la
torre Gironella.

Durant el segle XIII el castell de Sobreportes, que guardava la porta nord de la ciutat, continuà en mans dels Montcada, un dels quals, Guillem Ramon, continuava la tradició familiar d'ostentar la Senescalia dels comtes de Barcelona a principi del segle. Sabem que en 1202 el rei Pere confirmà a Guillem, per dret de senescalia, la possessió del castell de Sobreportes, que, juntament amb altres com els de Fornells, Tudela i Estela, ja eren en mans de la família en els segles anteriors. El castell comptava amb tinençes i feus dins i fora de la ciutat, com l'horta de Sobreportes, al Mercadal, que l'any 1265 tenia Bru de Pinya sota domini dels Montcada; la castlania del castell era en mans de Guillem de Montllor en 1276. També el castell, com tots els altres, disposava d'un batlle per a la gestió de la seva economia; un text de 1280 aclareix que el seu batlle era Pere de Sobreporta.

El castell de Girona, dit també de Cabrera o de Requesens, estava en un tram de la muralla de la ciutat annex a la seva porta meridional. Continuava en possessió de la casa de Cabrera com en els segles anteriors, potser ja des del segle X. L'any 1199 el vescomte Guerau pactà amb el rei Pere I un conveni on prometia que ni de la seva part ni dels seus homes s'esdevindrien *qüestions i clamors* amb els homes del rei, i també que retornaria la potestat dels seus castells de Girona quan el rei la demanés. Cap a mitjan segle els vescomtes, cada cop més allunyats de Girona, van sotsinfeudar el castell als Requesens, vescomtes de Peralada, la qual cosa explica que des de final del segle el castell comencés a rebre aquest nom.

Els dominis alodials

Els dominis alodials eren els terrenys i propietats de les grans institucions laiques (el rei i altres aloers privats) i eclesiàstiques (la Seu, Sant Feliu, Sant Martí...). Els aloers, en tant que propietaris últims, tenien dret a rebre rendes ordinàries dels residents com els censos i altres impostos extraordinaris derivats de la transmissió de la propietat: terços, lluïsmes i foriscapis. El mapa adjunt situa la distribució d'aquests dominis sobre la ciutat del segle XIII.

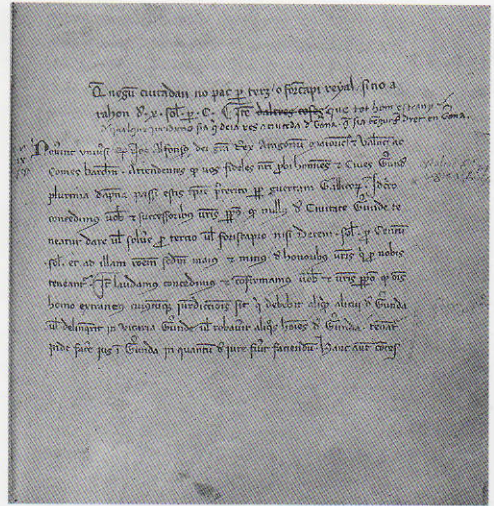

Les cartes reials

Des de la darrerria del segle XII Girona va rebre i conservar un nombre creixent de cartes o documents reials dirigides a destinataris diversos; a la col·lectivitat dels seus habitants, o bé a grups o oficis determinats, o a les autoritats locals –el bisbe– o delegades –veguers i batlles-. Totes ajuden a aclarir una mica millor els interessos i preocupacions de governants i governats durant el segle XIII, i ens permeten copsar l'abast i límits de l'autoritat reial sobre la ciutat.

Els testimonis conservats més antics són dels anys 1190 i 1194, quan el comte-rei Alfons I, a *precis de la població de la ciutat i els seus suburbis*, els alliberà dels mals usos de la *intestia* i l'*eixorquia*. El segon document confirmava també altres privilegis i enfranquiments no precisats que el mateix monarca i els seus antecessors havien atorgat als gironins; uns privilegis ja citats genèricament en la carta atorgada pel mateix monarca a Cervera en 1182. Malauradament aquests privilegis no s'han conservat, però podem pensar que també tractaven de diversos enfranquiments de servituds i mals usos com els ja citats, que degueren millorar les llibertats dels gironins en relació al règim feudal vigent. En 1197 sabem que el nou rei, Pere el Catòlic, envià una carta adreçada al bisbe manant que fossin perseguits els heretges que s'havien infiltrat en els seus regnes.

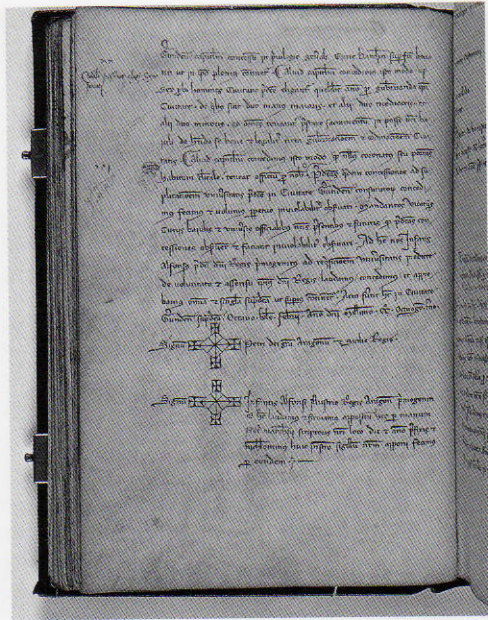

A començament del segle el rei visità sovint Girona, on celebrà unes polèmiques Corts en 1205. En 1206 envià dues cartes als habitants de la ciutat on, en primer lloc, fixava normes sobre la validesa de les escriptures signades davant els escrivans o notaris –sembla que hi havia algun problema sobre aquesta qüestió–, i per altra, manava als seus veguers que actuessin a tot al bisbat contra els qui cometessin malifetes contra els gironins, aplicant, d'aquesta manera, els decrets de Pau i Treva.

No sembla que Jaume I hagués estat gaire prolífic, malgrat la durada del seu regnat, però podem destacar la carta adreçada al bisbe en 1228 sobre les condicions dels préstecs usuraris dels jueus o, ja en 1232, una altra carta de privilegis adreçada a tots els ciutadans gironins on, en agraïment als seus serveis –no sabem quins–, els feia lliures de pagar els principals impostos comercials a tots els llocs dels seus regnes; una mesura, sens dubte, adreçada principalment als comerciants i semblant a l'atorgada als barcelonins poc abans. En 1250 ordenà als seus oficials –veguer, batlle i llocti-

nents- que actuessin contra la intromissió dels batlles episcopals sobre les *quèsties* reials imposades als gironins; sens dubte una interferència entre els àmbits jurisdiccional del rei i el bisbe. En 1271 l'infant Alfons, actuant en nom del seu pare, manà al seu batlle que obligués eals deutors dels drapers gironins a reemborsar-los. També en 1272 el rei ordenà al seu veguer, batlle i altres oficials, que observessin la concessió del dret a la possessió efectiva d'un bé quan haguessin passat quaranta anys sense interrupcions. El monarca precisava que, concretament, la concessió fos observada en el cas de les possessions del ciutadà Bernat de Banyoles. Aquests preceptes mostren la influència que grups econòmics gironins com els drapers, o ciutadans particulars i poderosos, com Bernat de Banyoles, havien adquirit en la cort reial.

La confirmació de l'ascens de la burgesia gironina –els *ciudadans*-, arribà en

Cartes reials transcrites en el llibre verd de Girona.

**Privilegi del rei Jaume I.
13 d'abril de 1232.**

“...atenent els molts i lloables serveis que vosaltres, dilectes i fidels ciutadans de Girona ...amb aquesta carta, per nosaltres i els nostres hereus i successors, us alliberem ...amb tots els vostres béns i mercaderies, de tota lleuda, peatge, portatge, usatge, tolta, costum vell o nou, establert o per establir, i de tot pesatge, a tots els llocs dels nostres regnes ...i cap dels nostres oficials o súbdits pot gravar ni posar obstacles de cap mena a les vostres propietats o mercaderies...”

Llibre Verd. doc.5.

1284 amb la concessió del *Privilegi d'en Provençal*, on, entre diversos capítols, el rei Pere el Gran ordenà l'elecció de sis prohoms elegits per les tres *mans* o classes urbanes, s'encarreguessin de *governar la ciutat*. Era la fundació del municipi gironí, un any i mig abans de l'assalt francès de 1285.

Les conseqüències negatives de l'atac sobre la ciutat també motivaren dues noves concessions reials. En 1286 el rei Alfons II concedí als gironins l'exempció durant vint anys del pagament de les *quèsties* i de l'*host*, l'obligació d'anar amb l'exèrcit fora del bisbat, *com a compensació dels danys soferts per la ciutat en la guerra contra els francesos*. Al mateix temps reduí considerablement els drets de *tercos* i *foriscapis* que s'havien de pagar cada cop que es comprava o s'heretava una propietat, una mesura destinada a res-tablir el malmès sector immobiliari.

El govern de la ciutat

L Girona visqué entre 1190 i 1285, les dates límit del nostre estudi, un procés d'afirmació i institucionalització de la seva personalitat, que li permeté passar de les formes de dependència feudal que encara comptaven a la fi del segle XII, fins a la posada del fonaments municipals en 1284.

La ciutat de la segona meitat del segle XII encara era el marc d'aplicació de moltes servituds feudals, com la *intestia* i l'*eixorquia*, de les quals els gironins foren alliberats pel rei Alfons en 1190 i 1194 respectivament. Els documents, a més de definir els límits urbans, recordaven genèricament altres enfranquiments que el mateix rei i els seus predecessors havien atorgat, la qual cosa significava que els comtes-reis ja havien dotat la ciutat, com a mínim des de mitjan segle XII, d'un sistema de privilegis i llibertats del qual no sabem gairebé res.

Sembla clar que ni aleshores, ni tampoc al llarg de gairebé tot el segle XIII, la ciutat tenia cap mena de govern propi; l'autoritat legítima era la del rei, tal com recorden moltes de les cartes adreçades als gironins; com la de 1206, on estableix sobre la validesa de les escriptures i contractes atorgades pels escrivans o, en el mateix any, quan mana que els seus veguers perseguixin per tot el bisbat de Girona a aquells que cometin delictes contra els gironins. En tots

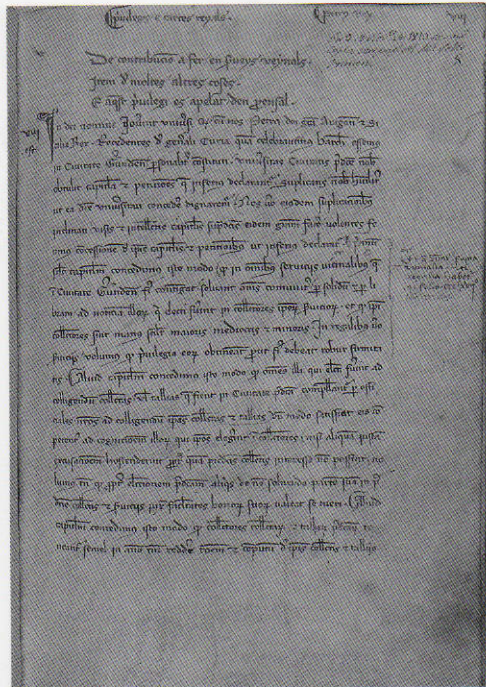
Govern municipal. Pati principal de la seu actual del govern municipal.

aquests casos el monarca Pere el Catòlic actuava com a governant efectiu de la ciutat i encarregava als seus subalterns, en aquest cas el veguers, les funcions policials. Moltes vegades els privilegis reials obeïen a causes conjunturals, com en 1232, quan el rei Jaume alliberà els gironins de molts serveis –lleudes, peatges, usatges, toltes...- a tots els llocs del regne on estiguessin, a causa, segons manifestava el rei, *dels molts serveis que ens han prestat*. Versemblantment es referia a les ajudes econòmiques rebudes, segurament en ocasió de la conquesta de Mallorca, esdevinguda poc abans.

Les funcions de govern a la ciutat, i al seu territori, eren desenvolupades per funcionaris reials; els veguers, els batlles i els jutges n'eren els principals. Els primers ja eren citats a final del segle XI, i les seves funcions eren principalment policials; els Gironella ostentaren aquesta funció de manera hereditària fins a mitjan segle XIII, però en la segona meitat se citen veguers com Arnau de Poses, Berenguer de Torroella o Pere de Mont-

cada, Els monarques s'havien allunyat del model feudal en profit d'un altre de més funcional. Pel que fa als batlles, en coneixem molts noms; s'encarregaven de les funcions administratives i fiscals, i des de final de segle esdevingué un càrrec que començà a ser exercit per les grans famílies locals com els Sunyer, Guaresques, Osca, Guerau o Vic, que també ocuparen diverses vegades els llocs de jutge o de notari. Veguers, batlles, jutges i subalterns (com els saigs) integraven la Cúria o Cort reial de Girona, de la qual tenim notícies des de començament del segle, però no podem assegurar que ja estigués situada en el carrer que encara conserva aquest nom.

No és fins 1284, poc abans de la invasió francesa de 1285, que el rei Pere el Gran, enmig d'una gran crisi política i cercant el suport de les ciutats i llurs burgesies, s'avingué a dotar Girona d'una certa autonomia, com ja havia fet en grau major amb Barcelona un any abans. Estem parlant d'un document conegut com el *Privi-*

Còpia del Privilegi d'en Provençal transcrita en el llibre verd de Girona.

Batlles de Girona en el segle XIII

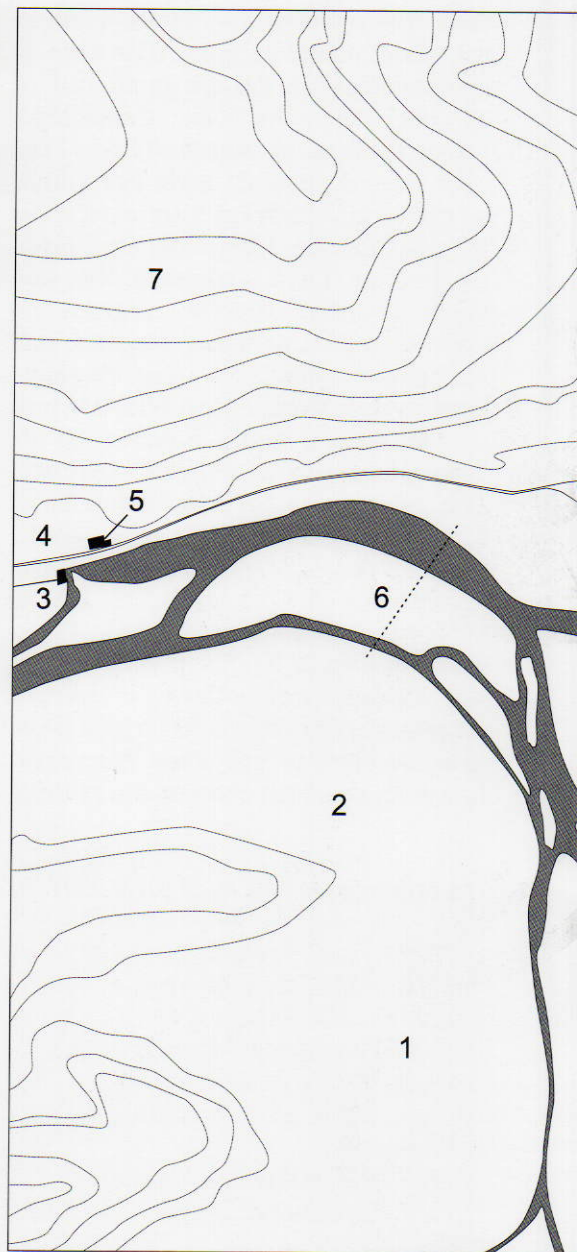
- 1206 i 1207.. Brunell.
- 1210 i 1218. Martí de Vic.
- 1222. Arnau de Besalú..
- 1247. Pere de Castellterçol.
- 1260 i 1263. Guillem Sunyer.
- 1267 i 1269. Jucef Ravaia, batlle de l'Infant Pere.
- 1277 i 1280. Ramon Guaresches.
- 1281. Bernat Oller, batlle de la Reina.
- 1291. Pere Vicenç.
- 1292 i 1295. Pere Guerau.
- 1299. Aymerich de la Via.

(la llista no és exhaustiva).

legi d'en Provençal, segurament el ciutadà que el reclamà o el recollí, on es desenvolupaven fins a vint-i-un capítols sobre el govern urbà, tan diversos com els que tractaven dels col·lectors encarregats de la recollida de les talles reials, mesures de control i protecció dels jueus, els procediments d'investigació policial o la durada de les fires de la ciutat. Cap d'ells no comportava mesures gaire noves, excepte el penúltim capítol, que ordenava que *sis prohoms, dos de cada mà, siguin escollits cada any per governar la ciutat*. Es tractava, sens dubte del naixement dels *jurats*, els regidors municipals de Girona durant més de quatre segles, que anirien augmentant progressivament les seves competències a mesura que el règim municipal s'enfortí amb nous privilegis reials, especialment durant els segles XIV i XV.

Els voltants de la ciutat

- 1) Domeny,
- 2) Fontajau,
- 3) rec i molins de la Menola,
- 4) font de Pedret,
- 5) hospital de Pedret o dels Mesells,
- 6) pont Mitjà,
- 7) Montjuïc,
- 8) horts anomenats Cal·lerons,
- 9) horta de Daroca,
- 10) horta d'Estrader,
- 11) horta de la Verneda,
- 12) Cadireta superior,
- 13) Cadireta inferior,
- 14) horta d'Algivira,
- 15) horta Nova d'Algivira,
- 16) rec Monar,
- 17) rec i hort de Figueroles,
- 18) camí de Vic,
- 19) rec de Cuguçac,
- 20) horta de Cuguçac,
- 21) hospital Nou,
- 22) camí barcelonès,
- 23) camí de Caldes,
- 24) rec Gornall,
- 25) pont Estret (Fretum),
- 26) Bec Eixut (Vista Alegre),
- 27) Puig Aguilar.

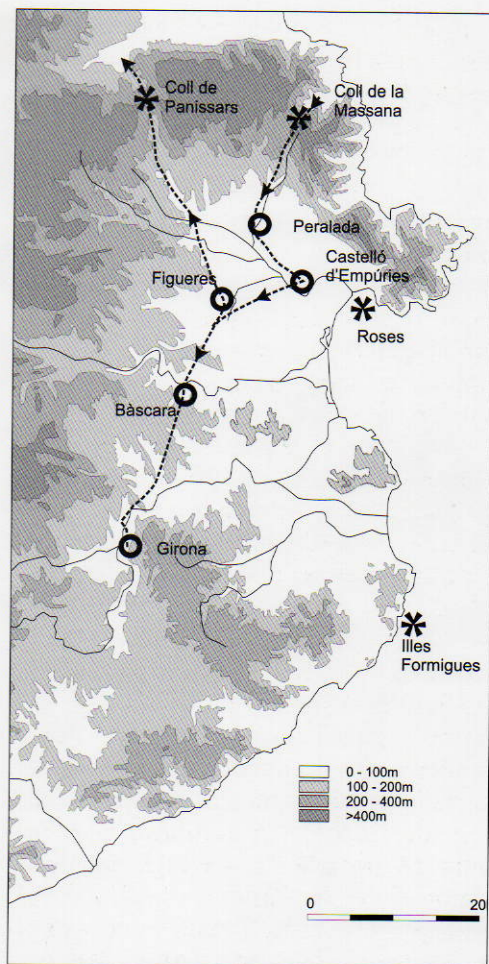

La invasió francesa de 1285

Després d'un segle sense esdeveniments remarcables que situessin Girona en primer pla de l'escena històrica catalana, la ciutat hagué de viure un episodi bèl·lic que deixà una petjada fonda en la seva història i en l'imaginari col·lectiu dels gironins. Ens referim, és clar, a la invasió i setge francès de 1285, admirablement narrats per cronistes com Desclot i Muntaner, especialment el primer que va escriure poc després dels fets.

Els orígens dels fets cal remuntar-los a 1282, quan el rei Pere el Gran envai i conquerí el regne de Sicília i, amb gran satisfacció dels sicilians, n'expulsà Carles d'Anjou i els ocupants francesos, que havien estat imposats pel papa Martí IV. El pontífex reaccionà irat i es coalitzà amb el rei de França, Felip l'Ardit, al qual oferí els regnes de Pere el Gran, després que aquest hagués estat excomunicat. A més, el Sant Pare convocà una croada per desposseir el rei català dels seus dominis i donar-los al fill de Felip, Carles de Valois.

El rei francès aplegà un gran i heterogeni exèrcit, que Desclot xifrà en set mil homes a cavall, divuit mil ballesters a peu

Mapa del recorregut de la invasió francesa de 1285.

i més de cent mil infants -que semblen unes quantitats inflades-, i que haurien de seguir el camí proper a la costa, que arribava fins Barcelona passant per la costa, raó per la qual serien aprovisionats per mar, gràcies a una gran flota que s'aparellà per a l'ocasió. En maig de 1285 els croats ocuparen el Rosselló i, assabentats de la defensa que el rei Pere havia prepa-

rat al Coll de Panissars, es desplaçaren cap a llevant i entre el 6 i el 7 de juny passaren el Pirineu per les Alberes, pel coll de la Massana, i es llançaren sobre el comtat d'Empúries. El rei Pere es desplaçà de seguida fins Peralada, però davant la impossibilitat de defensar-la, el rei i els seus habitants la desocuparen. El rei passà a Castelló d'Empúries, però els seus habitants el traïren i Pere el Gran, amb el comte d'Empúries i la seva host, tingueren el temps just per escapar i no caure en mans dels francesos.

Quan el rei Pere arribà a Girona el 15 de juny, trobà una ciutat enmig del caos; una gran concentració de guerrers i una població espaordida que aplegava tot el que podia i es preparava per fugir. Els almogàvers, sempre disposats a la disbaixa, assaltaven i saquejaven el Call jueu. El rei hagué d'armar-se i atacar-los, fent-hi alguns morts i ferits i penjant-ne alguns, fins calmar l'aldarull. L'endemà el rei convocà un consell de guerra i exposà el seu pla de defensa. El gruix de l'exèrcit es retiraria, però la ciutat es posaria en peu de defensa. Ramon Folc de Cardona, per la seva condició de feudatari del rei en el castell de Gironella i, per tant, cap militar de Girona, es comprometé a encapçalar la defensa tant de temps com fos possible, per tal de retardar la invasió i donar temps a l'arribada dels reforços, tropes i naus, procedents de Sicília i Itàlia. S'acordà desallotjar en tres dies la ciutat de la població religiosa i civil, inclosos els jueus, i deixar-hi una força de defensa i suficient; cent cavallers i dos mil cinc-cents infants, entre els quals sis-cents ballesters moros, molt coneguts per la seva mortífera precisió.

D'aquesta manera, el rei Pere i les seves forces més immediates desallotjaren Girona camí de Barcelona, on arri-

Paraules de Ramon Folc de Cardona davant Pere el Gran.

“Jo sóc castellà de Girona, i per dret i per usança de Catalunya no em puc excusar ni tinc intenció de fer-ho. Romandré, si voleu, a Girona. Lliureu-me aquells cavallers i aquella companyia que sigui menester, amb prou queviures. Potser perdrem la vida, però sense que vós no ho sapi-gueu o consentiu, no abandonarem aquesta força que és la ciutat de Girona, si no és per falta de vitualles. I em complau molt, senyor, que no hagueu cridat ningú per romandre aquí, sinó a mi que ho haig de fer per les raons damunt esmentades”

Crònica de Bernat Desclot.

baren el 20 de juny. Ramon Folc s'apressà a reforçar els murs de la Força Vella, però féu desallotjar els burgs exteriors que no tenien defensa, excepte l'església de Sant Feliu, veïna al portal de Sobreportes, que també fortificà. Les forces de Felip l'Ardit, tot i que deixaven a la seva rera guarda massa fortalises i poblacions en poder de l'enemic, especialment al comtat d'Empúries, continuaren avançant i, dies després, després de diverses aturades a Castelló d'Empúries i Bàscara, el 26 de juny, els invasors es presentaven davant els murs de Girona i plantaren les seves tendes a l'altra banda de l'Onyar, al Mercadal.

El setge de 1285

Cal deixar de banda hipèrboles i exageracions pròpies d'un fet de tanta magnitud com la invasió francesa de 1285 i analitzar acuradament l'única font fiable, la descripció dels fets que en féu Bernat Desclot en la seva èpica crònica, per fer-se'n una idea aproximada. El vescomte Ramon Folc de Cardona, castellà de la Gironella, en fou el defensor al capdavant d'una força suficient i altament qualificada, entre la qual es trobaven els temuts almogàvers i ballesters berberescos. No restà ningú a Girona i als entorns del nucli fortificat; la Força Vella, l'antic recinte murat baixromà i carolingi, fou alliberada de noses i perills, enderrocant edificis i construccions propers. Només el temple de Sant Feliu, a mig bastir i tan pròxim a Sobreportes, s'hagué d'incorporar a la defensa però fou, tanmateix, pres aviat pels croats que l'usaren eficaçment per castigar els defensors del sector nord-occidental de la muralla.

Tot fa l'efecte d'un setge passiu on els assetjats dominaven la situació i els assaltants no sabien quina determinació prendre, ancorats davant la ciutat, enmig de terra enemiga, sense poder-se moure i confiant en la progressió de la seva marina de guerra que els havia de protegir el flanc i assegurar vitalles i queviures. Se'ns relata un cop de mà que protagonitzaren els almogàvers i s'insisteix en el fet de fer-hi mines, valls i altres tècni-

ques d'atac per part de l'host de Felip l'Ardit; fets que esmentats un darrera l'altre, fan l'efecte de llocs comuns i no d'autèntiques realitats. És impensable que l'exèrcit atacant fos desconixedor de la solidesa de la posició defensiva de Girona, de la potència i seguretat d'uns murs i d'un perímetre reduït que n'asseguraven una ferma defensa amb una tropa reduïda i feien impossible de prendre-la mitjançant un atac directe.

Corroboraria aquesta opinió el fet que Desclot narrà solament un fet d'armes suficientment detallat com per ser real i, en efecte, ho fou tal com provaria l'existència d'una pintura mural que decorava el nàrtex o galilea de l'església de

Descripció de Girona a la Crònica de Bernat Desclot:

"I heu de saber que la ciutat de Girona és posada en una costa, a la riba d'un aigua que du el nom de Ter i és voltada d'una bona i forta muralla que és ben antiga, i en amunt de la ciutat, cap a llevant, hi ha l'església de Santa Maria que és la Seu Major; i al costat de l'església cap al migdia hi ha el palau del bisbe, i damunt de tot, en el lloc més alt de la ciutat, a mà dreta del palau del bisbe, hi ha una torre que és molt bella, forta i alta, de mur de pedra gruixut i de calç, que te el nom de Torre Gironella, i és la major força de la ciutat. I en Ramon Folc fortificà bé la ciutat dins murs, i tot el que hi havia fora ho deseparà, llevat de l'església de Sant Feliu que hi ha fora murs, prop del peu de l'escala que puja a la Seu; i fortificà aquella església, però no la pogué retenir gaire temps".

Calc del fresc que decorava la galilea de la canònica de Sant Vicenç de Cardona, manat fer per Ramon Folc de Cardona. Avui es conserva en el fons del Museu Nacional d'Art de Catalunya. La pintura descriu el principal fet d'armes, i és la primera representació gràfica coneguda de Girona.

Sant Vicenç de Cardona que Ramon Folc hauria fet pintar molt poc temps després, tot resumint en l'únic encontre bèl·lic digne d'aquest nom la gloriosa defensa que li havia encomanat el rei Pere, que havia significat, en darrera instància, la destrucció de la flota francesa, l'anorreament del seu exèrcit i la victòria final. La pintura ens recorda una acció que degué tenir lloc en els primers moments del setge; un atac, absurd i perillósíssim, d'uns cavallers francesos contra la porta meridional de recinte, dita de l'Onyar, davant de l'actual placeta del Correu Vell i dins del carrers de la ciutat fora murs i abandonada. Allí, en pujada i sota el domini de la torre i muralla urbana, el sector del castell de Girona –també dit de Cabrera o de Requesens–, en un indret on l'eficàcia de la cavalleria quedava en no-res i on la infanteria tenia tots els avantatges, els defensors, en ràpida sortida, ocasionaren gran desgavell i mortaldat entre la noblesa francesa, que posà de manifest la manca de rigor en el comandament dels

atacants i l'eficàcia de la força altament combativa i entrenada dels defensors.

A la darrereria de setembre, després de tres mesos de setge, un cop esgotades les perspectives i acomplert l'objectiu proposat de fixar i desgastar la força enemiga, Ramon Folc lliurà la ciutat als croats, pactant una retirada cap a les pròpies línies amb armes i bagatges. De res no serví als croats aquella pírrica victòria. L'exèrcit francès s'havia empestat durant aquell llarg estiu sota els murs de la ciutat, episodi que poc després els gironins atribuïren a la intervenció miraculosa de Sant Narcís. Desmoralitzats, els croats iniciaren tot seguit la seva retirada cap al Rosselló, amb el rei Felip moribund, per trobar-se amb l'immens desastre de la matança al Coll de Panissars, on els almogàvers feren una gran carnisseria. Vint dies després de la retirada, la petita força francesa deixada en guarnició es rendí, i retornà Girona al rei i als seus habitants. La ciutat havia tornat a ser, tres-cents anys després de les darreres escameses sarraïnes, la *clau del regne*.

Vocabulari

Aclamació: Forma ritual de presentar els nous bisbes davant el poble per aconseguir la seva aprovació.

Ardiaca: Clergue que dirigeix cadascun dels grans districtes en què es divideix una diòcesi. A Girona n'hi havia quatre; el de Girona o de Ravós, el de la Selva, el de Besalú i el d'Empúries.

Areny: Terreny immediat a un riu, ple de sorres i pedres. A Girona era el terreny situat a la riba esquerra de l'Onyar, al nord i sud de la muralla.

Aljama: En sentit ampli, comunitat jueva. En sentit concret, òrgan de govern d'aquesta comunitat, documentat a Girona des del començament del segle XIII.

Batlle: Funcionari encarregat per un senyor (rei, bisbe, abat, noble...) de tasques administratives i fiscals en un districte o una ciutat concreta.

Benefici: Dret, generalment atorgat a un eclesiàstic, a rebre un conjunt de rendes, a canvi de satisfer serveis de naturalesa espiritual establerts pel donant.

Blanqueria: Ofici relacionat amb feines prèvies a l'adob de les pells; descarnar, pelar, remullar i encalçar.

Càbala: Escola de misticisme jueu desenvolupada al sud de França des de final del segle XII i implantada a Girona per Bonastruc de Porta.

Cabíscol: Cap de les escoles d'una institució religiosa; Seu episcopal o monestir.

Call: Recinte tancat dins d'una ciutat on s'encabia una comunitat o minoria, generalment jueva.

Canonge: Cadascun dels membres de la comunitat de clergues d'una seu episcopal o una col·legiata.

Canviador: Professió relacionada amb el préstec i el canvi de monedes.

Capbreu: Escripura on es feia reconeixement dels drets que un senyor tenia sobre un grup de persones o béns.

Castlania: Jurisdicció de nivell inferior en un castell, per la qual el castlà prestava serveis de direcció militar al seu senyor a canvi d'una part dels feus.

Ciudadà: Des de mitjan segle XIII, títol que portaven només els burgesos preeminents que formaven una oligarquia.

Claver: Clergue encarregat de les claus i la custòdia de les portes d'una institució religiosa.

Constitucions: Lleis creades a les reunions de Corts catalanes. El seu origen es remunta a les primeres Assemblees de Pau i Treva del segle XI.

Coromina: Camp o explotació agrària de propietat directa d'un senyor.

Corts: Assemblees aplegades al voltant dels comtes-reis per jutjar, donar consell i prendre decisions fiscals i polítiques. Inicialment formades per nobles i eclesiàstics, des del segle XIII s'hi afegiren ciutadans.

Croada: Expedició militar fomentada pels papes mitjançant la concessió d'indulgències als participants.

Cúria: A les ciutats, institució i lloc que aplegava els principals funcionaris o delegats del poder –real o baronial–; veguer, batlle, jutges i altres.

Draquer: Persona que fabricava tota mena de draps o en venia.

Eixòrquia: Mal ús o dret del senyor a quedar-se amb un terç de les persones pròpies que morien sense fills.

Emfiteusi: Contracte pel qual una persona retenia la possessió d'un bé a canvi del pagament d'un cens o renda perpètua al senyor.

Enfranquiment: Alliberament per part d'un senyor a una persona o grup, d'alguna o diverses servituds o obligacions.

Escrivà: Ofici encarregat de l'escripura o validació dels actes públics i privats. Fins a començament del segle XIII era sinònim de notari.

Esquillat: Mesura de capacitat de grans equivalent a tres mitgeres.

Establiment: Acte de concessió o confirmació d'un immoble per part d'un senyor a un propietari útil o emfiteuta.

Fabre: En el segle XIII, sinònim de ferrer.

Fàbrega: Sinònim de farga. Establiment on es fonia el mineral de ferro, mitjançant l'energia hidràulica.

Foriscapis: Sinònim de lluïisme.

Framenors: Nom popular dels frares franciscans.

Galià: *També galligà. Pas estret entre dos edificis.*

Gnosticisme: *Conjunt de sectes i creences cristianes i jueves que buscaven la salvació mitjançant la gnosi o coneixement intuïtiu de la divinitat.*

Immunitat: *Excepció o dret a restar al marge de l'autoritat ordinària del rei i els seus funcionaris.*

Intèstia: *Mal ús o dret del senyor a quedar-se amb una part dels béns de la persona pròpia que morís sense fer testament.*

Lluïme: *Dret del senyor a rebre una part del valor d'un immoble quan aquest era traspassat o venut.*

Jurisperits: *Sinònim de juristes. Durant el segle XIII les cùries reials, episcopals, baronials o ciutadanes s'ompliren d'especialistes en dret.*

Mà major: *Estament urbà integrat pels patricis o ciutadans rics, a més de persones d'oficis alts com els notaris, juristes i metges.*

Mà menor: *Estament urbà integrat pels propietaris de petits tallers i botigues o treballadors autònoms.*

Mà mitjana: *Estament urbà integrat pels grans comerciants, els industrials i els artistes o mestres d'oficis molt valorats.*

Mensa episcopal: *Servei encarregat del proveïment alimentari del bisbe i la Cort episcopal.*

Merlet: *Cadascun dels pilars que coronen el cim del mur d'una fortificació i que deixen espais entremig per tirar contra l'enemic.*

Milite: *Sinònim de noble de nivell baix o mitjà.*

Morabatí: *Moneda d'or d'origen almoràvit (s. XII). La versió castellana circulà amb profusió a Catalunya durant el segle XIII i també serví de moneda de referència per calcular valors de béns immobles.*

Lleudes: *Impostos cobrats en els mercats o a l'arribada de les mercaderies a un lloc.*

Obrador: *Ensem taller i botiga d'un artesà.*

Paborde: *Des del segle XII, clergue encarregat del manteniment d'una comunitat canonical i els seus serveis durant un dels mesos de l'any. En sentit*

ampli, persona assignada a l'administració de qualsevol servei.

Patriciat: *Sinònim de Mà major o estament més alt de la població urbana.*

Predicadors: *Nom popular dels frares dominics.*

Privilegi: *Decret atorgat pel monarca a una comunitat, pel qual aquesta disposava d'una organització o uns avantatges amb caràcter exclusiu.*

Provincial: *Cap d'un orde religiós en una província eclesiàstica.*

Quèsties: *Tribut d'origen feudal, pel qual el rei o qualsevol senyor imposava el pagament d'una quantitat a una comunitat, a repartir entre els seus membres mitjançant una talla o fraccionament proporcional. A començament del segle XIII era una imposició extraordinària, però la tendència fou convertir-la en regular o anual.*

Rabí: *Mestre i guia espiritual d'una comunitat jueva, que també dirigia les oracions a la sinagoga.*

Raval: *Sinònim de burg o barri extramurs.*

Redena: *També dit rodena o rodet. Roda de molí que volta per la força de l'aigua.*

Refetor: *Sinònim de menjador comunitari, especialment en les canòniques i monestirs.*

Sagristà: *Clergue que té cura del manteniment material d'una església i dels seus serveis.*

Saig: *Oficial de la Cúria encarregat d'executar les decisions dels veguers, batlles o jutges.*

Sinagoga: *Edifici religiós, a la vegada escola i lloc d'oració, d'una comunitat jueva.*

Taules: *Parades d'obra fixa situades en un mercat.*

Terços: *Parts o fraccions dels lluísmes*

Transsepte: *Sinònim de creuer o nau transversal d'una església.*

Transtelador: *Comporta per obrir i tancar el pas de l'aigua en una sèquia.*

Trifori: *Filera de finestres disposades al llarg de la tribuna de la nau d'una església que miren a l'interior.*

Veguer: *Oficial reial encarregat del manteniment de l'ordre públic en les ciutats i districtes, que en el segle XIII sovint corresponien als antics comtats.*

Volta: *Coberta d'un espai obert, suportada per arcs i pilars.*

BIBLIOGRAFIA

- ARXIU CAPITULAR DE LA SEU DE GIRONA. Pergamins del segle XIII. Llibre d'Arxivacions de la Sagristia segona. Llibre Gran de la Sagristia Major.
- ARXIU DIOCESÀ DE LA SEU DE GIRONA. Pergamins de Sant Feliu. Pergamins de la Mitra. Pergamins de la Pia Almoïna.
- ARXIU HISTÒRIC COMARCAL DE GIRONA. Llibre d'Arxivacions de la Pia Almoïna. Pergamins de l'Hospital Nou.
- ARXIU MUNICIPAL DE GIRONA. Documentació vària.
- BLANCH I ILLA, N. *Gerona històrica y monumental*. Girona, 1862.
- BOFARULL, P. *Los condes de Barcelona vindicados*. Barcelona, 1988.
- BOTET I SISÓ, J. "La província de Gerona". *Geografia general de Catalunya*. (director F. Carreras i Candi), Barcelona, 1980 2^a ed.
- CALZADA I OLIVERES, J.M. *Sant Pere de Galligants*. Diputació de Girona, 1982.
- CANAL, E., CANAL, J., NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. *El sector nord de la ciutat de Girona. De l'inici al segle XIV*. Girona, 2000.
- ESCRIBÀ, G. i FRAGO, M.P. *Documents dels jueus de Girona (1124-1595)*. *Arxiu històric de la ciutat, Arxiu diocesà de Girona*. Girona, 1992.
- FONT I RIUS, J.M. *Estudis sobre els drets i institucions locals a la Catalunya medieval*. Barcelona, 1985.
- GONZALVO I BOU, G. *Les constitucions de pau i treva de Catalunya*. Barcelona, 1994.
- GUILLERÉ, C. *Llibre Verd de la ciutat de Girona (1144-1533)*. Lleida, 2000.
- JULIOL, G.R. *Llibre Vermell de la ciutat de Girona (118-1624)*. Lleida, 2001.
- MARQUÈS, J. *Girona Vella* (4 volums) Girona, 1982.
- MARQUÈS, J.M. *El cartolari dit de Carlemany del bisbe de Girona*, Barcelona, 1993.
- MARQUÈS, J.M. *Pergamins de la Mercè de Girona a la Biblioteca de Catalunya*, (inèdit) 1988.
- PLA I CARGOL, J. *Gerona arqueològica y monumental*. Gerona, 1946.
- RIUS I SERRA, J. Cartes antigues de Sant Martí Sacosta, *Analecta Sacra Tarraconensia*, IV, Tarragona, 1928, 343-394.
- ROMANO, D. (A cura de). *Per a una història de la Girona jueva*. Girona, 1988 (2 volums).
- ROVIRA I VIRGILI, A. *Història nacional de Catalunya*. Barcelona, 1972.
- VILLANUEVA, J. *Viaje literario a las iglesias de España*, Madrid, 1850.

PROCEDÈNCIA DE LES FOTOGRAFIES

Són de l'Ajuntament de Girona. CRDI (Amis Unal):
47 i (V.J.): 54.

Són dels autors de la publicació: 15, 23, 45, 75,
82.

És del Museu d'Art de Girona (Fot. Miquel Tostón):
19.

Són de Josep Maria Oliveras les fotografies de
les pàgines: 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 20, 22, 24,
25, 26, 27, 30, 31, 34, 36, 37, 42, 46, 48, 53, 55,
56, 57, 68, 69, 73, 74, 76, 77, 80, 81, 83.

PROCEDÈNCIA I AUTORS DEL GRAVAT

És de l'Ajuntament de Girona. CRDI (Engelmann;
Bacler d'Albe) 21

TÍTOLS PUBLICATS

Girona abans de Girona (Prehistòria)

Per Eudald Carbonell i Enriqueta Pons

Girona romana (De la fundació a la fi del món antic)

Per Josep Maria Nolla

Girona goda i sarraïna (476-785)

Per Narcís M. Amich i Josep M. Nolla

Girona carolíngia (Del 785 a l'any 1000)

Per Gabriel Roura

Girona comtal i feudal (1000-1190)

Per J. Canal, E. Canal, J. M. Nolla i J. Sagrera

La Girona del s. XIII (1190-1285)

Per J. Canal, E. Canal, J. M. Nolla i J. Sagrera

Girona medieval L'etapa de l'apogeu (1285-1360)

Per Christian Guilleré

Girona medieval Crisi i desenvolupament (1360-1460)

Per Christian Guilleré

La Girona medieval Canvis i ruptures (1460-1519)

Per Sandrine Victor

Girona al segle XVII

Per Joan Busquets i Antoni Simon

Girona del set-cents Els límits d'una transformació (1700-1792)

Per Ramon Alberch i Josep Quer

La Girona de la Restauració (1874-1923)

Per Joan Puigbert

Girona sota el Franquisme (1939-1974)

Per Josep Clara

PROPERS TÍTOLS

L'època del liberalisme i de la indústria Girona (1833-1874)

Per Elena Masó i Rubén Doll-Petit

Girona en temps de setges (1793-1833)

Per Lluís Ma. de Puig

Quaderns d'història de Girona és una col·lecció de llibres que posen a l'abast d'un públic ampli, de manera ordenada i rigorosa, tota la informació existent sobre el passat de la ciutat. Els millors especialistes de cada període hi ofereixen el resultat de noves investigacions i obren nous camins a la interpretació sobre els orígens de l'àrea urbana de Girona. La col·lecció aplega una valuosa informació gràfica, en bona part poc coneguda.

Josep Canal i Roquet (26-I-1920), funcionari de l'administració; s'interessa primerament pel món de la prehistòria i, més endavant, per la història medieval especialment pel procés urbà de la ciutat de Girona.

Eduard Canal de Diego (8-III-1953), llicenciat en filosofia i lletres (història) per la Universitat Autònoma de Barcelona (1976). És professor d'aquesta disciplina a l'Institut Vicens Vives.

Josep Ma. Nolla i Brufau (31-VII-1949), professor de la Universitat de Girona. Darrerament ha treballat sobre la història urbana d'aquesta ciutat.

Jordi Sagrera i Aradilla (14-IV-1965), doctor en història per la Universitat Autònoma de Barcelona (1989). Tècnic de la Universitat de Girona. Ha dedicat diversos estudis al problema del creixement urbà de Girona.